

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2011-0001**

**İ.Ö. İKİNCİ BİN YILIN İKİNCİ YARISINDA
HİTİT – BATI ANADOLU İLİŞKİLERİ
Bölgenin Etnik ve Siyasi Yapısı Hakkında Kaynaklara ve
Yayınlara Genel Bir Bakış**

HAZIRLAYAN

Ali Osman TİRO

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN

AYDIN – 2011

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2011-0001**

**İ.Ö. İKİNCİ BİN YILIN İKİNCİ YARISINDA
HİTİT – BATI ANADOLU İLİŞKİLERİ
Bölgenin Etnik ve Siyasi Yapısı Hakkında Kaynaklara ve
Yayınlar Genel Bir Bakış**

HAZIRLAYAN

Ali Osman TİRO

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN

AYDIN – 2011

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ali Osman TİRO tarafından hazırlanan “İ.Ö. İkinci Bin Yılın İkinci Yarısında Hitit - Batı Anadolu İlişkileri; Bölgenin Etnik ve Siyasi Yapısı Hakkında Kaynaklara ve Yayınlarla Genel Bir Bakış” başlıklı tez 05.01.2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :

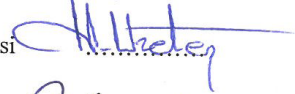
Kurumu:

İmzası:

(Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN

Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özlem

TÜTÜNCÜLER BİRCAN

Adnan Menderes Üniversitesi

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun sayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Selçuk ÇOLAKOĞLU

Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı: Ali Osman TİRO

İmza:

ADI-SOYADI: Ali Osman TİRO

BAŞLIK: İ.Ö. İkinci Bin Yılın İkinci Yarısında Hitit – Batı Anadolu İlişkileri; Bölgenin Etnik ve Siyasi Yapısı Hakkında Kaynaklara ve Yayınlarla Genel Bir Bakış

ÖZET

İ.Ö. İkinci bin yılda, Batı Anadolu’da oldukça hareketli bir süreç yaşanmıştır. Bölgenin batısında Ege Denizi ve kıta Yunanistan’ın, doğuda ise Hitit devletinin varlığı, Batı Anadolu coğrafyasını ve insanlarını oldukça özel kılmıştır. Sonraki dönemlerde felsefenin bu topraklarda doğmuş olması; Yunan Kolonizasyonu ve Hellenistik dönemdeki kültürel çeşitlilik; Roma dönemi Asya Eyaleti’nin ayrıcalıklı yapısı; Türklerin Anadolu’ya girişinden sonra Batı Anadolu beylerinin her zaman Ege’nin her iki yakasıyla ve birbirleriyle olan ilişkileri; Osmanlı Batı Anadolu’sunun etnik yapısı ve nihayet Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Batı Anadolu’da yaşanan etnik ve siyasi mücadeleler ve günümüze değin süren bir “*Kıta Sahanlığı*” sorunu gibi gelişmeler, Batı Anadolu’nun her dönemdeki aktifliği ile oraya egemen olanın Ege dünyasında belirleyici bir üstünlüğü olmasını sağlamıştır.

Bölgede etnik yapı da hiçbir zaman üniter olmamıştır. İşte İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu’su için en hararetli tartışmalardan biri de bu konuda, bölgedeki etno – siyasi yapı ve “Luwi” varlığı hakkında olmuştur. Bu çalışmada, konu üzerindeki kaynak ve yayınlar değerlendirilerek, İ.Ö. İkinci bin yılın ikinci yarısında Batı Anadolu için genel bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Hititler, Batı Anadolu, Luwiler, Etnik yapı, İ.Ö. İkinci bin yıl

NAME-SURNAME: Ali Osman TİRO

TITLE: Hitite – Western Anatolian Relations in the Second Half of the Second Millenium B.C.; A General View to the Sources and Editions on Ethnic and Political Structure of the Region

ABSTRACT

During 2nd Millennium B.C., Western Anatolia was experiencing an active period. Existence of Aegean Sea and continental Hellas on west and Hittites on east, are making Western Anatolia's geography and peoples special. In the later periods, born of philosophy in this region; cultural variety in Greek Colonization and Hellenistic periods; privileged status of Roman Asia Province; Western Anatolian governors's relations with both sides of Aegean and each others after Turks's entrance to Anatolia; ethnic structure of Ottoman Western Anatolia and finally in Repuclic period, ethnic and political struggles in Western Anatolia and the "*Continental Shelf*" as a matter which has been going on till today, Western Anatolia's with its activity in all eras, provided a decisive advantage in Aegean World to its possessor.

Ethnic structure of the region was never been uniter. One of the most intense discussions concerning western Anatolia in 2nd millenium B.C. was about this topic, the ethno - political structure and the "Luwian" existence in the region. In this dissertation, sources and editions about topic, will be tried to evaluate and a general idea will be given about Western Anatolia in 2nd half of the 2nd Millennium B.C.

KEYWORDS: Hittites, Western Anatolia, Luwians, Ethnic structure, 2nd Millennium B.C.

ÖNSÖZ

“İ.Ö. İkinci Bin Yılın İkinci Yarsında Hitit-Batı Anadolu İlişkileri; Bölgenin Etnik ve Siyasi Yapısı Hakkında Kaynaklara ve Yayınlara Genel Bir Bakış” adını verdiğimiz bu çalışmanın amacı, öncelikle üniversitemiz bünyesinde olmak üzere, bölge üniversitelerinde İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu’su ile ilgili çalışmaların genellikle arkeoloji bölümünden çıkması ve arkeolojik nitelikte olmasıdır. Çalışmada da arkeolojik verilerden yararlanılmış, bununla birlikte söz konusu çalışmada, tarih disiplini sınırları içinde bir yöntem izlenerek ve konunun olmazsa olmazı filolojik belgeler de incelenerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çivi yazılı belgelerin yanı sıra, gerek Luwi, gerekse Mısır hiyerogliflerinden bölge ve adı geçen tarihsel dönem ile ilgili belgelerden mümkün olduğunca yararlanılmıştır.

Çalışmamı belirlememde ve oluşturmamda benden desteğini ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN’e teşekkür ve saygılarımı buradan da iletmeyi bir borç bilirim. Ayrıca benden desteğini esirgemeyen Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi hocam Sayın Prof. Dr. Aygül SÜEL’e de teşekkür ve saygılarımı iletmek istiyorum. Yine tezim boyunca ilgi ve yardımlarını gördüğüm Arş Gör. Aysun Sarıbey HAYKIRAN’a ve Öğr. Gör. Kemal Ramazan HAYKIRAN’a da teşekkür etmem gerekir. Son ve en önemli olarak ise, hayatımın şimdiye kadarki döneminde hep yanımda olan ve daha uzun yıllar boyunca da sağlık ve mutluluk içinde olmalarını yürekten istediğim canım aileme de en derin sevgi ve saygılarımı sunarım.

Ali Osman TİRO

AYDIN

21.01.2011

İÇİNDEKİLER**Sayfa**

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMA LİSTESİ	vii
EKLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
BATI ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	5
1.1. Bölgenin Tanımı	5
1.2. Bölgenin Coğrafi Durumu ve Özellikleri	7
1.3. Bölgenin Tarihi Coğrafyası	10
1.3.1. Tarihöncesi Dönem	12
1.3.2. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi	16
1.3.3. Hitit Dönemi	17
2. BÖLÜM	
BATI ANADOLU BÖLGESİNİN ETNİK VE SİYASİ YAPISININ DEĞERLENDİRİLMESİ	35
2.1. Bölgenin Etnik Durumu	35
2.2. Luwiler	41
2.2.1. Luwi Dilinin Nitelikleri	48
2.2.2. Sosyolinguistik Açıdan Luwice	52
2.2.3. Luwicenin Uygulanışı	55
2.2.4. Din ve Kültür	59

2.3. Batı Anadolu ve Ege'nin Diğer Bronz ve Demir Çağı Halkları	64
2.3.1. Aioller	65
2.3.2. Akhalar	66
2.3.3. Dorlar	68
2.3.4. Ionlar	70
2.3.5. Karialılar	71
2.3.6. Lelegler	72
2.3.7. Minoslular	73
2.3.8. Pelasglar	75
2.4. Bölgenin Siyasi Durumu	76
2.4.1. Arzawa	76
2.4.2. Mira-Kuwaliya Ülkesi	77
2.4.3. Šeha Nehri Ülkesi	77
2.4.4. Wiluša Ülkesi	77
2.4.5. Hapalla Ülkesi	78
2.4.6. Karkiša Ülkesi	78
2.4.7. Maša Ülkesi	78
2.5. Siyasi Yapı	80
2.5.1. Devlet mi Federasyon mu?	83
3. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	88
3.1. Batı Anadolu Arkeolojisinin Katkıları	88
3.2. Filolojik ve Arkeolojik Bulguların Yayınlar Işığında Değerlendirilmesi	91
KAYNAKÇA	94
EKLER	118
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR

AA: *Archäologischer Anzeiger.*

AfO: *Archiv für Orientforschung.*

AJA: *American Journal of Archaeology.*

AnSt: *Anatolian Studies.* (Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara.)

AS: *Assyriological Studies.*

BMSAES: *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan.*

BSA: *British Studies for Archaeology.*

CAH: *Cambridge Ancient History.*

CTH: *Catalogue des Textes Hittites.*

DTCF TAD: *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi.*

EA: *El-Amarna tabletleri.*

ed: *editörlü yayın.*

EH: *Erken Hellas.*

GH: *Geç Hellas.*

HdO: *Handbuch der Orientalistik.*

HitCongr: *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri.*

JCS: *Journal of Cuneiform Studies.*

JHS: *Journal of Hellenic Studies.*

JNES: *Journal of Near Eastern Studies.*

KBo: *Keilschrifttexte aus Boğazköy.*

KUB: *Keilschrift Urkunden aus Boğazköy.*

MVAeG: *Mitteilungen Vorder Asiatischen-egyptischen Gesellschaft.*

myö: *milyon yıl önce.*

OAI: *Osterreiches Archaeologisches Institut.*

OH: *Orta Hellas.*

OLZ: *Orientalische Literatur Zeitung.*

RA: *Revue Archeologique.*

SMEA: *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici.*

StBoT: *Studien zu den Boğazköy Texten.*

TDK: *Türk Dil Kurumu.*

TEBE: *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.*

THeth: *Texte der Hethiter.*

TTK: *Türk Tarih Kurumu.*

ZA: *Zeitschrift für Assyriologie.*

EKLER LİSTESİ

Harita – 1: Ege Bölgesi ve Vadileri

Harita – 2: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapı 1

Harita – 3: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapı 2

Harita – 4: Tunç Çağı Ticaret Yolları

Harita – 5: Batı Anadolu Altın ve Gümüş Yatakları

Harita – 6: Anadolu'nun Tunç Çağı'ndaki Siyasi Görünümü

Harita – 7: Batı Anadolu'daki Arkeolojik Yerleşimler

Levha – 1: Balkanlar'da ve Batı Anadolu'da Ele Geçen Bazı Seramikler

Levha – 2: Minos Mührü

GİRİŞ

İnsanlı tarihinin her döneminde, Anadolu coğrafyası içinde insan topluluklarının izlerine ve yerleşimlerine rastlamak mümkündür. Bu sebeple Anadolu yarımadası bahsedildiği gibi kültürler arası bir köprü değil, aksine bir vatan, yurt, başlıca barınma yeri olma özelliğini taşımaktadır. Bugün bunun maddi delillerine ülkemizin dört bir yanında rastlanmaktadır. Anadolu'nun, ancak her bir parçası kendi içinde değerlendirilip yorumlanarak doğru ve tatmin edici sonuçlara ulaşılabilecek birikime sahip bir coğrafya olması sebebiyle, bu çalışmada Batı Anadolu olarak adlandırılan bölge ile ilgili konunun irdelenmesi uygun görülmüştür. Kaldı ki Batı Anadolu bölgesi, gerek coğrafi gerekse maddi ve manevi unsurları ile tarih içinde yarımadanın en hareketli sahalarından biri olmuştur. Bir kere, hemen yanı başındaki Ege Denizi ve onun diğer yakasındaki Yunanistan anakarası ve aradaki yüzlerce irili ufaklı ada, hem bölgeyi hem de denizi stratejik bakımdan özel bir konuma sokmuştur. Bu bölge, tarihin hemen her döneminde sahip olunmak istenen ve zaman zaman da anlaşmazlıklar ve mücadelelerin yapıldığı bir coğrafyadır. Öyle ki bugün de aynı şeyler görülmekte ve yaşanmaktadır.

Çalışmanın oluşturulmasındaki amaç, bölgenin söz konusu özelliklerinden kaynaklanan bazı sorunların tarihi kökenlerini göz önüne sermektir. Yazılı kaynaklara ulaşılabilen İ.Ö. İkinci bin yıldan günümüze değin sürerliğini ve güncelliğini korumayı başaran Batı Anadolu'nun önemi nedir? Elbette konuyu tüm tarihsel süreci ile geniş kapsamlı bir şekilde ele almak pek de mümkün değildir. Takdir edilmelidir ki hem yeterlik, hem de konular ve çağlar arası uzmanlık meselesi, bir kişi veya onun yaptığı çalışmanın üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Bu sebeple meselenin kaynağına, yazılı kaynaklara ulaşılabilen, İ.Ö. İkinci bin yıla inilecektir.

İ.Ö. İkinci bin yıl Anadolu'su, oldukça hareketli bir ortama sahipti. Kalkolitik Çağ henüz bitmiş, insanoğlunun ve medeniyetinin gelişimi sürüp giderken toplumlar ve şehirler de

buna ayak uydurmaktaydı. Akad İmparatorluğu çökmüş, Mezopotamya’da bir güç dengesi sorunu oluşmaya başlamıştı.¹ Mısır ise, karmaşa dolu bir sürecin ardından bölünmekten kurtulmuş ve I. Mentuhotep’in idaresi altında, Kuzey ve Güney Mısır olarak yeniden birleşmişti.²

Anadolu’da ise durum karmaşıktı. Mezopotamya ve Mısır’ın aksine henüz yazı kullanılmaya başlanmamış, dolayısıyla tarihi devirlere girilmemişti. Batı Anadolu ise neredeyse Demir Çağı’na kadar suskun kalacaktı. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi denilen (İ.Ö. 1974 – 1719) dönemde Anadolu’da ticari hareketlilikle birlikte siyasi hareketlilik de artmış, Anadolu’da pek çok yerel kral hüküm sürmeye başlamıştı. Yazı ise, dışarıdan getirme vasıtasıyla da olsa artık Anadolu topraklarına girmişti. İşte bu ortamda Hititler veya kendilerine verdikleri adla *Neşalar* (LÚ MEŠ *nešumeneš*)³ İ.Ö. 1650 civarında tarih sahnesine çıktılar. Hititlerin Anadolu’daki diğer krallıklarla mücadele edip kendi devletlerini kurmalarıyla Anadolu tarihi de artık bambaşka bir yöne doğru gitmeye başladı.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Batı Anadolu’da bu dönemde “Arzawa Memleketleri” denen bir konfederasyon veya bir ülke bulunmaktaydı. Söz konusu siyasi yapının tanımı belli değildir çünkü Arzawa adı Hitit metinlerinde üç değişik şekilde anılmaktadır;

1. Şehir adı olarak, “^{URU} Ar-za-u-wa”
2. Bir devlet veya ülke adı olarak, “KUR ^{URU} Ar-za-u-wa”
3. Genellikle adı geçen devletin önderlik ettiği ve bunun yanında belli başka şehirlerden oluşan bir federasyon olarak (“gevşek federasyon”) “KUR.KUR ^{MEŠ} URU Ar-za-u-wa”.⁴

¹ Kuhrt 2007, 1. Cilt, s. 101 vd.

² Hornung 2004, s. 54 vd.

³ Alp 2001, s. 2

⁴ Coşkun 1989, s. 481.

Batı Anadolu'nun bu dönemdeki ana unsuru, işte bu Arzawa Ülkesi'dir (veya konfederasyonu, memleketleri). Söz konusu ülkeler veya krallıklar, tarihi, coğrafi, ailevi ve hatta bir ihtimal de linguistik sebeplerle birbirleriyle ilişkili ve bağlı durumdadırlar. Hitit metinlerinin anlattıklarından adı geçen bölgenin ve krallıkların söz konusu durumları saptanabilir. Ancak bu sanıldığı kadar da kolay değildir. Maalesef bazı durumlarda yazılı kaynaklar her şeyi ifade etme noktasından uzakta kalabilmektedirler. Yazılı belgeler arkeolojik verilerle desteklenmedikçe ve çıkan veriler kronolojik olarak belirlenmedikçe sorunun çözümü noktasında bir yol alınabilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Nitekim bölgenin İkinci bin yıl arkeolojisi de oldukça zayıftır. Bölgede İkinci bin yıl malzemesi veren yerler arasında; **Panaztepe, Liman Tepe, Miletos, Bakla Tepe** (Tahtalı Barajı suları altında bırakıldı!), **Alaşehir, Larissa, Aphrodisias, Iasos, Beycesultan, Araplar, Eğriköy, Gavurtepe, Bademgediği Tepesi, Demircihöyük ve Paşaköy** sayılabilir.⁵

Yukarıda anlatılan durumda, Hititlerin bölgeye artık egemen olmasıyla birlikte İç Anadolu'daki ve Güneydoğu Anadolu'daki oluşumlardan Batı Anadolu'nun etkilenmemiş olması elbette muhtemel değildi. Ancak diğer iki bölgeden farklı olarak Batı Anadolu'da henüz yazılı gelenek başlamamıştı. Hititlerin Batı Anadolu ile mücadeleleri, bu bilgileri edinme fırsatı sunmuştur. Söz konusu bölge hakkındaki bilgiler büyük oranda Hitit kaynaklarına dayanmaktadır. Büyük oranda Hitit kaynaklarına dayanır çünkü konunun bir de diğer tarafı vardır; yani Yunan anakarasından Anadolu'ya doğru gelişen bakış açısı. Ancak bu henüz netliğe kavuşturulmuş bir konu değildir ve arkeolojik, kronolojik, filolojik (özellikle filolojik), tarihi, coğrafi ve daha sayılabilecek pek çok sorunları vardır. Ancak bir üçüncü seçenek daha vardır ki ondan şu an bahsetmek bile maalesef çok zor; bölgenin kendi diliyle yazılmış, kendi arşivleri...

⁵ Ünal 2003, s. 2.

İşte söz konusu çalışmayı hazırlamaya sevk eden konuları bunlar oluşturmaktadır. Bölgenin İ.Ö. İkinci bin yılın ikinci yarısındaki tarihsel coğrafyası ve etnik yapısı, özellikle Hititoloji dünyasında uzun süren tartışmalara sahne olmuştur.⁶ Konunun popülerliği, işin içinde Hellen medeniyetinin de olması gibi durumlar bunun sebepleri arasında gösterilebilir. Ancak burada mümkün olduğunca nesnel davranılmaya ve olaylar somut verilerle sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın içeriğine değinilecek olursa;

1. Bölüm'de; bölge hakkında genel coğrafi ve tarihi bilgiler bir arada verilerek konunun kuruluşu ve gelişimi hakkında bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde antik kaynaklardan mümkün olduğunca yararlanılmaya çalışılarak öznel ifadelerden çok nesnel bilgiler kullanılmıştır.

2. Bölüm'de ise; çalışmanın ana teması olan etnik ve siyasi yapı konusu işlenmiştir. Ancak bölgeye ait henüz yerli bir arşivin olmaması sebebiyle söz konusu bölüm büyük oranda Hitit kaynaklarına dayanmakla birlikte, yine Hititlerin bir diğer yazı sistemi olarak benimsedikleri hiyeroglif yazısı ile de günümüze kadar gelebilmiş anıtlar değerlendirilmiştir. Esas konu ise Luwilerdir. Bölgede yaşayan ve genel itibariyle Luwili oldukları düşünülen halkla ilgili somut veriler kullanılmaya çalışılarak bir çıkarıma varılmak istenmiştir.

3. Bölüm'de ise; çalışmada belirtilen kaynaklar, görüşler, iddialar toplanarak arkeolojik ve filolojik belgelere de değinilmiş ve bunların ışığında bir sonuca varılarak çalışmanın öne çıkardığı problemler çözülmek istenmiştir.

⁶ Ünal 2003, s. 8.

1. BÖLÜM

BATI ANADOLU BÖLGESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Bölgenin Tanımı

Batı Anadolu olarak adlandırılan bölgenin coğrafi sınırlarına bakıldığında; genişliği hiçbir yerde 400 km.yi geçmeyen bir dörtgen şeklindeki Batı Anadolu⁷, kuzeyde Marmara Denizi, batıda Ege Denizi, güneyde Akdeniz olmak üzere üç tarafından denizlerle çevrelendikten sonra, doğuda günümüz Afyonkarahisar ilini İç Anadolu'ya bağlayan düz ve geniş ovaya dek uzanmaktadır. Bölgenin kıyıya dik uzanan dağlarla ve geniş yataklara sahip nehirlerle engebeli bir görünüm kazanması, bölgede bir yerleşim kurulmasına engel olabileceğini düşündürse de aksine, yaşama uygun alanlar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'nun bu değişik ve engebeli coğrafyası, kıyı ve iç kesimler arasındaki bağlantıların doğu-batı doğrultusu boyunca uzanan nehir vadileriyle sağlanmasına neden olmuştur. (**Harita – 1: Ege Bölgesi ve Vadileri**) Batı Anadolu bölgesinin bu söz konusu nehir vadilerinden Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes, eski dönemlerden itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşımı sağlayan birer doğal yol olagelmıştır. Örneğin, Hitit dönemine tarihlenen Karabel Kabartması'nın bu bölgede yer alması, burasının o dönemlerde de bir geçiş güzergâhı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Batı Anadolu, pek çok iyi korunaklı doğal limanlara, koy ve körfezlere sahiptir. Bu limanların kullanımına ve İ.Ö. İkinci bin yılda ticari anlamda bir ilişkinin olduğuna en güzel örnek, sonraki bölümlerde de değinileceği gibi, daha Neolitik Dönem'de Melos Adası'ndan getirtilip pek çok Ege yerleşiminde de bulunmuş olan obsidyendir.⁸ Sıradağlar birbirlerine paralel bir şekilde denizin batı kıyılarından iç kesimlere doğru uzanmaktadır ve bölge, kuzeyden güneye doğru sırayla Bakırçay (**Kaikos**), Gediz (**Hermos**), Küçük Menderes (**Kaistros**) ve Büyük Menderes (**Maiandros**) gibi büyük akarsularla beslenen vadiler

⁷ Mansel 2011, s. 1.

⁸ Mangaloğlu 2006, s. 9.

tarafından tarıma elverişli hale gelmektedir.⁹ Adı geçen coğrafyadaki tarım faaliyetleri ve gerek denize ulaşım gerekse iç bölgelerle iletişimin kolay olması gibi sebeplerle, özellikle Ege Denizi'nin kıyı bölgelerinde kurulan şehirler çabuk gelişmişlerdir.

⁹ Mansel 2011, s. 3.

1.2. Bölgenin Coğrafi Durumu ve Özellikleri

Batı Anadolu, Anadolu'nun Ege Denizi'ne geniş bir şekilde açılan uzantısı olarak bu yönüyle Anadolu yarımadası içindeki tek bölge olma özelliğini taşır.¹⁰ Bölgenin bu avantajını, özellikle antik dönemde kullanarak oldukça baskın bir şekilde hissettirdiği bilinmektedir.¹¹ Nitekim ziraatin Bronz Çağı'ndaki önemli konumu, yetişen ürünlerin bolluğu ve çeşitliliği ve bölgenin özellikle iç kesimlerle iletişimin geniş ve elverişli oluşu, kuzeyden, doğudan ve batıdan gelen etkileşimlere her zaman açık olmasını sağlamıştır. Öyle ki bu hinterland faktörünün, antik Ephesos kentinin diğer İon şehirlerinin aksine hiç koloni kurmaya gerek duymayacak kadar zenginleşmesini sağladığı da düşünülmektedir.¹²

Bölgenin coğrafi oluşumuna bakıldığında ise; II. Jeolojik zamanda, (251,1 myö – 65,5 myö), Jura Dönemi'nde (205, myö – 142 myö), bugünkü Anadolu'nun bulunduğu kısımdaki Tethis Denizi'nin küçülmeye başlamasıyla o zaman günümüz Afrika kıtasına ekli bulunan Anadolu, artık kopmaya başlar ve ardından gelen Kretase Dönemi'nde, (142 myö – 65,5 myö) Afrika'nın kuzeye doğru hareketiyle Tethis Denizi kapanır. Bugün Ege Denizi'nin bulunduğu kısmın çökmesi ve Akdeniz'in sularının bu alana dolmasıyla, zaman içinde gelişen pek çok jeolojik ve tektonik olay neticesinde ise adalar ve deniz günümüzdeki halini almışlardır.¹³ Ege Denizi, Kıyı Ege bölgesi ve Menderes Masifi, bölgenin en eski jeolojik çekirdeğini oluşturan kütlelerin yaklaşık 23 milyon yıllık evrimi sonucu ortaya çıkmış olan oluşumlardır.¹⁴ IV. Jeolojik zamanda (0,01 myö – günümüz), son buzul döneminin (Würm) ardından gelen Holosen'de (0,01 myö – günümüz) ise, Anadolu coğrafyasında buzulların erimesi ve daha da kuzeye çekilmesiyle meydana gelen deniz seviyesindeki yükselme, Anadolu kıyılarındaki pek çok yerleşim yerinde alüvyal birikmeye sebep olmuştur.¹⁵ Bugün bu birikmenin izleri,

¹⁰ Üreten 2010, s. 27.

¹¹ Üreten 2010, s. 27.

¹² Meriç 1988, s. 205.

¹³ <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/jeolojik/index.htm> adresinden 12/05/2011 tarihinde erişildi.

¹⁴ Erol 1996, s. 2.

¹⁵ Doğu 1988, s. 319.

özellikle tarihte limana sahip olduğu bilinen pek çok antik yerleşmenin günümüzde artık kıyıdan oldukça içeride kalmış olmasıyla görülmektedir. **Kaunos** (Dalyan), **Miletos** (Milet), **Ephesos** (Selçuk), **Troia** (Hisarlıktepe) vb. gibi... (**Harita – 2: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapısı 1**)

Bunun yanında, bir de bölgedeki volkanizma ve tektonik hareketler hesaba katıldığında ise konuya başka bir bakış açısı getirmek mümkün olabiliyor. Bölgenin volkanik etkinliği Neojen (23,8 myö – 1,81 myö) sonunda başlamış ve aşamalar halinde Holosen'e dek sürmüştür. Bu sebeple bölge volkanizmasının son dönemlerine (yak. 10.000 – 12.000 yıl önce) insanoğlu tanık olabilmıştır. Bu ayrıca arkeolojik olarak, bölgedeki tüflerin üstünde bulunmuş olan ayak izlerinden de anlaşılabilir. ¹⁶ Elbette söz konusu alüvyal birikim ve volkanik oluşum, bölgede tarımın ilerleyişine neden olmuştur. Bilindiği üzere, alüvyal ve volkanik arazi, içerdikleri mineraller ve organik yapısı nedeniyle tarım için oldukça elverişli bir toprak türüdür (**Harita – 3: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapısı 2**). Bölgede bu kadar çok kaynak olması, bölgeye gelen her halkın kendi idari ve sosyal sistemini kurarak başka bir otorite tanımaya gerek duymayacak kadar özgür ve güçlü olmasını sağlamıştır.

Bölgenin bir diğer coğrafi oluşumu ise denizdir. Ege Denizi II. Jeolojik zamanda meydana gelmiştir. Bu jeolojik çöküntü neticesinde, deniz yüzeyinde pek çok ada ve adacık oluşmuştur. Bu adaların kimisi zamanla batmakta, kimisi tekrar su üstüne çıkmaktadır. Yani jeolojik oluşum süregelmektedir. Bu kadar çok adanın oluşu, iki kıta arasındaki deniz ulaşımını kolaylaştırmış ve her iki yakada da ileri denizcilik ve deniz ürünleri etkinliklerine fırsat sağlamıştır. Bugün, Ege Denizi üzerinde ve denizin her iki yakasındaki söz konusu etkinliklerin arkeolojik izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle Tunç Çağı'ndaki maden ticareti ve Kyklad Adaları ile Melos Adası'ndan getirtilen obsidyenin İç Anadolu'ya gönderildiğini gösteren izlere rastlanmıştır. Bu da bölgede belki de Kalkolitik Çağ'dan

¹⁶ Koçman 2004, s. 5.

itibaren denizcilik etkinliklerinin ve doğal olarak deniz ürünleri kullanımının var olduğunu göstermektedir.

İklimin kışın genelde ılık ve yağmurlu olmasına rağmen, deniz oldukça hırçın bir görünüme sahiptir. Kuzeyden gelen poyraz zaman zaman fırtınalara neden olmakta ve tahribat yaratmaktadır. İlkbahar ve sonbaharda ise genelde sıcağa yakın geçen iklim, güneyden gelen lodosla verimli yağmurlar getirmektedir. Yazlar ise oldukça sıcak geçmektedir ancak bu mevsimde meltem rüzgârı etkilidir ve havaya oldukça ferahlatıcı bir etki katar.

1.3 Bölgenin Tarihi Coğrafyası

Hititlerin tabletlerinde anlatmış olduğu Batı Anadolu ile yaşanmış olan yoğun ilişkiler, bu coğrafyanın tarihi süreç içinde Hitit devleti için kronik bir “baş belası” olması sebebiyledir. Bölgenin her dönem için geçerli olan jeopolitik önemi, dönemin egemen güçlerinin söz konusu coğrafyaya egemen olma isteğini de canlı tutmuştur. Batı Anadolu ve Ege Denizi, bir bütünün parçalarıdır. İ.Ö. İkinci bin yıl insanının bu bütünlük içerisindeki coğrafyada gösterdikleri dağılım ve hareket, belli kalıplara sığdırılmayacak durumdadır. Her ne kadar siyasi bütünlük, sınır bilinci, ordu, yönetim gibi kavramların bilindiği bir dönemden bahsediliyorsa da geniş kitleleri kontrol altında tutmak için bunlardan daha fazlası gerekmektedir.

Bölgenin o dönemki coğrafyası hakkında, keskin çizgilerden ziyade kabataslak bir harita düşünülebilir. Batı sınırı için Ege Denizi daha sağlam bir tahmin olmakla beraber, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Ahhiyawalılar sebebi ile bunun da zaman içinde değişebildiği düşünülmektedir.¹⁷ Ayrıca yine jeolojik olaylar (alüvyal dolgular, tektonik hareketler, sel baskınları...) hesaba katıldığında, bugünkü gibi bir batı sınırı kabul edilmesi pek de doğru olmayacaktır.

Kuzey, güney ve özellikle doğu sınırlarının tespiti ise oldukça zordur ve uzun yıllardan beri tartışma götüren konulardır. Çünkü doğuda bulunan Hatti ülkesinin varlığı, konunun esas can alıcı noktasını oluşturmakta ve kaynakların da yetersizliği bu konuda kesin bir hükme varılmasını imkânsız kılmaktadır. Zaten iki güç arasında sürekli meydana gelen savaşlar da kesin bir sınır çizilemeyeceğini düşündürmektedir.

Bugün Ege Bölgesi olarak tanımlanan coğrafya, aslında o dönemin Arzawa konfederasyonunun yer aldığı bölgedir. Arzawa varlığının, esas gücü İç Anadolu’da bulunan Hatti ülkesine çok da yaklaşmayacağı düşüncesi mantıklı görünmektedir. Belki de Hititlerin,

¹⁷ Ünal 2003, s. 4.

özellikle Orta Krallık (İ.Ö. yak. 1400 – 1350?) devrinden sonra eline aldığı güç sebebi ile “Arzawa ülkesi”nden pek bahsedilmemektedir.

Güney sınırı konusu da tartışmalı olmakla beraber bugün Lykia olarak bilinen, o zaman ise Lukka (?) ülkesine denk gelen coğrafya ile Arzawa ülkesi sınırdaş olarak kabul edilebilir. Son olarak en az doğu sınırı kadar bol sayıda teklif içeren kuzey sınırı için de bir görüşe göre kuzeyde Bergama, doğusunda Balıkesir ve Bursa'nın bir kısmı, Eskişehir ve çevresindeki bölgede ise Wiluša yer almaktaydı.¹⁸

Aslında bölgenin tarihi ve coğrafi durumunun bu popülerliği Homeros'a dayanmaktadır. O'nun *Iliada*'sında bahsettiği Ilion kenti ve Troia Savaşı, araştırmaların ana merkezine oturmuş durumdadır. Ancak bilindiği ve belirtildiği üzere Homeros'un bir tarihçi değil şair olduğu, onun *Iliada*'sına çok gönül bağlayan Schliemann'ın bile kabul ettiği bir olgudur.¹⁹ Yine güncel bir kitapta, Homeros hakkında şöyle bir soru sorulmaktadır;

*“(...)Homer'in, onun hayalgücünü teşvik edip ona şair olma ilhamı veren bir grup taşın üstünde otururken bunların yıkılmış duvarlar olduğunu tasarlayıp Troia'nın, Troia Savaşı'nı anlatan tüm hikâyesiyle, Troia adını kolayca uydurmuş bir şair olması mümkün değil mi?(...)”*²⁰

Elbette Latacz'ın bu soruya olumlu yanıt vermesi, yani “evet mümkündür” demesi beklenemez ancak yine de insanların aklında Homeros'un ve yazdıklarının hakkında birtakım şüpheler kalması anlamlı.

Bölgede araştırma yapılan merkezlere göre bir coğrafi ayırım yapmak gerekirse bölge üç ana bölümde incelenebilir; **Kuzeybatı – İçbatı Anadolu, Gediz Nehri çevresi ve Güneybatı Anadolu – Menderes Nehri çevresidir.**²¹ Buna göre bölge, aynı zamanda üç kültür yöresine de ayrılmış oluyor. Kıydan başlayarak kuzey-güney doğrultusunda derin

¹⁸ Ünal 2003, s. 4.

¹⁹ Ünal 2002, s. 107.

²⁰ Latacz 2004, s. 17.

²¹ Günel 1999, s. 3.

yarık vadileri egemendir ve bu vadiler her zaman birer geçiş yolu görevi görmüşlerdir. Gediz vadisi her iki yandan faylarla sarıldır. Kuzey taraftaki kolları daha hafif yer şekilleri oluştururken güney tarafında ve özellikle Bozdağlar'da yükseklik 2000 m'yi bulur. Gediz ve Küçük Menderes arasında kalan Bozdağlar ve Küçük Menderes ile Büyük Menderes arasında kalan Aydın Dağları ve son olarak Büyük Menderes vadisinin güneyinde kalan ve Denizli'ye dek uzanan Menteşe Dağları bu kümeye aittir.²²

1.3.1. Tarihöncesi Dönem

Paleolitik Dönem'in (İ.Ö. yak. 400.000 – 12.000) ardından bir geçiş evresi denilebilecek Mezolitik Dönem (İ.Ö. yak. 12.000 – 10.000) gelir ve bu dönemde insanoğlu her ne kadar bazı yerleşim ve üretim belirtileri gösterse de, hala avcı – toplayıcı sistem geçerlidir. Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde Batı Anadolu'da yerleşim gören yerlerin başında Göller Yöresi gelmektedir. Buradaki kültür, Anadolu'nun diğer yerlerinden daha farklı bir gelişim göstermiştir. **Hacılar**²³, **Kuruçay**²⁴, **Höyücek**²⁵, **Bademağacı**²⁶ gibi yoğun yerleşim görmüş yerlere rastlanmaktadır.²⁷ Yine adı geçen döneme ait olan ve Latmos (Beşparmak) Dağları'nda ve çevresinde bulunmuş olan 120 tane kaya resmi, bölgedeki prehistorik insanın varlığını kanıtlamaktadır.²⁸

Anadolu insanının yerleşim ve üretimle ilgili etkinlikleri Neolitik Dönem'de (İ.Ö. yak. 10.500 – 7000) ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁹ Söz konusu dönemde, buzulların kuzeye doğru çekilmeye başlaması ile birlikte iklim daha sıcak ve kurak bir hal almıştır. Bu da insanların özellikle su kaynakları yakınına toplanmasıyla sonuçlanacak bir toplumsal hareketlenmeye neden olmuştur.³⁰ Batı Anadolu açısından bakıldığında, bölgedeki zengin akarsu kaynakları

²² Yakar 2007, s. 26.

²³ [http://tayproject.org/TA Yages.fm\\$Retrieve?CagNo=1193&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TA Yages.fm$Retrieve?CagNo=1193&html=ages_detail_t.html&layout=web)

²⁴ [http://tayproject.org/TA Ymaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1814&html=masterdetail.html&layout=web](http://tayproject.org/TA Ymaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1814&html=masterdetail.html&layout=web)

²⁵ [http://tayproject.org/TA Ymaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=1207&html=masterdetail.html&layout=web](http://tayproject.org/TA Ymaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=1207&html=masterdetail.html&layout=web)

²⁶ [http://tayproject.org/TA Yages.fm\\$Retrieve?CagNo=305&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TA Yages.fm$Retrieve?CagNo=305&html=ages_detail_t.html&layout=web)

²⁷ Mutluay 2010, s. 16

²⁸ Peschlow 2001a, s. 176 vd.

²⁹ Sevin 2003, s. 18.

³⁰ Sevin 2003, s. 19.

ve gerek yerleşime gerekse tarıma elverişli büyük vadi ve ovalar, Neolitik Dönem Batı Anadolu insanı için oldukça elverişli fırsatlar olsa gerektir. Özellikle Büyük Menderes Havzası'na konumlanmış Neolitik yerleşimlere bakılırsa burada; **Kiliktepe**, **Mengeref**, **Altinkum** ve **Mersin Dere**, **Tavşan Adası** ve **Saplı Ada** ile Bafa Gölü yanındaki **Beşparmak Dağları**'ndaki kaya sığınakları karşımıza çıkmaktadır.³¹ Bu yerleşimlerde ele geçen seramiklere bakıldığında ise genellikle Göller Yöresi ve bazı Ege adaları ile benzerlikler bulmak olasıdır. Beşparmak Dağları'ndaki Belentepesi, Pınarlık, Kerdemelik, Malkayası gibi noktalarda ele geçirilmiş olan buluntulara bakıldığında ise, Erken Neolitik, Geç Neolitik, Kalkolitik hatta Tunç Çağı'na tarihlendirilebildiği görülmektedir.³²

Yine bu dönemin ticari etkinliklerine bakıldığında, obsidyen alış-verişinin yaygın olduğu görülür. Öyle ki, Melos Adası kaynaklı obsidyenler Neolitik Çağ Aphrodisias'ında ele geçmiştir.³³ Bu etkileşimler, yarımadanın kültürel ve ticari karakteristiğini de belirlemiştir. Anadolu bu dönemde, biri Mezopotamya etkisi altındaki Doğu ve Güneydoğu Anadolu, diğeri ise daha çok yerli karakter gösteren Orta ve Batı Anadolu olmak üzere iki grup altında incelenebilir. Söz konusu dönemde Mezopotamya, Mısır ve Ege ile ticari ve kültürel bağlantılar kurulmuştur.³⁴

Kalkolitik Dönem'le (İ.Ö. yak. 7000 – 3500) birlikte, Anadolu'da artık tahkimli köylerin oluştuğu görülmektedir. Bu dönem Batı Anadolu'sunun yine en karakteristik bölgesi Göller Yöresi'dir. Neolitik Dönem'in sonunda yıkımla birlikte yeniden yerleşime sahne olan bölgede, yine kendine özgü bir kültür görülmektedir.³⁵ Kalkolitik Dönem için söz konusu olgulardan birisi ise, Balkanlar üzerinden Anadolu'ya giriş yapan birtakım kültürlerin varlığıdır. Bu göç dalgası nedeniyle Batı Anadolu'da kimi karışıklıklar oluşmuştur ve

³¹ Yaylalı 2001, s. 149.

³² Gerber 2001, s. 194.

³³ Sevin 2003, s. 42.

³⁴ Mutluay 2010, s. 9.

³⁵ Sevin 2003, s. 81 vd.

homojen bir kültürden söz etmek pek mümkün olmamaktadır.³⁶ Kalkolitik Dönem'de Batı Anadolu'daki önemli yerleşme merkezleri arasında Çanakkale ve Gelibolu tarafında **Kumtepe**³⁷, **Beşik-Sivritepe**³⁸ ve **Karaağaçtepe**, İzmir'de **Baklatepe**³⁹ ve **Limantepe**⁴⁰, Denizli'de **Beycesultan**⁴¹, Aydın'da **Aphrodisias**⁴² ve Göller Yöresi'nde **Kuruçay**⁴³ sayılabilir. Adı geçen dönemde hala Melos kaynaklı obsidyen kullanılmaktadır ve yerleşik toplum izleri görülmektedir. Bu, yerleşimcilerin mimari bilgilerinden ve tarımsal etkinliklerinden anlaşılabilir. Bir diğer bağlantı ise, bu dönemde ve Erken Tunç I'de (İ.Ö. yak. 3500 – 2000) İkiztepe ile Batı Anadolu ve Ege Adaları arasındaki ilişkidir.⁴⁴ Deniz kenarı yerleşimlerinde ise birtakım denizcilik etkinliklerinden de söz edilebilmektedir. Batı Anadolu'nun karakteristik mimari yapısı olan *megaron*⁴⁵, söz konusu dönemde kendini iyice belli etmeye başlamıştır. Ayrıca Büyük Menderes Havzası'ndaki prehistorik ve protohistorik yerleşimlere yönelik yapılmış yüzey araştırmaları, Beycesultan, Kusura, Aphrodisias başta olmak üzere Batı Anadolu ve Ege adalarındaki örneklerle karşılaştırılması, hem tarihleme hem de çevre kültürlerle ilişkileri açıklamada yardımcı olmaktadır.⁴⁶

Kalkolitik'teki teknolojik devinim, daha örgütlü ve kontrollü yapılaşmaları gerektirmeye başlamıştı. İlk olarak Güney Mezopotamya'daki örgütlenme, kuzeye doğru yönelerek yayılmaya başladı. Sumer, Elam, Akad gibi ilk devletlerin ortaya çıkışı ile toplumsal yapı ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmeler daha farklı bir boyutta seyretmeye başlamıştı. Anadolu ise bu dönemin başlarında henüz yazıyla tanışmış değildi ve Batı Anadolu'daki kültürel karmaşa devam etmekteydi.

³⁶ Sevin 2003, s. 102.

³⁷ Sperling 1934, s. 305 – 306.

³⁸ Korfmann 1984, s. 112.

³⁹ Erkanal ve Özkan 1996, s. 261 vd.

⁴⁰ Erkanal ve Günel 1996, s. 231 vd.

⁴¹ Lloyd-Mellart 1955, s. 78.

⁴² Erim 1980, s. 37.

⁴³ Duru 1980, s. 48.

⁴⁴ Alkım 1980, s. 154.

⁴⁵ *Megaron*: Dar cepheli, derinlemesine ince uzun bir yapı türü. Önde giriş holü ile arkasındaki ocaklı büyük salondan oluşur. Sevin 2003, s. 306.

⁴⁶ Akdeniz 2001, s. 167.

Çiftçilik ve doğal kaynakların kullanımı gibi doğadan en üst düzeyde yararlanma konusundaki istekler, bir organizasyon ve iş bölümünü gerektirmeye başlamıştı. Göçler ve saldırılar nüfus dengelerini birden bire değiştiriyor, mesleki örgütlenmeler ise toplumun refah düzeyini ve yerleşim özelliklerini işaret ediyordu. Bu dönemin yerleşim yerlerine baktığımızda ise, eski yerleşimlerin yine tercih edildiğini görmekte birlikte, Balıkesir yöresinde **Yortan-Babaköy**⁴⁷, **Ovabayındır**⁴⁸ mezarlık alanları, Afyon yakınında **Kusurahöyük**⁴⁹, İzmir’de **Bayraklı**⁵⁰, Göller Yöresi’nde **Bademağacı**⁵¹, **Aphrodisias**⁵², **Karataş-Semayük**⁵³ ve Eskişehir’de **Demircihöyük**⁵⁴ görülmektedir.⁵⁵

İlk Tunç Çağı Batı Anadolu’sunun en önemli siyasal yapısı olarak I. Troia kültürü karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin klasik mimari yapısı olan *megaron* yine kendini göstermektedir.⁵⁶ I. Troia kültürünün çanak çömlekçiliği, Göller Yöresi hariç neredeyse tüm Batı Anadolu’da kullanılmaktadır.⁵⁷ Tunç Çağları ile birlikte (İ.Ö. yak. 3500 – 1200) Anadolu yarımadasında yaşanan ve süreklilik arz eden bir göç dalgası, bölgede hareketlenmeye sebep olmuştur. Bunları kronolojik olarak sıralarsak; İ.Ö. Üçüncü bin yılın sonlarında Balkanlardan Marmara, Kuzeydoğu Ege ve muhtemelen Anadolu’nun diğer yerlerine yapılan bir göç, Dorların Hellas’a inmeleri nedeniyle Anadolu’ya doğru yönelen bir göç ve Deniz Kavimleri Göçü.

⁴⁷ Kökten 1949, s. 811.

⁴⁸ Akurgal 1958, s. 161.

⁴⁹ Lamb 1937, s. 4.

⁵⁰ Akurgal 1950, s. 4.

⁵¹ Umurtak 2002, s. 163.

⁵² Erim 1980, s. 37.

⁵³ Özcan 2007, s. 85.

⁵⁴ Mellart 1955, s. 79.

⁵⁵ Sevin 2003, s. 118.

⁵⁶ Sevin 2003, s. 118 vd.

⁵⁷ Sevin 2003, s. 118.

1.3.2. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, (İ.Ö. yak. 1974 – 1719)⁵⁸ artık demografik ve siyasi yapının, tarımın yanında ticarete göre de şekillendiği bir dönemdir. Bunun günümüz için arkeolojik anlamda en göze çarpan kanıtı ise Kayseri’de bulunan *Kaniş* kentidir.⁵⁹ Burada, Aşağı Şehir olarak adlandırılan kesimde, Asur’dan Anadolu’ya gelen tüccarların evlerini ve ticarethanelerini içeren bir *karum* (= pazar yeri) oluşturulmuştu.⁶⁰ Ticari belgeler, borç senetleri, mahkeme tutanakları ile az sayıda evlenme-boşanma, miras, köle, ev satışı gibi konularda yazılmış 23.000’den fazla tablet bunu göstermektedir.⁶¹ Bunun yanı sıra siyasi örgütlenmeler, krallar arası yakınlıklar ve hasımlıklar, sınıfsal yapı da artık olgunlaşmıştır.

Anadolu’da söz konusu dönemde henüz merkezi bir siyasi yapı bulunmamakla birlikte, Anadolu içinde pek çok yerel kral, bey gibi idareciler ve onlara ait bölgeler göze çarpmaktadır.⁶² Tunç Çağı’nın ortalarına doğru, hemen hemen Hititlerin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde ise, Mezopotamya ve Mısır’ın aksine Batı Anadolu’da feodal bir örgütlenme olabilir. Özellikle Beycesultan’ın V. katında çıkarılan saray yapısının Minos sarayını andıran girift ve karmaşık mimarisi, bölgedeki idarecilerin sosyal ve siyasi durumu hakkında fikir verir niteliktedir. Yine Kültepe’de ortaya çıkarılan ve Anadolu’lu bir kap şekli olan “depas”ların İç ve Batı Anadolu tiplerinin form ve farklılıkları saptanmıştır.⁶³ Bu dönem boyunca ve daha sonrasında gelişimini hep sürdüren Troia ise, VI. tabakaya kadar sürekli yeniden kurulmuştur. Bir başka önemli yerleşim birimi ise, İzmir’in kuzeyindeki **Panaztepe**’dir ve burası da Troia VI. gibi Tunç Çağı sonlarında yıkıma uğramıştır.⁶⁴

⁵⁸ Veenhof 2010, s. 32.

⁵⁹ Özgüç 1986, s. 31.

⁶⁰ Emre, 2010, s. 21.

⁶¹ Günbattı 2010, s. 70.

⁶² Bryce 2005, s. 32.

⁶³ Özgüç 1986, s. 31.

⁶⁴ Sevin 2003, s. 159.

1.3.3. Hitit Dönemi

Hitit devleti, birbirinden bağımsız ve etno-kültürel açıdan farklı grupların zorunlu bir biçimde bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Söz konusu sosyal ve siyasi yapı, merkezi otoriteye her zaman sadık kalmayıp zaman zaman baştaki Hitit kralının idare gücüne göre değişimlere uğramıştır.⁶⁵ Fethedilen yerlere Hattuša'dan yönetici gönderilmesi Anadolu'nun siyasi örgütlenmesinde de yeni bir anlayışı göstermektedir. Söz konusu karmaşık ve baskıcı sistem içinde Hitit – Batı Anadolu ilişkileri, ilk Hitit kralı Labarna (I. Hattuşili ?) (İ.Ö. yak. 1650 – 1620) devrine kadar uzanmaktadır. Bu kral zamanında bölgeden “*Arzawiya*” olarak bahsedilir. Adı geçen kralın yaptığı askeri seferler, profesyonel iki ordunun savaşından ziyade birtakım ganimet toplama faaliyeti olarak görülmektedir ki metindeki ifadeler böyle düşünülmesine sebep olmaktadır.⁶⁶ Nitekim savaş ganimeti olarak bölgeden sığır ve koyun sürülerini getirdiğini söyleyen kralın söz konusu faaliyetleri gerçekleştirirken Hurrilerin doğu topraklarına saldırmış, bunun üzerine kral geri dönmüştür.⁶⁷ Asıl ilgisinin Güneydoğu Anadolu olduğunu bildiğimiz kralın bu sebeple derhal bölgeden ayrılıp Hurri düşmanıya yüzleşmeye girişmesiyle de bu durum açıklanabilir. Görüldüğü üzere bu erken dönemde Hititlerin bölgede henüz bir egemenliği hatta doğru dürüst bir etkinliği bile yok gibi görünmektedir.

Kanunların Eski Hitit Devri'ne (İ.Ö. yak. 1650 – İ.Ö. 1400) tarihlenen bir nüshasında bölgeden “*Luwiya*” olarak bahsedilmesi anlamlıdır. Anlamlıdır çünkü söz konusu kanunların (A) yüzü 19A-19B maddesinde “*Eğer bir kişiyi ister erkek ister kadın, Hattuša'dan Luwiyalı bir adam alıp onu Luwiya ülkesine götürürse ve onun efendisi kendisinin <olarak> tanırsa o zaman <suçlu> yine evini teslim etsin*” ifadesinde “*Luwiya*” olarak bahsedilen yerden,

⁶⁵ Yakar 2007, s. 40.

⁶⁶ Ünal 2003, s. 5. “(…)Bir sonraki yıl, Arzawa'ya sefere çıktım ve oradan sığır ve koyun aldım(…)”, KBo X 2 I: 22–32. I. Hattuşili'nin annalleriyle ilgili daha detaylı bir çalışma için; Melchert 1978, 1 – 22.

⁶⁷ Yiğit 2006, s. 8.

kanunların daha sonraki örneklerinde “Arzawa” şeklinde bahsedilmektedir.⁶⁸ Yine aynı kanunun (A) yüzü 22. ve 23. maddesinde⁶⁹ Luwi ülkesinin “ırmaktan”, yani bir ihtimalle Kızılırmak’tan, ilerde olduğu anlaşılıyor. Söz konusu maddeye göre, “*kaçan bir köleyi ırmağın bu tarafında yakalayıp sahibine getiren kişiye 2 şekel, ırmağın öte tarafında yakalayıp getiren kişiye ise 3 şekel, Luwi ülkesinde yakalayana ise 6 şekel gümüş verilmesi gerektiğinden*” bahsedilmektedir.⁷⁰ Bu durumda ya mesafeden, ya da “ırmağın ötesinin” Hatti ülkesinin karşısındaki durumundan dolayı ödül üç katına çıkartılmıştır. Yine de yönle ilgili kesin bir hüküm çıkarılamaz. Adı belirsiz bir Hitit kralının (*KBo III.46*) ve daha sonrasında II. Murşili’nin de Arzawa seferi sırasında kışladığı (*KBo III.4*) hatırlanacaktır. Belki burada gidilen bölgenin hemen gidilip dönülecek kadar yakın olmamasının veya kışı geçirmek için uygun bir iklime sahip olmasının etken olabileceği düşünülebilir ki bu da ya Güney, ya da Batı Anadolu’yu işaret eder.

Bu konuyu incelerken, Hitit krallarının bölgeye yaptığı seferler sırasında izlediği yol da bir fikir verebilir. Buna göre, bölgeye iki ana yoldan ulaşım sağlanıyordu. Birincisi ve kuzeyde olanı, hemen hemen günümüz Ankara – İzmir karayoluyla paralel gitmekte ve Ege kıyı şeridinin ortalarında son bulmaktadır. Bundan ayrılan bir diğer yol da Sakarya Irmağı’na yönelip ırmağı geçtikten sonra Marmara Denizi’ne doğru devam eder.⁷¹ Diğer yol ise, daha güneydedir ve yine İç Anadolu’dan başlayıp Tuz Gölü’nün güneyinden geçer ve Göller Yöresi üzerinden Pamphylia ve Lykia’da sonlanır.⁷² Birinci yol izlendiği zaman bu seyir, Sakarya ve Bursa yöresine de lokalize edilmek istenen Wiluša ve Taruwiša için bir fikir verebilir. Ayrıca bölgeye nerelerden ulaşımın daha rahat olduğunu da gösterebilir. İkinci yol izlendiğinde ise, I. Hattuşili’nin bahsettiği şehirlere; Hupışna (Kybistra ?), modern Konya-Ereğli?; Tuvanuva (Tuyana?), modern Bor; Nenaša (Nenossos); Landa (Karaman?); Zallara

⁶⁸ Imparati 1992, s. 45 – 46.

⁶⁹ Imparati 1992, s. 47.

⁷⁰ Ünal 2003, s. 8.

⁷¹ Macqueen 2009, s. 40.

⁷² Macqueen 2009, s. 40.

(Tuz Gölü kenarı?); Parşuhanda (Puruşhattum modern Acemhöyük?); Karahöyük ve Lušna (Lustra?) nereden ulaştığı hakkında bir fikir edinilebilir. Ayrıca yukarıda bahsedilen adı belirsiz kralın (II. Murşili? veya II. Muvattalli?) ve II. Murşili'nin metinlerde anlattıklarına göre, seferler aynı noktadan ve aynı yöne başlamakta ancak Šallapa şehrini geçtikten sonra yön değiştirmektedir.⁷³

Ayrıca Büyük Menderes Ovası'ndaki Tunç Çağı yerleşimlerine bakıldığında, höyük yerleşimlerinin ovanın hem kuzey hem de güney kesimlerinde buldukları görülür. Tepe üstü yerleşimleri ise özellikle ovanın güney kesimlerinde saptanmıştır. Höyüklerin kuruldukları noktaların seçiminde batı – doğu yönünde uzanan Antik Çağ rotasının bir benzerinin Tunç Çağı için de geçerli olduğu söylenebilir. Tarihi coğrafya araştırmalarında söz konusu güzergâhın Hititlerin Batı Anadolu seferlerinde kullandıklarına dair bilgiler vermektedir. Yine yerleşim yeri seçimlerinde birtakım coğrafi etmenler rol oynamış olabilir. Örneğin Ege Denizi'nin Neolitik Çağ'dan sonra doğuya doğru nereye kadar sokulduğu konusunda net bilgiler henüz yoktur. Yine de en azından Germencik yakınındaki Haşattepe'nin batısında, antik Miletos'a kadar uzanan alanda herhangi bir höyük yerleşimine rastlanılmamış olması, söz konusu bölgenin o dönemlerde deniz olabileceği düşüncesini desteklemektedir.⁷⁴

I. Hattuşili'den sonra tahta geçen ve Halpa (Halep), Mari (Tel Hariri) ve nihayet Babil'i zapteden (İ.Ö. yak. 1595) I. Murşili'nin (İ.Ö. yak. 1620 – 1590) ise bir saray komplosuna kurban giderek öldürülmesiyle⁷⁵, Hitit devleti bir “gasıp krallar devri”ne girmiştir. Bu dönem krallarından Ammuna'nın (İ.Ö. yak. 1560 – 1525) yönetimi sırasında ona karşı cephe alan devletler sıralanırken, Arzawa'dan da bahsedilmektedir.⁷⁶ Buradaki bir husus

⁷³ Macqueen 1968, s. 169.

⁷⁴ Akdeniz 2001, s. 167.

⁷⁵ Memiş 1994, s. 368.

⁷⁶ Yiğit 2006, s. 9.

ise, alışlagelen kullanım yerine bu devletten arkaik şekliyle *Arzawiya* (Ar-za-u-i-ia) olarak bahsedilmesidir (*KBo III.1. Öy. II 2*).

Daha sonra I/II. Tudhaliya (İ.Ö. yak. 1420 – 1390?) devrinde bölgeye bir sefer düzenlenmiş ve Wiluša adı ilk kez Hitit metinlerinde geçmiştir.⁷⁷ Ancak bir farkla; burada söz konusu ülkeden “*Wilušiya*” olarak bahsedilmektedir. Ayrıca bu dönemde Wilušiya henüz bağımsız değildir.

I/II. Tudhaliya’nın, içlerinde Wilušiya devletinin de bulunduğu ve adına “*Aššuwa birliği*” denen bir birliğe karşı kazandığı parlak zafer⁷⁸, bölge konusunda Hititlerin ilk büyük savaşını işaret ediyor olabilir. Yine bu metinde (*KUB XXIII.11*), Aššuwa birliğinin tipik Luwice şahıs adı taşıyan iki temsilcisinin, Piyama-KAL (Piyama-Kurunta) ve Mala-LÚ (Mala-Ziti), yakalanıp Hattuša’ya getirildiğinden bahsedilmesi de önemli bir ayrıntıdır. Bir diğer husus da, Aššuwa birliği içinde sayılan devletlerden birinin adının “*Taruwiša*” olmasıdır. Bu da iki devletin, yani Wiluša ve Taruwiša’nın, birbirine yakın hatta komşu olduğu izlenimine yol açmıştır. Burada esas nokta, bu devletin adının üstünde fırtınalar koparılan Troia’nın Hitit devrindeki adının temelini teşkil etmesi düşüncesidir. Gerçekten bakıldığında filolojik bir benzerlik göze çarpıyor (Taruwiša – Troia), ancak yine de bazı bilim çevrelerince temkinli davranılmaktadır. Çünkü söz konusu bölgeden, henüz bu eşitliğin kabullenilmesine yarayacak bir filolojik belge ele geçmemiştir.

Bu çarpışma sonucunda Aššuwa adını da şimdilik bir daha Hitit metinlerinde görememekteyiz. Özellikle İ.Ö. 14. ve 13. yüzyıl metinlerinde bölgeden Wiluša olarak bahsedilmektedir ancak olaya şu an sadece Hitit boyutundan bakılabilmektedir. Ancak yine tarihlemesi oldukça tartışmalı bir başka metinde (*KUB XXVI.91*), Hitit kralının “adalar” üstünde hak iddia eden Ahhiyawa “beyine” (*beyine kelimesinin altı çizilmiştir çünkü metinde Ahhiyawa kralına, yani “LUGAL” değil beyine, yani “EN” ifadesi geçmektedir*) yanıt olarak,

⁷⁷ Starke 2001, s. 36.

⁷⁸ Starke 2001, s. 36

bu adaları kendisine Fırtına Tanrısı'nın vermiş olduğunu belirterek, atalarından birisi zamanında (belki I. Tudhaliya?) burada Aşšuwa kralının haksız yere yaptığı işgalden bahsetmektedir.⁷⁹ Yine de Aşšuwa birliğinin bir daha toplanmamak üzere dağıtıldığını düşünmek çok da yanlış olmasa gerek. Çünkü arkeolojik bir kanıt olarak, 1991'de Hattuša'da (Boğazköy) yapılan gezi yolu yapımı çalışmaları sırasında bulunan ve üzerinde I. Tudhaliya'nın Aşšuwa ülkesini yendiğini belirten, Akadca yazıtla birlikte iyi korunmuş bir kılıç ele geçirilmiştir.⁸⁰ Söz konusu yazıtın Akadca transkripsiyonu ve Türkçeye tercümesi şöyledir:

“I-NU-MA ^mDU-UT-HA-LI-YA LUGAL.GAL KUR ^{URU}A-AŞ-ŞU-WA Ú-HAL-LIQ
GÍR^{HL.A} AN-NU-TIMA-NA ^DIŞKUR BE-LÌ-ŞU Ú-ŞE-LI”

“Büyük kral Tudhaliya, Aşšuwa ülkesini yok ettiği zaman bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısı'na adak olarak verdi.”

Bu dönemde, Ahhiyawa kralı Attarişiya tarafından kovulup Hitit sarayına sığınan Madduwatta adlı birine ithaf olunan Madduwatta Metni'ne göre⁸¹, Hitit kralı onu Hitit sınır boyundaki Harriyati'ye atamıştı. Kupanta-Kurunta tarafından yenilen Madduwatta, Hititlere sığınır ve bir Hitit generali Kupanta-Kurunta'nın eşini ve çocuklarını ele geçirir. Bu durumda Madduwatta, I. Arnuwanda ve Kupanta-Kurunta'nın çağdaşlıkları da ortaya çıkmaktadır.⁸² Daha sonra Madduwatta burayı reddedip Zippašla'ya gider ve orada bir egemenlik kurmak ister. Tudhaliya bunu kabul etmekle kalmaz, üstüne bir de Şiyanti Nehri Ülkesini verir.⁸³ Ancak I. Arnuwanda zamanında Madduwatta Ahhiyawa'ya yanaşınca, Mısır firavunu Nimuvareya da (III. Amenophis İ.Ö. yak. 1390 – 1352) bunu fırsat bilip derhal Arzawa kralı Tarhunnaradu ile görüşmelere girmiştir. Hititler, Gaşgaların saldırıları sonunda Hattuša'nın

⁷⁹ Ünal 2003, s. 14.

⁸⁰ Ünal – Ertekin – Ediz 1991, 46 – 49.

⁸¹ Goetze 1928 (*KUB XIV.1*).

⁸² Süel 2001, s. 675.

⁸³ Bryce 2005, s. 130.

tahribini engelleyememiş ve başkent Şapinuwa'ya taşınmıştır.⁸⁴ Bu arada Madduwatta da Alaşiya ülkesine (Kıbrıs) saldırmak için Ahhiyawa ile işbirliğine girmiştir.⁸⁵

Eski Krallık döneminde uygulanmaya başlanan yeni topraklara merkezden görevlendirilen kişilerin gitmesi uygulamasının zaman içinde sorun yaratmaya başlaması⁸⁶, belki de Madduwatta'nın akıl almaz ihanetlerine karşı katlanılmasının bir sebebi olabilir. Yani belki de artık Hititli yöneticiler, bölgeyi yönetmektense kişiyi yönetmenin, kendini sürekli yenileyen genel bir bölge görüntüsündense içinde ihanet de olsa huyunu bildikleri bir yöneticinin kontrol altında tutulmasının daha iyi ve mantıklı olduğunu düşünmüş olabilirler. Nitekim Kadeş Savaşı öncesi sürekli Mısır ve Hitit ülkesi arasında denge gözeten Amurru prensi Bentešina konusunda da, savaş sonrası aynı politika uygulanmıştır.⁸⁷

Batı Anadolu'daki bu karmaşık politik durum sırayla, I. Arnuvanda (İ.Ö. yak. 1390 – 1380?) ve III. Tudhaliya'nın (İ.Ö. yak. 1380 – 1370?) Hitit tahtına geçmesi ile biraz değişmiş görünmektedir. Adına Orta Krallık denen bu devirde Hititlerin başkentliğini yapmış olan yer Şapinuwa (Çorum/Ortaköy) şehridir. Hititlerin bu dönemde de biraz zor durumda oldukları söylenebilir. Hititlerin başından neredeyse hiç eksilmemiş olan Gaşga tehlikesi sebebiyle Hititler, bir süre Batı Anadolu'ya uzak durmak zorunda kaldılar. Bu da o dönem Arzawa'nın başında bulunan kral Tarhundaradu'ya neredeyse İç Anadolu'ya kadar genişleme fırsatı vermiş olsa gerek. Tarhundaradu'nun Mısır'la ilişkiye geçmesi III. Tudhaliya dönemine rastlar.⁸⁸ Nitekim bu döneme tarihlenen ve Mısır'daki Tel Amarna arşivinde bulunan ve literatüre "Arzawa Mektupları" olarak geçen söz konusu iki mektuba göre; Arzawa kralı Tarhunradu'nun, Batı Anadolu'nun tek kralı olarak tanınmasını istemesi ve adının önünde LUGAL (Kral) yazmasına rağmen tıpkı bir LUGAL.GAL (Büyük Kral) gibi anılması⁸⁹, onun

⁸⁴ Süel 2001, s. 670.

⁸⁵ Kuhrt 2007, 1. Cilt, s. 330.

⁸⁶ Yakar 2007, s. 40.

⁸⁷ Doğan Alpaslan 2007, s. 25.

⁸⁸ Burney 2004, s. 264.

⁸⁹ Hawkins 2009, s. 80.

İ.Ö. 14. yüzyılda elde ettiği konumu açıklar gibidir. Çünkü bu belgelere göre Arzawa Mısır tarafından, dönemin egemen güçleri olan Mısır, Babil, Mitanni ve Hatti ülkeleri ile bir tutulmaktaydı.⁹⁰ Bu mektuptaki dilin Hititçe olması ise, günümüzde bu dilin Hint-Avrupa dilinin ilk örneğini olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Her ne kadar bu iddia ilk ortaya atıldığında pek kabul görmemişse de sonradan doğruluğu anlaşılmıştır. Bu sebeple de söz konusu iki mektubun ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Ancak bu noktada iki sorun ortaya çıkmaktadır; birincisi, Arzawa kralının mektupları neden düşman ülkenin dili Hititçe ile yazıldığı, ikincisi ise Wiluša ülkesinin ve Hitit devletinin olan bitenler karşısındaki tutumu. Birinci sorudan başlamak gerekirse, Arzawa halkının etnik kökeni ve dili ne olursa olsun, o dönem Anadolu'da egemen konumda olanın ve Anadolu'ya çivi yazısını getirerek Hattice, Palaca, Luwice, Hurrice gibi Anadolu dillerini de yazıya geçirenin Hititler olduğu unutulmamalıdır. Akadlar Sumer yazısını ve dilini kullanıp zamanla kendi yazılarını geliştirmişler, Hititler de Eski Babil yazım stilini benimseyip bunu hem kendi dillerine hem de diğer Anadolu dillerine uyarlamışlardır. Bu durumda Luwiler de hali hazırda Hitit yazısını benimseyip düşünce ve isteklerini Mısır'a bu şekilde ifade etmiş olabilirler. Yani bugünün koşullarından ve düşünce penceresinden bakıp da "Luwiler Hititler ile düşman ise neden can düşmanlarının dilini kullandılar veya Hititler neden Luwi dilini hiyerogliflerde kullandılar?" gibi bir soru muhtemelen yanlış olacaktır. Bu mantığa göre, "din gibi Hititler için çok önemli bir alanda Hititlerin, neden bir dönem büyük sürtüşmeler yaşadıkları Hurrilerin geleneklerini, mitoslarını, tanrı ve tanrıçalarını benimsedikleri" de sorulabilir ancak bu da doğru olmazdı. Devletler ve tarihleri ile din, dil, toplumsal durum gibi konuları incelenirken, olaya bir bütün açısından bakıp tüm döneme veya halka bunu mâl etmek doğru olmaz. Bu anlayış, o dönemi kapsayan bir küreselleşme veya o döneme toptan

⁹⁰ Starke 2001, s. 37.

bir bakış adı altında bakmaktan ziyade, mevcut sorunun sınırları dışına sistematik bir şekilde çıkma isteğinden gelmektedir.⁹¹

İkinci soruya ise yanıt aslında gayet açık durmaktadır. Çünkü zaten büyüyen Arzawa karşısında pek de direnebilecek bir gücü olmadığı düşünülebilecek olan ve yazılı bir geleneği (henüz) olmayan Wiluša ülkesinin bu durum karşısında herhangi bir tepki göstermesi ve belge bırakması mümkün görünmemektedir. Hititler ise bu dönemde oldukça zor bir durumdadır. Çünkü dört bir yandan düşman işgal ve saldırılarına maruz kalmışlar, neredeyse Hattuša'yı bile kaybetme noktasına gelmişlerdi.⁹²

Yine söz konusu dönemde, Arzawa egemenlik bölgesinin gelişimine ve Hattuša arşivine bakılırsa, İ.Ö. 15. yüzyıl ile birlikte Batı Anadolu coğrafyasında bir de “*Ahhiyawa*” meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu ülkenin veya bölgenin lokalizasyonu için pek çok araştırma ve yayın yapılmıştır.⁹³ Ancak bu konuda genelde kabul edilen görüş, Ahhiyawa'nın ne Yunan anakarası, ne Batı Anadolu kıyıları ama muhtemelen Ege Denizi üstünde Kyklad Adaları⁹⁴ ve Dodekanessos⁹⁵ ve nihayet batıda Yunan anakarasının en azından bir kısmı ile ilintili olduğudur.⁹⁶ Nitekim İ.Ö. İkinci bin yılın başlarından itibaren Yunan anakarası ile Girit adası arasındaki ilişkilerin artık kesildiği, buna karşılık adalarla, özellikle de Kyklad Adaları ile arasında etkileşimin arttığını saptamak mümkün olmuştur.⁹⁷ Etimolojik olarak, üzerinde pek çok tartışmalar çıkan, konu ile ilgili hemen her yayında tersi görüşlere mutlaka bir atıfta bulunulan Ahhiyawa-Akha eşitliği ile ilgili olarak, adı geçen sözcüğün Hitit metinlerinde en ilkel şekilde “Ahhiya” olarak geçmesinden sonra bu ada *-wa* türetme eki eklenmesiyle “Ahhiyalı” gibi bir anlama kavuşmaktadır. Genel bir bakış açısı sunmak gerekirse, Ahhiyawa adının Girit'in merkezi Knossos'da ele geçen bir Linear B tabletinde arkaik olarak *A-ka-wi-*

⁹¹ Burke 2002, s. 177.

⁹² Bryce 2005, s. 146. Ayrıca *KBo VI.28*.

⁹³ Bkz. Sommer 1932. Ayrıca konuya toplu bir bakış açısı sunması sebebiyle; Çapar 1981, 387–413.

⁹⁴ *Kyklad Adaları*: Yunanistan'ın Mora yarımadasının doğusunda bulunan **Andros**, **Tinos**, **Siros**, **Mikanos**, **Maksos**, **Poros**, **Amorgos**, **Santorini**, **Anaaphi**, **Milos** ve **Siphnos** adalarına bu isim verilir.

⁹⁵ Yunanca δώδεκα (= *dodeca* = 12) ve νησος (*nesos* = ada).

⁹⁶ Çapar 1981, s. 391 (referanslarla birlikte) vd.

⁹⁷ Mansel 2011, s. 62.

ya-de (KN C 914) yazımına⁹⁸ ve Homeros'un *Iliada*'da belirttiği *Αχαιοί* (*Akhaioi*)⁹⁹ adına dayanarak bu Ahhiyawa-Akha eşitliği dillerden düşürülmemiştir. Kaldı ki konuyu detaylarıyla ortaya koyan Ferdinand Sommer'in bile söz konusu eşitliğe dair sakıncalarını eserinde anlattığı belirtilmektedir.¹⁰⁰

Konu ile ilgili bilgilerden birisini ise, tarihlemesi henüz çok tartışmalı olan “Şeha Ülkesi'nin Suçları Metni” (*KUB XXIII.13*) vermektedir. Burada sözü edilen olaya göre, Tarhunnaradu Hitit ülkesine savaş açmış ve bunu da Ahhiyawa kralına güvenerek yapmıştır. Burada soru, Şeha Nehri ülkesi'nin yaptıkları karşısında hangi Hitit kralının harekete geçtiğidir. Hattuša'dan tamamen farklı bir kaynaktan, Hititlerin Şapinuwa'sından (Çorum/Ortaköy) ele geçen bir başka mektuba göre ise, Kupanta-Kurunta, Tarhunnaradu, Piyamaradu ve o zaman Şapinuwa'da ikamet etmekte olan Hitit büyük kralı III. Tudhaliya çağdaştırlar.¹⁰¹ Yine aynı mektuba göre Tarhunnaradu, Kupanta-Kurunta, Piyamaradu gibi Batı Anadolu bazı liderlerin Happuriya kentinde toplanacakları bildirilmektedir.¹⁰² Bu da I. Tudhaliya'nın Aššuwa seferinden sonra bölgede hareketliliğin yeniden başladığını göstermektedir. *KUB XXIII.13*'te belirtilen haberin bir yorumuna göre ise bu hareketlilik, Tarhunnaradu'nun Ahhiyawa'ya yanaşması (veya Ahhiyawa'nın Tarhunnaradu'ya yanaşması) sayesinde gelişmeye başlamıştır.¹⁰³ Yine söz konusu yayına göre, Şeha Nehri ülkesi ile Wiluša ülkesi birbirine yakın coğrafyalar olmalı, Wiluša ülkesi ise muhtemelen Bithynia civarında bulunmalıdır.¹⁰⁴ II. Muvattalli ile Wiluša kralı Alakšandu arasındaki anlaşmanın maddelerine bakarak, Alakšandu'nun Şeha bölgesindeki düşmanca hareketleri Hitit yanlısı Şeha Nehri ülkesi'nden bir adama veya yine Hitit yanlısı Arzawalı bir adama

⁹⁸ Ünal 2002, s. 114.

⁹⁹ Akurgal 1988, s. 134.

¹⁰⁰ Ünal 2002, s. 110.

¹⁰¹ Süel 2001, s. 673.

¹⁰² Süel 2001, s. 672.

¹⁰³ Hansen 1997, s. 166.

¹⁰⁴ Hansen 1997, s. 166.

bildirilmesi, olmadı bizzat Hitit kralına mutlaka yazması gerektiği bildirilmektedir.¹⁰⁵ Buna göre Wiluša ülkesi ile Šeha Nehri ülkesi arasındaki mesafenin çok da uzak olmadığı düşünülebilir.

Daha sonra I. Šuppiluliuma devrinde (İ.Ö. yak. 1370 – 1340) devletin daha önceki dönemlerinde yaşadığı gerileme süreci durdurulmuş ve Hitit devleti yeniden Yakın Doğu’da söz sahibi konuma gelmiştir. Bu dönemde Doğu Anadolu, Kuzey Suriye, Mitanni devleti bölgesi gibi Batı Anadolu’da da Hitit etkisi hissettirilmiş, kaybedilen topraklar büyük ölçüde geri alınmıştır.

O’nun dönemiyle ilgili Batı Anadolu konusundaki bir diğer gelişme ise, Tarhunnaradu’nun ölümünden sonra ortaya çıkan krallık kavgaları sebebiyle Arzawa ülkesinde çıkmış olan iç karışıklık neticesinde Tarhunnaradu’nun yasal halefi olduğu düşünülen Mašhuiluwa ülkeden kovulmuş, o da çareyi Hattuša’ya gitmekte bulmuştur. I. Šuppiluliuma ise onu kabul etmiş ve kızı Muwatti’yi eş olarak vermiştir.¹⁰⁶ Buna rağmen daha sonra Mašhuiluwa Batı Anadolu’daki Hitit karşıtı oluşuma destek vermiş, ancak daha sonra II. Muršili’nin üstünlüğünü kabul ederek tekrar Hitit ittifakında yer almıştır.¹⁰⁷ Bu durumda Mašhuiluwa’nın neden Ahhiyawa’ya değil de Hattuša’ya gittiği sorusu düşünülebilir. Özellikle *KUB XXIII.13* no’lu metni inceledikten sonra bu sorunun gerçekten sorulması lüzumlu görülmektedir. Belki de buna göre, Tarhunnaradu’nun güvendiği Ahhiyawa’nın bu kez onun yasal halefini değil de diğer adaylardan birini desteklediğini düşünülebilir. Nitekim II. Muršili’nin Arzawa seferinde onun karşısına çıkan ancak tutunamayıp metinde belirtildiği üzere “deniz yoluyla adalara”, yani muhtemelen Ahhiyawa yönetim bölgesine kaçan Uhhaziti’nin durumu, bunu düşündürebilir. Ancak elbette bu bir varsayımdır. Manapa-Tarhunta mektubu da adı geçen kral dönemine tarihlendirilmektedir.¹⁰⁸ I. Šuppiluliuma’nın

¹⁰⁵ Memiş 2002, s. 294.

¹⁰⁶ Karauğuz 2002, s. 120.

¹⁰⁷ Bryce 2005, s. 212.

¹⁰⁸ Süel 2001, s. 677.

askeri gücünün yanında sıkça kullandığı bir yol da diplomasi'dir. Daha önce Azzi-Hayaša ülkesi (bugünkü Elazığ çevresi) kralı Huggana'ya kız kardeşini vermiş olan I. Šuppiluliuma, bu sefer de Mašhuiluwa'ya kızını vermiş ve bu sayede Doğu Anadolu gibi Batı Anadolu egemenliğini de sağlamlaştırmak istemiştir. Benzer bir politikayı Mısır üzerinde de uygulamak isteyen I. Šuppiluliuma, burada isteğine ulaşamamış, çünkü oğlu Zannanza, muhtemelen Mısır'da tahta geçmek isteyen kişi veya kişilerce öldürülmüştür.¹⁰⁹

Babası I. Šuppiluliuma gibi, ülkeyi oldukça zor duruma sokan veba salgınından dolayı öldüğü düşünülen II. Arnuvanda'nın (İ.Ö. yak. 1340 – 1330?) ardından ise, Hitit tarihinin en çok belge bırakan, en tanınmış, devrine tarihlenen olaylar sebebi ile de en duygusal imparatoru II. Muršili tahta geçmiştir (İ.Ö. yak. 1330 – 1295). O'nunla birlikte Batı Anadolu hakkındaki bilgilerimiz doruk noktasına çıkmakta, ancak bununla birlikte yepyeni sorunlar da gündeme gelmektedir. II. Muršili, henüz daha çocuk denebilecek bir yaşta olmasına rağmen tahta geçtiğinde çevredeki düşman ülkelerin kendisiyle dalga geçip onu küçümsediklerinden bahseder (*KBo III.4 Öy. II. 10 vd.*). Söz konusu metinde ona karşı olan bu düşman ülkeler olarak; Mitanni, Arzawa, Gašga, Arawanna, Kalašma, Lukka ve Pitašša sayılmaktaydı (*KUB XXIV.3, Öy. II, 27 – 42*).¹¹⁰

II. Muršili'nin iktidarının üçüncü yılında yaptığı bir seferle, Ahhiyawa etki alanındaki Milawanda (Miletos?) ele geçirilmiştir ve yapılan kazılarda birinci ve ikinci Miken evreleri arasında bulunan bir yangın katının, söz konusu olayın arkeolojik kanıtı olduğu vurgulanmaktadır.¹¹¹ Bundan sonra ise Aštarpa'da (Yukarı Menderes) gerçekleşen bir savaşın ardından Arzawa başkenti Abaša/Apaša ele geçirilmiştir. Arzawa kralı Uhhaziti ise “deniz yoluyla adalara” (*arunu paranda guršawananza pait*) kaçarak canını ancak kurtarabilmiştir. Daha sonra Arzawa'yı Mira-Kuwaliya ve Haballa adlı iki krallığa bölen II. Muršili, Mira-

¹⁰⁹ Macqueen 2009, s.50.

¹¹⁰ Alpaslan 2006, s. 51.

¹¹¹ Starke 2001, s. 38, Wolf-Dietrich Niemeier, “Milet in der Bronzezeit. Brücke zwischen Ägäis und Anatolien.” *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 15, 1998/99, ss. 85 – 100.

Kuvaliya'nın başına Mašhuiluwa'yı, Haballa'nın başına ise hakkında pek bilgi bulunmayan Tarkašnalli'yi geçirmiştir. Arzawa'nın bu şekilde bölünüp yönetim altına alınmasıyla (*divide et impera*), II. Muršili'nin Batı Anadolu seferinden önce Arzawa'ya destek vermiş olan Šeha Nehri ülkesi de egemenlik altına alınmış oldu. Kral Manapa-Tarhunta, Mašhuiluwa, Tarkašnalli ve II. Muršili arasında yapılan anlaşmalarla bu üç ülke de Hatti'ye bağlanmış¹¹² ve Hititler de artık söz konusu bölgeyi “Arzawa Ülkeleri” (KUR.KUR^{MEŠ URU}Arzawa) olarak adlandırmışlardır.

Bu sıralarda Uhhaziti'nin ölmesi ile onun ailesi de –muhtemelen o sırada buldukları Ahhiyawa ülkesinden– dönmüştür. Bunu yapmakla bölgede tekrar egemenlik kurma düşüncesinde oldukları düşünülebilir. Çünkü Uhhaziti'nin halefi olduğu sanılan Piyamaradu adında birinin sahneye çıkarak Mira kralı Mašhuiluwa'nın ardılı Kupanta.KAL (Kupanta-Kurunta) üzerinde baskısını hissettirmeye başlamaktadır. Öyleyse onun arkasında Ahhiyawa desteğini de düşünmek, pek de olağanüstü görünmemektedir. En göze çarpan durum ise, uzun bir süre sonra Wiluša'nın tekrar gündeme gelmesidir. O sırada Wiluša'nın başında bulunan Alakšandu ise, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için yardım istemiştir. Daha önce yapılmış anlaşmalar gereği Šeha kralı Manapa-Tarhunta, derhal onun yardımına koşmuştur (bu durumda Wiluša'ya coğrafi olarak en yakın devletin de Šeha olduğu düşünülebilir). Ancak bu yeterli olamamış olacak ki Piyamaradu'nun Šeha Nehri ülkesi egemenliği altındaki Lasba Adası'na (Lesbos = Midilli) gidip oradan pek çok sivil esir alarak Milawanda'ya gitmesiyle sonuçlanan bir süreç oluşmuştur.

Hititler ile Wiluša ülkesi arasındaki bu ilişki, konu ile ilgilenen araştırmacıların en çok tartıştıkları konulardan biridir. Bir kısım uzman, I. Šuppiluliuma devrinde bilinen ilk Wiluša kralı Kukkunni ile başlayıp, Kukkunni'nin oğlu ve halefi Alakšandu ile devam eden ve nihayet II. Muvattalli zamanında Wiluša'nın Hitit topraklarına katılmasıyla son bulan bir

¹¹² Karauğuz 2002, s. 111.

süreci “fazla iyimser” bulmakta¹¹³ ve arada mutlaka henüz bilinmeyen bir takım olaylar olduğunu öne sürmektedirler. Bu doğru olabilir çünkü Hititlerin Batı Anadolu’da bir dost ve müttefik kazanması pek de mümkün görünmüyor. Diğer tarafta ise, bunun olabilirliğini savunan ve Wiluša ile Hatti ülkesi arasında örnek bir dostluk sergilendiğini belirten araştırmacılar da bulunmaktadır.¹¹⁴ Bu noktada Roma ile Pergamon krallığı arasında uzun süre devam eden dostane ilişkiler hatırlanabilir. Öyle ki bu dostane ilişkiler, Pergamon kralı III. Attalos’un sonunda kraliyet topraklarını ve hazinesini Roma devletine ve halkına miras bırakmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁵ Ancak elbette Hititler ve Wiluša ülkesi arasındaki ilişkilere dair yukarıdaki her iki görüş de şu an ispatlanabilir durumda değildir.

Bir başka açıdan ise, Piyamaradu’nun arkasında Ahhiyawa duruyorsa, Hatti ülkesi de Wiluša’nın arkasında duruyor olabilir. Belki de bu yüzdendir ki Ahhiyawa, II. Muršili’nin bölgedeki bu büyük yengisi sonucunda kaybettiklerini, ondan sonra tahta geçen II. Muvattalli devrinde (İ.Ö. yak. 1295 – 1272?), Piyamaradu’yu destekleyip Batı Anadolu’ya sürerek telafi etmek istemiş olabilir. Piyamaradu, bu üç krallık yerine (Mira-Kuwaliya, Haballa, Šeha) onlara göre biraz daha “sahipsiz” gibi duran Wiluša üzerine yönelmiştir. Ancak Hititlerin buraya zamanında müdahalesi¹¹⁶, burada da onun ve destekçisinin planlarını bozmuştur. Bu durumda Hititler ile Wiluša arasında kesintisiz dostane bir ilişkiden ziyade, Hatti ülkesinin Batı Anadolu çıkarları tehlikeye girdikçe hatırlanıp tazelenen bir dostluk tanımı daha ön plana çıkmaktadır.¹¹⁷

II. Muvattalli Wiluša kralı Alakšandu’ya, kendisine yeminler ettirilerek Hatti ülkesine bağlılığı bir kez daha hatırlatılan bir anlaşma imzalamıştır. Söz konusu belgeye göre, Alakšandu’ya bir vassal kral statüsü veriliyordu.¹¹⁸ Söz konusu belgeye göre, Alakšanduş’un

¹¹³ Ünal 2003, s. 6.

¹¹⁴ Güterbock 1986, 33 – 45.

¹¹⁵ Magie 2001, s. 68.

¹¹⁶ Bryce 2005, s. 225.

¹¹⁷ Bryce 2005, s. 226.

¹¹⁸ Bryce 2005, s. 227.

kendisinin yanında yer almasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Yine bu döneme tarihlenen Tawagalawa mektubunda¹¹⁹, Piyamaradu'nun Lukka ülkesi ve diğer bölgelere yaptığı baskınlara ilişkin bilgiler verilmekte ve Ahhiyawa kralından Piyamaradu'yu iade etmesi ya da en azından onun bu faaliyetlerini durdurmasına yardımcı olması istenmektedir.¹²⁰ Belki de II. Muvattalli Batı Anadolu'yu bu şekilde sağlama almayı hedeflemiştir. Ancak yine mektup, genellikle III. Hattuşili dönemine tarihlendirilmektedir.¹²¹ Bunu sağlayarak da Mısır üzerine yapacağı seferde bu yöreden herhangi bir sıkıntı yaşamamayı istemektedir. Zaten ya bu anlaşma ile aynı tarihlerde veya bundan az sonra Hitit başkentinin Hattuşa'dan, daha güneyde bulunan Tarhuntašša'ya nakledildiğini biliyoruz.¹²² Adı geçen bölgede bulunan bir yazıt da bunun arkeolojik kanıtı olabilecek niteliktedir.¹²³

II. Muvattalli'nin bu anlaşmayı yapmasının ardından, Mısır ile aralarında çıkan Kadeş Savaşı (İ.Ö. 1274), anlaşmanın Hitit imparatoru için faydasını bize gösteriyor. Olayın Batı Anadolu ile ilgisini ise, II. Ramses'in yazıtlarından anlaşılmaktadır. Buna göre, Hitit koalisyon birliklerinin içinde pek çok yer gibi¹²⁴, Troas'da bulunan Dardanoslar'ın (Dardany) ülkesinden de bahsediliyordu.¹²⁵

Bu noktada Mısır ile Batı Anadolu ilişkilerine de bakmakta fayda vardır. Her ne kadar Mısır'da Batı Anadolu kökenli arkeolojik buluntu yoksa da (Tarhunnaradu Mektubu hariç), bir ilişkiye işaret edebilecek bulgulardan söz edilebilir. Mısır ile Girit, Hellas ve Batı Anadolu arasında ilişki olduğunu veya en azından Mısırlıların buraları bildiğini gösteren bir kanıt

¹¹⁹ Memiş 2002, s. 109. Ayrıca; G. L. Huxley, *Achaeans and Hitites* Oxford 1960.

¹²⁰ Singer 1983, s. 210.

¹²¹ Singer 1983, s. 205.

¹²² Macqueen 2009, s. 52. Ayrıca; Garstang & Gurney, *The Geography of the Hitite Empire*. London, 1959, s. 73, ve K. Bittel, *Hattusha, Capital of the Hitites*. New York, 1970.

¹²³ Laroche 1974, *AJA* 78, III.

¹²⁴ (...) tüm Hatti ülkesi gelmişti; Naharin (Mitanni), Arzawa, Dardany, Keşkeş (Gaşga), Maşa, Pitaşşa, Arwanna, Karkişa, Luqqa, Kizzuwatna, Kargamiş, Ugarit, Kode (Halep?), Nuhaşhaşi, Muşanet, Kadeş (...). Bryce 2005, s. 235, Goetze 2008, s. 253.

¹²⁵ Müller 2001, s. 51. Ayrıca; K. A. Kitchen, *Ramesside Inscriptions. Translated & Annotated, Notes and Comments*, Cilt II Oxford 1999.

mevcuttur.¹²⁶ Firavun III. Amenophis devrinde (İ.Ö. yak. 1390 – 1353) Thebai’de bulunan “Ölümler Tapınağı” duvarlarına işlenmiş olan bu yer adları listesi, Ege bölgesinde bulunduğu düşünülen 15 yer adını içermektedir ve bunlardan 9 numaralı yer adı, “Wiry” (Wiry) olarak okunmuştur. Bunlar baştan itibaren (Yunan adlarıyla), Amnisos, Phaistos, Kydonia, Mykene, Thebais, Messene, Nauplia, Kythera, Wiry (Troia?), Knossos, Amnisos, Lyktos, Setia (?) olarak sıralanmakta ve silinmiş iki isim daha bulunmaktadır.¹²⁷ Ancak bu adların yerleştirildiği şehirlere bakıldığında, Troia ile eşitlenmek istenen Wiry hariç diğer hepsinin Girit ve Yunan anakarasında olması, bunun tekrar düşünülmesi gerektiğini gösterir. Knossos, Amnisos, Kydonia, Lytos, Setia ve Phaistos Girit’te; diğerleri Hellas’tadır. Wiry olarak okunan yerin ise neresi olduğu belli değildir.

Mısır’da Yeni İmparatorluk Dönemi (İ.Ö. yak. 1552 – 1069) ile birlikte Ege ile aralarındaki ilişkilerin yoğunlaştığını görüyoruz. Nil deltasında bulunan Auaris kentinde bulunan Minos freskleri ve III. Amenophis’in Thebai’deki sarayında bulunan Ege motifleri ile Knossos, Kommos (Girit), Ialysos (Rodos), Khios (Sakız) ve Samos gibi Miken yerleşimlerinde bulunan pek çok Mısır eşyası, buna bir kanıttır.¹²⁸ Ayrıca III. Amenophis’in yer adları listesinde Mykenai’nin de sayılması, Mykenai’daki bazı eserler üstünde ise II. ve II. Amenophis ile Semenkhare gibi firavunların adının yazılı olması, bölgeler arasındaki diplomatik ilişkilerin de birer kanıtı olarak görülmektedir. III. Amenophis ve oğlu Akhenaton’u ise, Mısır’ın o zamanki başkenti Amarna’daki “Dış İlişkiler Dairesi” bünyesinde bulunan ve Yakın Doğu’nun bazı hükümdarlarına gönderilmiş bazı mektuplardan tanıyoruz. III. Amenophis, Hurri kralı Şuttarna’nın kızı Gulukhepa’yı ve daha sonra onun ardılı Tušratta’nın kızı Tadukhepa’yı haremine almıştır.¹²⁹ III. Amenophis’ten sonra tahta geçen IV. Amenophis (Akhenaton) ise (İ.Ö. yak. 1353 – 1336), Mısır tarihinin en meşhur krallarından

¹²⁶ Müller 2001, s. 51. Ayrıca; Edel “Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III”, *Bonner Biblische Beiträge* 25 Bonn 1966, 33 – 60.

¹²⁷ Müller 2001, s. 51.

¹²⁸ Müller 2001, s. 52.

¹²⁹ Hornung 2003, s. 103.

biridir. Çünkü O'nun zamanında Mısır'ın *polytheist* (çok tanrılı) dini terk edilmiş, yerine tanrı Aton'u Mısır'ın tek tanrısı olarak gösteren *monotheist* (tek tanrılı) Aton dini tapınım görmüştür.¹³⁰ Arzawa mektupları da olasılıkla bu firavun dönemine aittir. Mısır tarihinde Batı Anadolu'ya ait buluntulardan biri ise, "Aqaiwasa" adında denizdeki yabancı bir kavimden bahseden, firavun Merneptah'a ait bir metindir.¹³¹

Bölgede bundan sonrası ile ilgili bilgilerimiz çok sınırlıdır. Yine de Şeha Nehri ülkesin kralı Manapa-Tarhunta'nın ardılı Mašturi'nin, Urhi-Tešup'u desteklemediği ve "*İkinci eşten olma bir çocuğu mu koruyacağım?*" dediği IV. Tudhaliya tarafından rivayet edilir.¹³² Söz konusu döneme ait en önemli belge, IV. Tudhaliya (İ.Ö. yak. 1245 – 1220?) tarafından bir Mira kralına (Tarkašnawa?) gönderilmiş olan "Milawanda Mektubu"dur. Mektuba Milawanda (veya metinde geçtiği gibi Milawata) Mektubu adı verilmesinin sebebi ise, mektupta Milawanda ile ilgili sınır sorunlarından bahsedilmesidir. Buna göre Wiluša'da olan olaylar hakkında (herhalde Alakšandu'nun oğlu Walmu'nun tahttan indirilmesi kastediliyor) Mira kralına Walmu'nun yeniden tahta çıkarılması için uğraşması emrini veriyor, ayrıca kendisinin de, II. Muvattali'nin Alakšandu ile yaptığı anlaşmaya uyarak Walmu dışında hiçbir kişiyi Wiluša kralı olarak tanımayacağını bildiriyordu.¹³³

Bunun dışında, son yıllarda konu ile ilgili önemli bir diğer gelişme, Bozdağların (Tmolos) güney tarafında, Gediz Nehri ile Küçük Menderes Nehri vadileri arasında bir geçitte daha önceden bulunmuş olan ve Mira-Kuvaliya ülkesi kralı Tarkašnawa'ya (Tarkondemos?) ait olan Karabel kabartmasının ve üzerindeki hiyeroglif yazıtın yeniden incelenmesi olmuştur.¹³⁴ Bu konuda tartışılan bir başka şey ise, 19. yüzyılda İzmir'de antikacılar tarafından satın alınan ancak gerçekliği hala tartışılan gümüş bir mühürdür.¹³⁵ Aynı şahsa ait

¹³⁰ Hornung 2003, s. 106.

¹³¹ Müller 2001, s. 52.

¹³² Karauğuz 2002, s. 199. CTH 105 § 8.

¹³³ Hoffner 1982, 130 – 137.

¹³⁴ Hawkins 1998, s. 1 vd.

¹³⁵ Ünal 2003, s. 22.

başka mühürler Boğazköy Nişantaş yakınında ele geçmiştir. Bu mühürlere ve Karabel yazıtına bakılarak, alıcısı bilinmeyen Milawata Mektubu'nun Tarkašnawa'ya gönderildiği düşünülmektedir.¹³⁶ Hawkins'e göre, Karabel yazıtı şöyle okunmaktadır;

1- REX TARKASNA-wa/i REX mi+ra/i-a

2- AVIS_xli² REX mi+ra/i-a REGIO [INFANS]

3- [...]x REX mi-ra/i-a REGIO NEPOS¹³⁷

Yukarıdaki bilgilere göre yazıt, “*Mira ülkesi kralı Alantalli'nin torunu Mira ülkesi kralı Tarkašnawa*” şeklinde okunmaktadır. Görüldüğü üzere şecere verilirken okumaya alışık olunan “baba” tabiri burada geçmemektedir veya okunamayacak durumdadır. Her ne olursa olsun, sonuçta Tarkašnawa, bölge ve Hititler için önemli bir kişiliktir. IV. Tudhaliya'dan sonra tahta geçen III. Arnuvanda'nın (İ.Ö. yak. 1220 – 1210?) Batı Anadolu karşısındaki tutumunu bilmiyoruz. II. Şuppiluliuma (İ.Ö. yak. 1210 – 1200?) devrine ait bilgiler son derece azdır ve zaten az sonra da Hitit devleti “Ege Göçleri” ile yıkılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; I. Hattuşili'den başlayarak Hitit krallarının çeşitli dönemlerde Batı'ya yönelmeleri sonucunda, bugün için deniz kenarında olduğu düşünülen bazı yerleşimlere kadar ulaştıkları hatta “denizi sınır” yaptıkları düşünülebilir. Özellikle Beşparmak Dağları'nda bulunmuş olan Luwi hiyeroglifli yazıt grubu, bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Arzawa ülkesinin çekirdeği konumundaki Mira-Kuwaliya ülkesinin sınırları içinde kalan bu bölge, Hititler hakkında bilgiler sunmaktadır. Mira-Kuwaliya ülkesi kralı Mašhuiluwa'nın evlatlığı Kupanta-Kurunta adının okunduğu yazıt, Karabel'deki yazıttan buraya kadarki bölgenin Mira-Kuwaliya ülkesi sınırları içinde olduğunu düşündürmektedir. Yine söz konusu görüşe göre Hititler buraya yaptıkları seferlerde Çine Çayı üzerinden gelen

¹³⁶ Ünal 2003, s. 22.

¹³⁷ Hawkins 1998, s. 4.

uzun yolu değil de Beşparmak Dağları üzerinden geçerek ulaşmışlardır. Bu yollardan yazıtların bulunduğu Suratkaya'ya ve oradan da denize ulaşmalarını sağlayan geçitlere varılabilmektedir.¹³⁸

¹³⁸ Peschlow 2001b, s. 203.

2. BÖLÜM

BATI ANADOLU BÖLGESİ'NİN ETNİK VE SİYASİ YAPISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Bölgenin Etnik Durumu

İnsanların tarihi yorumlama tarzı, tarihten ne beklediklerine bağlıdır. Bu beklenti, eskiçağ söz konusu olduğunda tavan seviyesine ulaşır ve söz konusu beklentilerin ardında genelde politik bir gündem veya kanıtlanmak istenen bir inanç yatmaktadır. Batı Anadolu'nun etnik yapısı ile ilgili tartışmalarda da buna benzer bir tabloyla karşılaşırız.

Batı Anadolu'nun etnik yapısı, tarihin neredeyse hiçbir döneminde homojen olmamıştır. Özellikle Geç Kalkolitik'te (İ.Ö. yak. 5000 – 4000), Anadolu'da, Balkanlardan olduğu düşünülen bir göç dalgası oluşmuş, Batı Anadolu da bu dalganın ilk uğrak yeri olmuştur.¹³⁹ Bu yeni göçmenlerin de Anadolu'ya yeni yurttaşları gibi iyi bir maden bilgisi bulunmaktadır ve bunu kendi kültürleriyle bütünleştirerek çeşitli eserler bırakmışlardır. Bir diğer husus ise bu yeni toplumun göçebe olmamasıdır. Kendilerine özgü bir mimarileri, tarım ve dokumacılık kültürleri vardır.¹⁴⁰ Mimari açıdan yeni özelliklerin ortaya çıktığı bu çağda, Anadolu'da *megaron* tipi yapılar bolca görülmekteydi. Obsidyen kullanımı ise yine geçerliliğini korumaktadır. Bu dönemlerde Orta Avrupa ve Balkanların kuzeyinde iklimin aniden soğumaya başladığı ve adı geçen bölgelerde yaşayan insanların da tarımsal etkinliklerini değiştirdikleri bilindiğinden¹⁴¹, buradaki topluluklarda “güneye inme” gibi bir görüş benimsenmiş olabilir. Ancak bu durumda da ellerindeki mevcut kültürün nasıl tanımlanacağını düşünmek gibi bir sorun oluşmaktadır. Söz konusu göçün izleri, Beycesultan ve Troia II.'nin yıkımı ve yine Batı Anadolu'daki birtakım başka etkinliklerde göze çarpmaktadır. Ancak bunu tek bir kavime dayamak pek mümkün olmasa gerek. Zaten

¹³⁹ Sevin 2003, s. 102.

¹⁴⁰ Sevin 2003, s. 103.

¹⁴¹ Anthony 2007, s. 227.

homojen bir yapısı bulunmayan Tunç Çağı Batı Anadolu'su için, çeşitli halkların veya o zaman için bir halk sayılamayacaklarsa bile birtakım bağımsız kavimlerin coğrafi deviniminden ve dağılımından bahsedebiliriz. Sargon'un meşhur seferinin¹⁴² ardından gelen yıllarda, Anadolu içindeki bu hareketlenmeler, Puruṣhattum (muhtemelen Hitit metinlerindeki Puruṣhanda) kentinin yıkımına yol açmıştır.¹⁴³ Yine bu dönemde, Anadolu'ya ve Eski Önasya'ya dışarıdan geldikleri düşünülen Hurriler adında bir kavim daha vardır.¹⁴⁴

İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu'sunun etnik yapısı için söylenebilecek en tarafsız yaklaşım bile, konunun Pan-Hellenist veya Anti-Mikenist taraflarından birine ait olmaktan kurtulamayacaktır ki bölgedeki Luwi halkının varlığı, konuya bir de Pan-Luwist¹⁴⁵ bir yaklaşım sergilenmesi durumunu oluşturmuştur. Her görüşün yeterli ve yetersiz kanıtları vardır. Luwiler açısından bakıldığında ise, Troas bölgesinden başlayıp sahil hattını izleyerek Kizzuwatna'ya kadar süren bir Luwi varlığı ve egemenliği pek de olası görünmemektedir.¹⁴⁶ Bilim dünyasında, yazıt bulunan her yerde o dilin konuşulduğunu düşünmek gibi bir zorunluluk baş göstermektedir. Bu durumda Arzawa mektupları sebebiyle Arzawa ülkesinde de Hititçe konuşulduğunu düşünmek gerekecektir ama bu durum, Arzawa ülkesinin dilinin Luwice olduğu söylenerek geçiştirilmektedir. Luwiler ve Luwice üzerine bilgisi ve çalışmalarıyla tanınan ve Luwilerin Batı ve Güney Anadolu'ya yayılımını kabul eden Melchert bile, Luwice yazıtların Anadolu'nun her yerinde bulunmasının oralarda Luwice konuşulmuş olmasını açıklamaya yetecek nitelikte olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁷

¹⁴² *Šar-tamhari* (Savaşın Kralı) metinleri, aslında üç nüsha halinde olup, biri Babil'de, biri Tel-el Amarna'da, diğeri ise Hattuṣaṣ'ta bulunmuştur. Bu metinler için; H. G. Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200" (1. Teil: Babyionier), in: *ZA* 42, 1934, ss. 1 – 91 ve Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200" (2 Teil: Hethiter), in: *ZA* 44, 1938, 45 – 149.

¹⁴³ Macqueen 2009, s. 30.

¹⁴⁴ Alpman 1981, 283 – 313.

¹⁴⁵ Ünal 2003, s. 7.

¹⁴⁶ Ünal 2003, s. 7.

¹⁴⁷ Melchert 2008, s. 31, Melchert 2010, s. 20, s. 29.

Yine de yeni gelişmeler konuyu çözümlenmekten çok, daha da karmaşık duruma getirmektedir. Yakın zamanda Kuzey Suriye’de Tell Afes’de yapılan bir kazıda ele geçen bir tablettan edinilen bilgilere göre; “...] **sen Piyamaradu, benim için (...)**” ifadesi kafaları karıştırmaktadır. Tablette adı geçen Izziya kenti, Hitit metinlerinde üç kez karşılaşılmış bir kenttir ve hep Kizzuwatna’ya yakın yerlere (örneğin Issos) lokalize edilmiştir. Ancak adı geçen Piyamaradu, çeşitli etkinlikleri bilinen aktif bir Batı Anadolu beydir. Tabletten diğer satırlarında adı geçen kraliçenin ise, mektubun tarihlendirilmesi (13. yüzyılın ikinci yarısı) sebebiyle ancak Puduhepa olabileceği belirtilmiştir.¹⁴⁸

Konuya sadece Luwiler açısından bakmak ise haksızlık olacaktır. Öyle ki, İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu’su ve Ege dünyasında başka halklar da bulunmaktadır. Hitit metinlerinde Luwi halkı ve Lukka memleketi gibi adlar geçmekteyse de diğer halklara ait bir adlandırma bulmak mümkün görünmemektedir. Ancak bu noktada, Hititlerin metinlerinde saydıkları pek çok Batı Anadolu kent devleti bir çıkar yol sağlayabilir. Arzawa federasyonundan bahsedilirken onun içinde Aššuwa birliği, Şeha Nehri ülkesi, Mira-Kuwaliya, Hapalla, Wiluša, Taruiša, Maša, Harriyati, Appawiya ve Karkiša gibi kentler veya kent-devletler sayılmaktadır.¹⁴⁹ Üstelik konunun bir de Ahhiyawa tarafı vardır ve onun lokalizasyonu, adlandırması, eşitlenmesi, kültürü, etki alanı yıllardan beri tartışılmaktadır. Yukarıda sayılan kent veya kent-devlet adlarından bazıları, belki de sadece bölgesel bir adlandırmadan da ibaret olabilir. Nitekim Kadeş Savaşı sırasında Hititlerin yukarıda saydığımız kentlerden Ahhiyawa dışında hepsinden asker götürmesi, Batı Anadolu’da sonunda bir siyasi birlik kurmakla veya Hititlerin askeri gücünün bir yansıması olarak açıklanabilir.

Batı Anadolu’da bulunan seramiklere ve bunların Minyas seramiğiyle benzerliklerine bakılarak Batı Anadolu’nun etnik durumu açıklanmak istenmiş; göç dalgaları, kültürel

¹⁴⁸ Archi 2010, s. 50 – 51.

¹⁴⁹ Bryce 2005, s. 52.

etkileşimler, ticari etkinlikler gibi sebeplerle de bu görüşler desteklenmiştir.¹⁵⁰ Söz konusu kültür varlıkları bağlamında, Batı Anadolu kültürel yapısı da Ege'nin her iki yakasının birbiriyle yaşadığı etkileşimlere bağlanmıştır.¹⁵¹ Batı Anadolu'nun homojen olmayan sosyal yapısı ve Anadolu'nun iç kesimlerinin aksine birkaç yönden etkileşime açık olması, konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda, bölgede gezgin durumda bulunan kavimlerden bahsedilebileceği gibi, uluslararası bağlardan da bahsedilebilir.

Batı Anadolu coğrafyası, Doğu ve Batı dünyasının birbirlerine en çok yaklaştıkları yerde olması nedeniyle burada yaşayanlara coğrafi ve kültürel bazı sorumluluklar ve zorunluluklar verir. Buna bir de uygarlık tarihinin genelde doğudan batıya doğru ilerleyen seyri eklendiğinde, kadim Yakın Doğu dünyası ile Hellas arasında bir etkileşim olduğu düşünülebilir. Asıl konu, bunun kronolojisi ve yazılabilir tarihidir.¹⁵²

Bölgedeki bu nüfus hareketleri, sadece toplumların kendi bireysel dolaşım haklarından kaynaklanmıyordu. II. Murşili'nin meşhur seferini ve sonuçlarını zaten biliyoruz.¹⁵³ Buna ek olarak Linear B tabletleri Batı Anadolu'yu, Mykenai sarayında çeşitli hizmetlerde çalıştırılmak üzere işgücü sağlayan bir bölge olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁴ Ahhiyawa ile mektuplaşmalara bakılırsa, diğer bütün kadim Yakın Doğu uygarlıkları gibi Ahhiyawa kralının da emri altında çalışan ve her iki ülkenin dilini de bilen bir kâtip sınıfının olmuş olması muhtemeldir.¹⁵⁵ Zaten Batı Anadolu toplumları, uluslararası ilişkilere Amarna mektupları ile girmişlerdi.

Bölge insanının, oturdukları coğrafyanın denizlerle ilgili kısmında da gayet bilgili oldukları ortadadır. Amarna yazışmaları, Uhhaziti'nin "adalara" kaçması, Piyamaradu'nun aynı yerden geri gelmesi gibi olaylar, zaten bildiğimiz İ.Ö. İkinci bin yıl ticaret ağı

¹⁵⁰ Macqueen 2009, s. 35 vd.

¹⁵¹ Boysal 1971, s. 64.

¹⁵² Bryce 2003a, s. 275.

¹⁵³ Bryce 2005, s. 50.

¹⁵⁴ Bryce 2003a, s. 276.

¹⁵⁵ Bryce 2003a, s. 277.

bağlamında, Ege ve Akdeniz'in iyi bilinen denizler olduğunu bize göstermektedir (**Harita – 4: Tunç Çağı Ticaret Yolları**).

Batı Anadolu'nun Tunç Çağı toplumlarının ekonomik ve sosyal durumu denizcilik, hayvancılık, tarım, ticaret (özellikle deniz), maden endüstrisi gibi alanlarda kendini gösteriyordu. Uzmanlık gerektiren endüstriler ve ticaretin gelişmesinin, denizci toplumlar arasında rekabete neden olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak ekonomisi zayıf olan toplumlar, daha zengin durumda olan toplumların idaresi altına girmiştir. Birbirleriyle eşit düzeyde olanlar da muhtemelen güçlerini birleştirmişlerdir. Bu da yeni siyasi oluşumlar yaratmıştır.¹⁵⁶

Batı Anadolu'da Tunç Çağı boyunca karşımıza çıkan olaylar bu şekilde değerlendirilebilir. Anadolu kültürü ile Minos kültürü arasında kalmış olan Batı Anadolu toplumları, kendi siyasi örgütlenmelerini tamamlamaya çalışırken yukarıdaki etmenlerden etkilenmiş olabilirler. Hitit döneminde Batı Anadolu'da görülen Aşşuwa veya Arzawa federasyonu gibi birtakım örgütlü faaliyetleri de bu bağlamda değerlendirmek mümkün olabilir. Minos ticaretinin ise İtalya'dan Mısır'a ve Suriye'ye dek yayılım göstermiş olması¹⁵⁷, daha sonraki dönemde Miken yerleşimlerinin ve ticaretinin yayılımına da ışık tutmuştur.¹⁵⁸

Anadolu'daki madencilik faaliyetleri ve Hititlerin de metinlerinde defalarca kez bahsettikleri madeni eşyalar, Batı Anadolu ile ilişkilerin bir başka noktası olarak karşımıza çıkmaktadır (**Harita – 5: Batı Anadolu Altın ve Gümüş Yatakları**). Metallerden çok sık bahsedilmesine rağmen bunların kaynaklarından pek söz edilmemesi, araştırmacılar açısından konuyu zora sokmaktadır.

Minosluların ve daha sonrasında da Mikenlerin Ege ve Akdeniz çapında ticaret kolonileri kurmasına paralel olarak, Hititler de -biraz geç kalmakla birlikte- İ. Ö. 13. yüzyılda

¹⁵⁶ Yakar 2007, s. 292.

¹⁵⁷ Mangaloğlu 2006, s. 10.

¹⁵⁸ Mangaloğlu 2006, s. 12.

maden endeksli birtakım ticaret kolonileri kurmaya başlamışlardır.¹⁵⁹ Belki de Madduwatta'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri ve Hititlerin daha sonra Kıbrıs'ı ele geçirmeleri bu bağlamda yorumlanabilir. Hatta bunun içine Puduhepa'nın¹⁶⁰ veya III. Hattuşili'nin¹⁶¹, tüccarların mallarının gümrüğünü ödememek için topraklarına uğramadan geçmelerinden şikâyet eden Ugarit kralı III. Niqmaddu'ya yazdığı mektup bile konulabilir.

Girit'te ve Yunanistan'da ele geçen pek çok Linear B tabletine rağmen Anadolu'da henüz bir Linear B tabletinin bulunamamış olması, buradakilerin sosyo-ekonomik durumları hakkında sadece arkeolojik temelli fikirler edinilmesine olanak tanır. Arkeolojik olarak ise, Batı Anadolu Mikenleri ile Yunanistan Mikenleri arasında kültürel bağlar vardır. Yine de her iki yakadaki ekonomik, kültürel ve siyasi yapının çok da farkı olmadığı belirtilebilir.¹⁶²

¹⁵⁹ Yakar 1976, s. 119.

¹⁶⁰ Bryce 2003a, s. 106.

¹⁶¹ Burney 2004, s. 287.

¹⁶² Yakar 2007, s. 293.

2.2. Luwiler

Luwiler, İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu'sunda, hatta Üçüncü bin yılın sonlarının Batı Anadolu halkları ile ilgili tartışmalarda adı hep geçen, ancak yakın zamanlara kadar çok da iyi irdelenmemiş olan, Anadolu'nun bir diğer Hint-Avrupa'lı kavmi-halkıdır. Melchert'in editörlüğünü yaptığı Luwiler hakkındaki güncel ve kapsamlı bir çalışmaya dayanarak¹⁶³ bu çalışmada da onlara “halk” demekten kaçınılmış ve söz konusu topluluk sadece “Luwiler” olarak betimlenmiştir.

Batı Anadolu'nun en azından İlk Tunç Çağı'ndaki feodalizm benzeri yapısına, yasalarda Luwiya ülkesinden, Luwi halkından bahsedilmesine, hatta filolojik olarak da birçok kanıt ve dayanağa rağmen yine de bir Luwi devletinden ve onun halkından bahsetmek günümüz koşullarında mümkün görünmemektedir. Bu yüzden ki bu konunun başında Luwilere halk denilmemiş ve onlardan sadece “Luwiler” olarak bahsedilmiştir. Hititolojinin kurulduğu yıllardan bu yana süregelen bir Luwi tartışması vardır ve bu tartışmalar her zaman, Luwilerin bir merkezi, şehri, yazısı, mimarisi, çanak çömleği vb. kültür öğelerinin henüz bulunmadığı noktasında birleşmek zorunda kalmıştır. Bundan 50 yıl önceki tartışmalarla bugün neredeyse aynı noktadayız. Bunun en önemli sebebi kuşkusuz, tartışmanın arkeolojik boyutunun eksik kalmasındandır.

Luwiler'in ticari alanda etkinlikleri olduğu, yasalardaki ilgili maddelerde net bir şekilde belirtilmektedir.¹⁶⁴ Bu da Hattili tüccarların, Hitit devletinin ihtiyaç duyduğu malları Batı Anadolu'dan ithal ettiklerini göstermektedir.¹⁶⁵ Zaten Hititlerin Batı Anadolu'daki güç gösterilerinin ve Ahhiyawa'nın da zaman zaman Hititlerin yanında, zaman zaman da pek hissettirmeden karşısında olmasının nedeni olarak bu görülmektedir. Öyle ki Ahhiyawa için, Milawanda'da bir egemenlik elde etmeden “Büyük Kral” sayılmanın şartlarını taşımadığı

¹⁶³ Melchert 2010, s. 20.

¹⁶⁴ Imperati 1992, s. 39. Her ne kadar metinde “Hatti tüccarı” dense de, sonuçta onun alışveriş yaptığı kişi de bir ticari faaliyet yürütüyor olmaktadır. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren Batı Anadolu'daki Minos ve Miken ticari etkinlikleri ise zaten bilinmektedir.

¹⁶⁵ Yakar 1976, s. 123.

belirtilebilir.¹⁶⁶ Milawanda'nın, inanılan aksine hiç Hitit vasali veya koruması altında olmadığı¹⁶⁷ düşünülürse, çekişmeler bize biraz daha mantıklı gelebilir. Öyle ki, II. Murşili buraya geldiğinde, Miletos'un (eğer gerçekten Milawanda ise) o dönemki coğrafi konumundan dolayı kıyıda iç kesimlerle irtibatının zayıf olması sebebiyle, burada kesin bir egemenlik kuramamıştır.¹⁶⁸

İ.Ö. 15. ve 14. yüzyıllarda, tüm Arzawa bölgesindeki konfedere yapılar birçok kez özel askeri amaçlar için bir araya gelmiş gibi görünmektedirler. Ama bu kentlerin hiç birleşik, siyasi açıdan birbirini tutan ve tek bir kralın yönetimi altında şekillendiğini gösteren bir bulgu yoktur. Buna karşın, Arzawa, Hitit krallığına karşı başlıca askeri tehdit unsurunu oluşturmuştur.¹⁶⁹

Arzawa, Anadolu'daki Luwi yerleşiminin muhtemelen en büyük ve kalabalık bölgesi olmasına karşın, Luwice konuşan topluluklar bu bölgeden daha uzağa da yayılmışlardır.¹⁷⁰ Luwice ve Hititçe arasındaki benzerlik ise, (hatta buna Palaca da katılabilir) bilim dünyasında hep bu iki toplumun yakınlığı ve soydaşlığı konusunda tartışmalara neden olmuştur. Köken konusunda ise ayrım vardır. Hititçenin mi Luwiceden yoksa Luwicenin mi Hititçeden etkilendiği veya bu ikisinin aynı dilin farklı lehçeleri mi olduğu veya Hititçenin çivi yazısı, Luwicenin ise hiyeroglif yazı diyalektiği olduğu gibi tartışmalar uzun yıllardan beri süregelmektedir.

Hint-Avrupalıların Anadolu'da görülmeleriyle ilgili temelde üç görüş bulunmaktadır¹⁷¹; Rus steplerinden başlayıp Transkafkasya üzerinden İ.Ö. Dördüncü bin yılın sonuna doğru oluşan bir dalga ki bunun özellikle o dönemde Rusya'da da görülen *kurgan* mezarları sebebiyle olabileceği iddia edilmektedir. İkinci görüş, onların Anadolu içinde

¹⁶⁶ Mountjoy 1998, s. 50.

¹⁶⁷ Hoffner 2009, s. 315.

¹⁶⁸ Mountjoy 1998, s. 51.

¹⁶⁹ Bryce 2005, s. 52.

¹⁷⁰ Bryce 2005, s. 53.

¹⁷¹ Collins 2007, s. 24.

dağınık halde buldukları ve buradan Anadolu'nun çeşitli yörelerine yöneldikleridir. Bu görüş ise Çatalhöyük gibi Neolitik dönem için büyük ve ileri bir medeniyetin oluşuna bağlanmaktadır. Zira söz konusu Bronz Çağı Hint-Avrupalıları tarım, madencilik, silah, mimari gibi konuları oldukça iyi düzeyde bilmekteydiler. Son görüş ise, onların Balkanlar'dan veya Balkanlar üzerinden Boğazlar'dan da geçerek Anadolu içlerine girdikleri şeklindedir. Bunu arkeolojik temelli olarak izlemek, diğer iki teoriye göre daha mümkündür.

Diğer iki görüşü de reddetmemekle beraber, bunların sentezi sayılabilecek bir öneri geliştirilebilir: Anadolu'ya İ.Ö. yak. 3500 – 3000 civarında, Balkanlar üzerinden bir göç olduğu neredeyse kesin gibidir. Öyle ki, bu dönemlerde Doğu Avrupa steplerinde ve Balkanlarda yaşayan kabilelerin dillerinin daha sonra Anadolu'da ortaya çıkan Hint-Avrupalıların dilinde kısmen korunmuş oldukları belirtilmektedir.¹⁷² Erken Tunç ve Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'da bulunan yüksek kültürün üstüne gelen bu yeni kültür, kendine yerleşim yeri olarak Batı ve Kuzeybatı Anadolu'yu seçmiştir.

İlk ve Orta Tunç Çağı, bir takım kent devletlerinin var olduğu ve kentleşmenin, savunmanın, gelişmiş mimari özelliklerin baş göstermeye başladığı bir dönemdir.¹⁷³ Batı Anadolu'da da, bu dönemde öne çıkmış olan Troia II., Beycesultan, Limantepe gibi yerleşim yerlerinde bulunmuş olan büyük yapılar bulunmaktadır. Beycesultan'daki saray yapısı, Troia'nın surları, Limantepe'nin denizden gelebilecek saldırıları engellemek için ördükleri surlar bunlara örnek verilebilir.

Luwilerin, Anadolu'nun dışından gelsin veya gelmesin, kendi örgütsel yapılarını oluşturmuş olabilecekleri düşünülebilir. Tarımsal etkinlikler, metalcilik, mimari, kentleşme gibi olgular ister istemez bir toplum içinde iş bölümü gerektirir ve her bölümlenme de kendine bir organizasyon, yönetim ve sınıfsallaşma oluşturur. Batı Anadolu'daki durum da bunun gibidir. Adı geçen yerlerde bulunmuş olan büyük yapılar, bir yönetici sınıfın veya bir

¹⁷² Anthony 2007, s. 229.

¹⁷³ Yiğit 2003, s. 173.

yönetim merkezinin olduğu şeklinde düşünülebilir. Batı Anadolu, mevcut olanakları sebebiyle bu türden merkezlerin birden fazla olabilmesine olanak sağlamaktadır. Doğu ve Güneybatı Anadolu için bu tip örgütlenmeler başta tarım olmak üzere madencilikle ve maden ticaretiyle sağlanabilirken, Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da da başta tarım olmak üzere söz konusu örgütlenmelerde kültürün de etkisi olduğu düşünülebilir. Bu durumda, Tunç Çağı için Luwilerin ne yöneten ne de yönetilen olduğu söylenebilir. Kendi toplumsal örgütlenmesini oluşturmuş bir kavim olarak düşünülebilirler.

Troia II.'ye tarihlenen ve Schliemann tarafından yanlışlıkla "Priamos'un hazinesi" olarak adlandırılan¹⁷⁴ buluntular, bu dönemde en azından Kuzeybatı Anadolu'da zengin ve sağlam bir kültürel varlığı göstermektedir. Bir kuzey-güney göçü düşünülebilirse veya varsa bunun izleri takip edilebilirse, diğer Batı Anadolu feodal tarzı yerleşmelerinde de birtakım buluntular ele geçirmek mümkün olabilir. Zaten başta seramik olmak üzere mimari ve kentsel doku gibi alanlarda Batı Anadolu kültürleri bu dönemde benzerlikler göstermektedirler.

Hacılar, Kuruçay, Beycesultan gibi yerlerde Geç Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'nın erken evrelerinde ele geçen idoller, kap bezemeleri ve birtakım madeni araç gereçlerin Balkan kültürlerindekiyle benzerliği (**Levha – 1: Balkanlarda ve Batı Anadolu'da Ele Geçen Bazı Seramikler**) ve onlardan biraz daha erken bir tarihte Marmara ve Kuzeydoğu Ege'de ilk kez yerleşim gören¹⁷⁵ yerlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Anadolu dışından olsunlar veya olmasınlar, bu dönemde Batı Anadolu toplumlarının elinde birtakım güçler olduğu görülmektedir.

Luwilerin (en azından Hatti ülkesi toprakları dışında yaşayan Luwilerin) Hititlerce bir ötekileştirme ve yabancılaştırma yaşadığı biliniyor. Bunun en bariz örneği, yasaların § 19 – 21 arasında geçen "köle kaçırma" olayıdır. Buna göre, özgür bir Hititliyi kaçırıp Arzawa topraklarına götüren Luwilinin tüm mallarına el konulur ancak Hattuša'dan Hattili kişiler

¹⁷⁴ Sevin 2003, s. 127.

¹⁷⁵ Sevin 2003, s. 102.

Luwiyalı birini çalıp Luwiya ülkesine götürürse eskiden bir adama karşılık 12 adam, şimdi ise 6 adam verecektir. Maddi cezalar konusunda da aynı haksızlığı görmekteyiz. Hititliye ait bir kölenin çalınmasının cezası 12 GÍN (şekel) iken, Luwiyalı birinin kölesinin çalınması durumunda Luwiyalı köle sahibi sadece kölesini geri alabilmektedir. Herhangi bir maddiyat talep edemez.¹⁷⁶ Luwiyalıların maruz kaldıkları bu ayrımcı durum, geçmişle ilgili olabilir. Hitit yasalarının genelde yaşanan olaylara bakılarak hazırlandığını ve gelecek olayların da bunların ışığında değerlendirildiğini, hatta bazen çok özel bir olayın bile kanunlara girebildiğini düşünürsek¹⁷⁷, Hititlerin bu konuda ne kadar seçici, mantıksal ama bir o kadar da tarihsel bilince sahip oldukları görülebilir.

Batı Anadolu'daki bu karmaşık sosyal yapılaşmaya, bir de orada bulunduğu düşünülen Luwilerin birden fazla etnik yapıya sahip olabileceği düşüncesi¹⁷⁸ eklendiğinde, hali hazırda karmaşık olan konu iyice içinden çıkılmaz hale gelir. İ.Ö. İkinci bin yılda, Batı Anadolu'da birtakım gezgin gruplar (*transhumans*) olduğu iddiası¹⁷⁹, coğrafi temelde bir geçerlilik arz edebilir. Luwilerin de buna benzer bir yayılım gösterdiği, en azından temel merkezler dışındaki grupların bu tür göçebe veya yarı-göçebe etkinliklerde bulunması olasılığı da göz önünde tutulmaktadır.¹⁸⁰ Luwi dilinin ve Luwilerin yayılışının böyle bir toplu hareketle açıklanabilmesi içinse henüz yeterli kanıt yoktur. Arkeolojik temelli izlenemedikçe, dönemin sosyolojik ve linguistik yapısı hakkındaki tartışmalar eksik kalacaktır. Ne var ki, filolojik belge bulmak bir yana, bu dil gruplarının ve kavimlerin nereden ne zaman göç ettiği gibi sorular da yanıtsız kalmakta, Anadolu'nun "İ.Ö. İkinci bin yıl linguistik haritası" gibi bir kavramdan kesin anlamda söz etmek mümkün olmamaktadır.

¹⁷⁶ Imparati 1992, s. 45 – 46.

¹⁷⁷ Burada görüleceği üzere; "Eğer bir adam öküzünü bir nehri karşıdan karşıya geçmekte kullanırsa ve bir başkası onu iterse ve öküzün kuyruğunu yakalayıp nehri geçerse ve öküzün sahibini nehir alıp götürürse o zaman diğeri de alınsın." Imparati 1992, § 43, s. 63.

¹⁷⁸ Melchert 2010, s. 25.

¹⁷⁹ Macqueen 2009, s. 42.

¹⁸⁰ Bryce 2010, s. 44.

Luwilerin Hitit arşivlerinde keşfedilmesinden bu yana onları tanımlayan eser sayısı hayli fazladır, ancak bunların pek azı toplumsal noktaya temas etmiştir. Bunun en önemli sebebi hiç kuşkusuz, Hattuša arşivlerinden başka nitelikli kaynağın pek olmamasıdır. Bölgenin kendi siyasi ve buna bağlı olarak da toplumsal yapısını ortaya koyan herhangi bir olgu da arkeolojik olarak henüz keşfedilmediği için, bu konuda yapılan tartışmalar hep kişisel yorumlarla sınırlı kalmış ve taraftar bulduğu ölçüde doğru sayılmıştır. Bu çalışma elbette bu konuyu çözümlenmeye girişme veya bir görüş bildirme iddiasında değildir. Çalışmanın devamının sağlıklı seyri açısından bu konuya değinmek uygun olacağı için, burada yer verilmiştir.

Sosyolojik yapı konusunda söylenebilecek en tarafsız söz, yasaların erken versiyonunda Luwiya olarak bahsedilen yere daha sonra Arzawa adı verilmesidir. Bu da, Batı Anadolu'nun en azından bir kısmı için Luwi halkının varlığından söz edilebilmesine yeter.

Hitit metinlerinde Arzawa bölgesi ile yaşanan sürtüşmelerden ve Hitit krallarının bu kronik “baş belası” ile uğraşmalarından, daha doğrusu uğraşmak istememelerinden, Batı Anadolu'dakilerin oldukça örgütlü oldukları söylenebilir. Uğraşmak istememeleri dedik çünkü Hitit kralları Batı Anadolu ile ilgili askeri seferlere genelde temkinli yaklaşmakta ve diplomatik yolları deneyip son çare olarak savaşı görmekteydiler.¹⁸¹ Bu çözüm yolu arayışı belki de Batı Anadolu'nun başına buyrukluğu ve Hititlerin kendilerini asıl Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de göstermek istemelerinden de kaynaklanıyor olabilir.

Batı Anadolu'nun tarihine baktığımızda pek çok benzer olay görülür. Batı Anadolu toplumlarının özgürlükçü tavrı, sadece Hititler dönemine özgü değildi. İlk İon kolonilerinin bu coğrafyada kurulması ve felsefenin ilk bu topraklarda ortaya çıkması örneklerinde de görüldüğü gibi İon kentlerinin de tıpkı Hitit dönemi Batı Anadolu vassalleri gibi birbirleriyle bağları yoktur ve bölge içinde sürekli bir mücadele halindedirler.¹⁸²

¹⁸¹ Bryce 2003a, s. 119.

¹⁸² Üreten 2003, s. 14 vd.

Ion dönemi sonrasında Roma dönemine gelindiğinde ise, Batı Anadolu'nun konumunu daha güzel belirten olaylar yaşanmıştır. Roma'nın kendi anavatanı olan günümüz İtalya topraklarındaki halkı gayet tekdüze bir hayat sürüp onlara ekonomik anlamda oldukça sınırlı haklar verilirken, Batı Anadolu ve Hellas halkları her zaman için kendi topraklarını işleyebilme hatta kendi hukukunu uygulama haklarına sahip olmuşlardır.¹⁸³ Bunun en büyük sebebi kuşkusuz, bu bölgelerin Hellenizm devrinden ve öncesinden gelen kültürel birikimleridir. Bu birikim, Roma'nın Batı Anadolu'nun zenginliklerinden faydalanması için yöre halkına birçok imtiyazlar tanımamasını zorunlu kılmıştır. Adı geçen coğrafyaların medeniyet ve kültür birikimi Roma'dan çok üstün olduğu için başta Hellas ve Batı Anadolu olmak üzere bu bölgelerde ulusal bir bilinç oluşmaması amacıyla bu tip yöntemler geliştirilmiş, nihayetinde ise halka özgürlükleri geri verilmiştir.

Hitit krallarının Batı Anadolu ile münasebetlerinde diğer bölgelere yaptığı gibi savaşlar, ambargolar yoluyla değil de daha ziyade evlilikler, himaye etme, diplomatik anlaşmalar yoluyla bir egemenlik kurma isteği öne çıkmaktadır. Batı Anadolu'daki bu yerel beylikler veya kent-devletler üzerindeki tüm fetih haklarından vazgeçen Hitit kralları, onlardan başına iş açmamalarını, kaçakların iadesi konularını, geçmişteki tecrübelerinden de faydalanarak yine birbirleriyle savaşıp daha sonra Hititler bölgeye gelince ona karşı birleşmemelerini ve gerektiğinde kendisine askeri birliklerini yollamalarını istemekle yetinmiştir.¹⁸⁴

Luwilerin Batı Anadolu'daki yerleşimleri ve burada kendilerine en azından kabaca bir sosyal sistem kurmalarına ilişkin Hitit Yasaları'ndaki bilgi yardımcı olmaktadır. Buradaki, "Luwiyalı adamın kölesi" ifadesinden¹⁸⁵, onların köleye sahip olabildiklerini anlıyoruz. Bu da, siyasi anlamda bahsedilemese bile – ki bahsedilebilir – toplumsal anlamda bir örgütlenmeleri olduğunu gösterir.

¹⁸³ Demircioğlu 1967, s. 449, 452 ve 453.

¹⁸⁴ Karauğuz 2002, s. 113 vd.

¹⁸⁵ Yukarıda, dn. 14.

Eğer Laroche'in önerisi¹⁸⁶ kabul edilirse – ki bilim dünyası içinde genel bir kabul görmüştür – bu bilgilerden hareketle, Lukkalıların denizcilik etkinliklerinde buldukları¹⁸⁷ ve bunu da uluslararası boyutta gerçekleştirebildikleri görülür. Eğer adı geçen Lukkalılar gerçekten Luwiler ise, hem II. Murşili'ye karşı koyacak bir kara orduları, hem de başka ülkelere gidebilen bir donanmaları olduğu söylenebilir. Bunlar da ancak bir devlet bünyesinde toplanabilecek niteliklerdir ama bunun olduğunu bilebilmekten bugün için yoksunuz.

Kölesi, ordusu, donanması, dili, coğrafyası, tarımsal, madeni ve mimari etkinlikleri, kendisinden sığınma talep edilen bir konumu olması ve daha birçok özellikleri, Luwilerin gerçekten sosyal ve siyasi bir yapılanma içinde olduklarını göstermektedir. Zaten ünlü Arzawa mektuplarında Tarhunnaradu'nun kendisini Mısır firavununa kral olarak tanıtmaması, hediye alış-verişinde bulunmaları ve firavunun ona “Hatti ülkesinin donduğunu (felç olduğunu) duydum.” demesi (daha detaylı değinilecektir), başlı başına bir idari örgütlenmenin işareti sayılabilir.

2.2.1. Luwi Dilinin Nitelikleri

Hint-Avrupa dillerinin atası olarak bilinen Hitit, Luwi ve Pala dilleri, İ.Ö. İkinci bin yılda Anadolu'nun büyük bir kısmında kullanılıyordu. Üçü de birbiriyle aynı grupta gösterilmelerine rağmen, Hititçe ve Luwice hakkında bazı izlere *karum* Kaneş'te rastlanırken Palacaya rastlanmaz.¹⁸⁸ Luwicenin Hititçe üzerindeki etkisi ise daha kabul edilebilirdir ve nitekim bu görüş, bir ölçüde kanıtlanmıştır.¹⁸⁹ Hattuşa'da ortaya çıkarılan bayram, ritüel ve büyü metinlerinin içine eklenen 277 adet Luwice bölüm, bu dil hakkındaki ilk belgelerdir.¹⁹⁰ Luwice İ.Ö. İkinci bin yıl Anadolu'sunda iki farklı şekilde görülür; Çivi yazısı Luwice (*Cuneiform Luwian* = CLuwian) ve Hiyeroglif Luwice (*Hieroglyphic Luwian* = HLuwian). Yapılan çalışmalar göstermiştir ki söz konusu formlar tek bir dilin (Luwicenin) birbiriyle

¹⁸⁶ Macqueen 2009, s. 42.

¹⁸⁷ Memiş 2002, s. 57.

¹⁸⁸ Anthony 2007, s. 46.

¹⁸⁹ Melchert 2008, s. 31.

¹⁹⁰ Yakar 2007, s. 43.

oldukça ilişkili ama bir o kadar da bağımsız iki diyalektidir ve aralarındaki fark da oldukça azdır.¹⁹¹

Luwicenin çivi yazılı metinlerdeki varlığının Hatti kâtiplerince doğrulanması (*luwili*) ve Hattuša arşivlerindeki tabletlerden de bu dilin saptanabilmesi ile çivi yazısı Luwice için büyük bir adım atılmış oldu. Çivi yazısı Luwicenin, Hitit metinlerindeki sınırlı durumu ve hiyeroglif Luwicenin çivi yazısına göre anlaşılması daha zor olan yazıtları, söz konusu dilden daha kesin anlamlar çıkarılmasını engeller.¹⁹²

Çivi yazısı Luwice, Hattili kâtiplerce metinlere işlenmiştir. Hiyeroglif yazıtların ise, buldukları bölgelerde kimler tarafından yaratıldığı konusu henüz açık değildir. Hitit kâtipleri, etnik kimliği ne olursa olsun söylenen veya daha önce yazılmış olan metni söylendiği ve korunduğu şekilde yazmakla yükümlüydü. Buna rağmen diller arası farklılık kendini belli eder. Luwice içindeki konsonantlar (ünsüzler) ve vokaller (ünlüler) genel olarak Hititçeye benzemekle birlikte kullanımdaki farklılık hemen göze çarpmaktadır. Luwicedeki – *a* seslisinin çift kullanılması örneğinde olduğu gibi...

KBo XIX.152¹⁹³ (StBoT 30¹⁹⁴ içinde yer almamaktadır.)

Öy. II.

1 []x **a-an-na-a**[k-

2 []x šu-ga-a-at-ta [

3 [-r]u šu-wa-a-ru ha[-

4 x-nu-ú-wa-an-te-eš **a-a-aš-t**[u-

5 ha-am-šu-uq-qa-la-a-ti har-t[u-

6 ka-aš-ti ki-iš-ta-a-ya-am[-¹⁹⁵

¹⁹¹ Melchert 2008, s. 32.

¹⁹² Melchert 2008, s. 32.

¹⁹³ *KBo XXVII.77* ile join olmuştur (= birleşmiştir). Melchert 1993a, s. 103.

¹⁹⁴ Starke, *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift*. Wiesbaden, 1985a.

¹⁹⁵ Melchert, *Cuneiform Luvian Corpus*. (Son güncelleme 20/7/2001)

www.linguistics.ucla.edu/people/Melchert/webpage/CLUVIAN.pdf (adresinden 04/05/2011 tarihinde erişildi)

Bu ritüel örneğinde görüldüğü üzere, 1. satırdaki *a-an-na-a[k-* ve 4. satırdaki *a-a-aš-t[u-* kullanımları, Luwicenin uygulandığı ile ilgilidir ve buna Hititçede rastlanmaz. Ancak diğer seslilerin başta çift kullanımına Hititçe’de de rastlanır (Ör. *e-eš-du*).

Luwicenin Hititçe üzerindeki etkilerinin oldukça eskilere dayandığı iddiasından¹⁹⁶ hareketle, Luwicenin ve Luwice kelimelerin Hitit metinlerinde “Hititçeleştirilmesi” konusuna değinilebilir.¹⁹⁷ Melchert’e göre, Hititçe’nin etkileşim içinde olduğu dillerin başında Luwice gelmektedir. Hattice ile Hititçe arasındaki ilişki daha zayıftır ancak yine de bunu, elimizdeki Hattice kaynakların azlığı sebebiyle söylediğini belirtir. O’nun bu konudaki en büyük iddiası, hep Hattice bir sözcük çifti olarak gösterilen *t/labarna* ve *tawananna* sözcüklerinin, aslında Luwice kökenli olduğu yönündedir. Bu görüşe destek olarak da Luwice *tapar(iya)* (yönetmek) fiilini gösterir ve *tabarna*’nın buradan türetilerek kralın unvanı (yönetici, hükümdar) haline geldiğini belirtir. Ayrıca *tawananna*’nın kökünü de yine Luwiceye dayandırır.¹⁹⁸

Buna benzer bir başka örnek, Wiluša ve Arzawa ülkelerinin metinlerdeki yazımlarında görülebilir. Her iki ülke de, metinlerde ilk olarak aynı son hece ile gösterilmişlerdir; “U-i-lu-ši-ya” (*KUB XXIII.11, Öy. I. 21 = CTH 142*) ve “Ar-za-ú-i-ya” (*KBo III.1, Öy. II. 2 = CTH 13, 19*). Yine benzer bir durum, yasalardaki “Lu-ú-i-ya-aš” ve “Ah-hi-ya” (*KUB XIV.1, Öy. 13 = CTH 40*) kullanımında da görülür. Bu dört kullanım da metinlerde sayılı olarak karşımıza çıkar. Daha sonrasında, söz konusu adların kiminin değiştiği, kiminin ise hiç kullanılmadığı görülür. Örneğin Wilušiya; “Wiluša” olarak, Arzawiya; “Arzawa” olarak, Ahhiya; “Ahhiyawa” olarak değiştirilirken, Luwiya kullanımına bir daha rastlanmamaktadır. Adı geçen ülkelerin – veya coğrafi alanların – metinlerdeki kullanımına dair olarak ise, genel anlamda hepsinde benzer ekler kullanıldığı ve hepsinin de *-a* vokaliyle bittiği söylenebilir. Wilušiya’nın sonundaki *-ya* hecesinin değiştirilerek Wiluša şekline sokulması, yine benzer

¹⁹⁶ Melchert 2010, s. 29, s. 122.

¹⁹⁷ Hutter 2010b, s. 224.

¹⁹⁸ Melchert 2010, s. 34.

şekilde Arzawiya'nın sonundaki *-ya* hecesinin değiştirilerek Arzawa şekline sokulması ve Ahhiya adının sonuna, Arzawa adından da alışık olduğumuz *-wa* hecesinin eklenerek Ahhiyawa şekline sokulması, belli ve mantıklı bir morfolojik düzenlemeye bağlı olabilir. Örneğin Ašša/Aššuwa, Zaḫpa/Zaḫpuwa ve Ahhiya/Ahhiyawa yapılarında da bu morfolojik oluşum ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁹ Bu noktada, *-wa* hecesinin çivi yazısı Luwicede bir *quotative particle* (alıntı, aktarma edatı) olduğunun bilinmesi, bir çıkar yol sağlayabilir.

Üstelik bu gelenek sadece Luwiler ve Luwice için sınırlı tutulabilecek bir durum değildir. Hititlerin bazı kişiliklere ve coğrafi yerlere karşı takındıkları söz konusu tutumla, başka yerlerde ve örneklerde de karşılaşılabilmektedir. Mari kralı Zimri-lim'e gönderilen Eski Asurca bir mektupta, Boğazköy'den eski formu olan "Hattuš" olarak değil, Hitit devri kullanımı olan "Hattuša" olarak bahsedilmektedir.²⁰⁰ Yine Kültepe kaynaklı bir başka mektupta da, adı geçen şehir "Hattuša" olarak yazılmaktadır.²⁰¹ Bu da Hititlerin kendi dillerini Eski Asur döneminde de kullandıklarına işaret ettiği gibi, daha sonraki dönemlerde de Hititçeyi diğer diller üstünde bir ana unsur olarak kullanıp, yazıya geçirdiği diğer dillere ait kelimeleri kendi dillerine uyumluluk gösterecek şekilde düzenlediklerini göstermektedir.

Çivi yazılı kaynaklarda dilin bu kendine has kullanımı, hiyeroglif yazıtlarda da görülür. Örneğin Hiyeroglif Luwice için bahsedilebilen *rhotacism* uygulaması... Adı geçen terim basitçe "r" harfini söyleyememe olarak çevrilebilir ancak buradaki durum biraz daha farklıdır. Luwicede "r" harfinin "l", "d", nadiren de "n" harfi yerine kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Hiyeroglif Luwicedeki /iri/ aslında Çivi yazısı Luwicedeki /īdi/ "gitmek" fiiline, yine Hiyeroglif Luwicedeki /wara/ ise Çivi yazısı Luwicedeki /wala-/ "ölmek" fiiline denk gelmektedir.²⁰² Gerek Hititçede gerekse Luwicede "r" harfi ile başlayan

¹⁹⁹ Melchert 2010, s. 24.

²⁰⁰ Yiğit 2005, s. 81.

²⁰¹ Larsen 1972, s. 101.

²⁰² Melchert 2008, s. 35.

hiçbir sözcük olmaması oldukça anlamlıdır. Bu noktada, Luwicedeki konsonantlara ve vokallere bakmak faydalı olacaktır.

Tablo – 1: Konsonantlar (Ünsüzler) ve Vokaller (Ünlüler)²⁰³

p	t	-	k
b	d	-	g
-	ts	-	-
-	s	-	h
-	-	-	ç
m	n	-	-
-	l	r	-
w	-	y	-

a	e	i	u
ā	ē	ī	ū

2.2.2. Sosyolinguistik Açından Luwice

Burada önce “sosyolinguistik” kavramı açıklanmalıdır. TDK sözlüğünde bu terim; “*Dil, toplum ve kültür arasındaki ilişkileri konu edinen dil bilimi dalı.*” olarak açıklanmaktadır.²⁰⁴ Bir başka kaynakta ise; “*Yerel bağlamda kullanılan bir dil üzerindeki sosyal ve kültürel değişkenlerin dilin kullanımı, değişimi ve gelişimi üzerine etkilerini inceleyen bilim dalı.*” tanımı görülmektedir.²⁰⁵ Buna bir anlamda, kültürel bir varlık olarak dilin gündelik hayattaki kullanımı da denebilir. Luwice için böyle bir kavramdan bahsedilebilir ancak yine de biraz dikkatli olunmasında fayda vardır. Öyle ki, adını andığımız dil ve halk/kavim, henüz bir devlet oluşturmuş durumda değildir ancak yine de, onların bir toplum olduklarını söylemek, devlet kurmuş olabileceklerini söylemekten daha kolay ve anlamlıdır.

²⁰³ Melchert 2008, s. 34. Söz konusu tablo, adı geçen eserdeki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.

²⁰⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden 12/05/2011 tarihinde erişildi.

²⁰⁵ Turner 2006, s. 593.

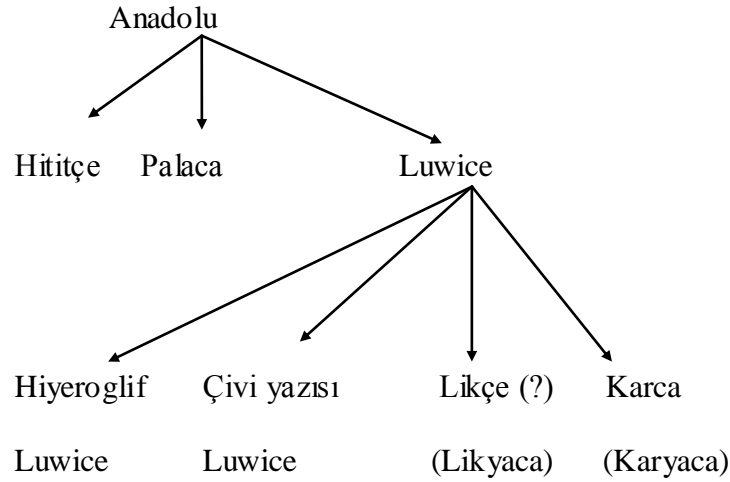
Ölü diller üzerine sosyolojik bağlamda yapılacak çalışmalar, yaşayan dillere oranla daha zor ve karmaşıktır. Bu tür çalışmalarda metinler (tabletler, yazıtlar, mühürler vs.) dışında bir temel başvuru kaynağı yok gibidir. Metinlere bakarak sosyolojik bir çıkarımda bulunmak, her şeyden önce filoloji eğitimi gerektirir ve Bronz Çağı için henüz bilinen anlamda bir halk kavramından bile doğru dürüst bahsedilemezken bu oldukça dikkat ve titizlik isteyen bir durumdur. Böyle bir çalışma yaparken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da dildeki değişimlerdir. Her ne kadar bu çalışmada adı geçen Luwice artık bir ölü dil olsa da, bir dönem onun da yaşayan bir dil olduğu unutulmamalıdır.

Dilin yozlaşması, yabancı etkilere maruz kalması gibi kavramlar aslında pek doğru değildir ve bunlar her dil için geçerlidir. Zaten bu tür olgular dilin doğal yapısından kaynaklanır, yani yaşayan her dil, değişmeye mecbur ve mahkûmdur.²⁰⁶ Aslında sözü edilen sosyolinguistik kavramı da, filolojinin ve sosyolojinin birbirlerinin içine girmeye başladıkları tam da bu noktada ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Aralarındaki benzerliklere rağmen Luwice ve Hititçenin aynı dilden geldikleri kabul edilemeyecekse bile, Luwicenin tamamen ayrı bir dil olduğu ama yine de her ikisinin de aynı kökene dayandığı kabul edilebilir. Zaten bilim dünyasında Luwi göçünün Hititlerle ya hemen hemen aynı zamanda ya da ondan biraz daha önce olduğu konusunda bir birlik var gibidir. Aşağıdaki tabloda, Orta ve Batı Anadolu'nun Bronz ve Demir Çağı'ndaki linguistik durumu ve birbirleriyle ilişkili diller gösterilmiştir.

²⁰⁶ Akay 2007, s. 3.

Tablo – 2: Orta ve Batı Anadolu'nun Bronz ve Demir Çağı'ndaki Linguistik Durumu ve Birbirleriyle İlişkili Diller²⁰⁷

Adı geçen diller arasındaki ilişkiler, bazı durumlarda oldukça net görünürken bazı durumlarda ise bir benzerlik veya ilgi kurmak zorlaşmaktadır. Likçe ve Karca'nın yanına soru işareti özellikle koyulmuştur çünkü her ne kadar Luwice ile benzerlikleri görülebiliyorsa da bu, kesin değildir.²⁰⁸ Yine de Likçe ve Karca'nın da bir öncülü olması ve bunun da Luwice olması gerektiği yönünde iddialar da mevcuttur.²⁰⁹

Öte yandan, Luwiya ve Arzawiya'nın aynı son iki eke sahip olması biraz anlamlıdır. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere aslında burada bir kâtip hatasından çok, bir Hititçeleştirme durumu ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Bu konuda bilim dünyasını da düşünmeye sevk eden olay, 1969'da Alıntepe'de bulunmuş hiyeroglif yazıttaki ifadeler sonucu önceden yanlış okunmuş dört hiyeroglif işaretin “Yeni Okumaları”dır (New Readings). Söz konusu bilgiye göre, önceden *i/ī* olarak okunan işaretlerin artık *zi/za* olarak okunmasından ve yine önceden *a/ā* olarak okunan işaretlerin de artık *i/ia* olarak okunmasından bahsedilmektedir.²¹⁰ Bu noktada, çivi yazısı *zi* ve *za*'nın hiyeroglif *zi/za* ile çivi

²⁰⁷ Yakubovich 2008, s. 8. Söz konusu tablo, adı geçen eserdeki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.

²⁰⁸ Melchert 2010, s. 30.

²⁰⁹ Yakubovich 2008, s. 11.

²¹⁰ Hawkins 2010, s. 127.

yazısı *i*, *ia* ve *e*'nin de hiyeroglif *i(a)* ile eşitliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bunlardan özellikle *-ia*, genelde bir son ek olarak kullanılmaktadır. Bu noktada, eğer gerçekten Hiyeroglif Luwice ve Çivi yazısı Luwice birbirlerine (en azından İ.Ö. 14. ve 13. yüzyıl anıtları açısından) bu denli yakınsa ve Hititler her iki dili de – değişik uygulama sahalarında olsa da – kullandıklarına göre, sözcük sonuna eklenerek *-ia* sesini veren heceler acaba Hitit morfolojisine uydurularak değiştirilmiş midir, yani Hititçeleştirilmiş midir?

Bir başka husus da, söz konusu *-ia* son ekinin Batı Anadolu ile ilgili coğrafi yerleşimler için ve yine genellikle Luwice kökenli kişi adları için kullanımının ağırlıkta olmasıdır. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse; öncelikle yukarıda bahsedilen Wiluşiya, Arzawiya, Luwiya, Kuwaliya, Appawiya, Šeha-Šahiriya(?) gibi coğrafi adların yanında; Armapiya, Armawiya, Tarhunmiya gibi kişi adları da görülmektedir.²¹¹ Bunlar da Luwicenin ve Luwilerin sosyolinguistik ve etno-coğrafik durumu hakkında bir fikir verebilir. Elbette bunun birkaç istisnası yok değildir (Karanduniya, Millitia).

2.2.3. Luwicenin Uygulanışı

Batı Anadolu'nun etnik ve linguistik durumu ile ilgili başlıca zorluk, onlar hakkında Hattuša arşivlerinden başka bir yerde yayınlanmış belge olmamasıdır. Adı geçen coğrafyada bulunan toplumun linguistik durumunun tanıtıcı belgeler, kim tarafından ne zaman ve ne için icat edildiği belli olmayan hiyeroglif yazılı anıtlardır. Hawkins de Güterbock'un²¹² eski bir yayını temel alarak bu konuyu tartışmaktadır. Eğer eski Yakın Doğu toplumlarının yazı için kullandıkları malzemelerden bir çıkarıma varmak mümkünse; Mısır'da kalıcı olmasının tek yolu olarak taş ve üretiminin keşfedilmesinin ardından avantajlı durumu sebebiyle daha sonra papirüs, Mezopotamya'da neredeyse başka malzeme olmaması sebebiyle kil, Anadolu'da ise her iki malzemenin de bol miktarda bulunması sebebiyle kil ve taş görülüyor. Elbette bu

²¹¹ <http://classic-web.archive.org/web/20020209215817/www.asor.org/HITTITE/Onomasti.html> adresinden 19/05/2011 tarihinde erişildi.

²¹² Hawkins 2010, s. 155. Yayın için; Güterbock 1956, "Review of Margarete Riemschneider, Die Welt der Hethiter". in *OLZ 51*, ss. 513 – 522.

malzemelere madenler de eklenmelidir. Eğer Anadolu halklarının elinde her üç malzemedenden de bol miktarda varsa ve çivi yazısı da zaten İ.Ö. 1900'lerde Anadolu'ya girmişse, Hititlerin bunu alarak kil üzerine uygulamaya başlaması gayet mantıklı görünmektedir. Asıl sorun, taşın ne amaçla ve kim tarafından kullanılmaya başlandığıdır. Bu noktada bir detay daha vardır ki, bilindiği üzere şimdiye dek taş üstünde Hititçe veya Luwice çivi yazılı bir Hitit belgesi ele geçmemiştir. Ancak kil üstünde hiyeroglifli malzeme bulunabilmektedir.

Hawkins'in ulaştığı sonuca göz atmak gerekirse, “(...)çivi yazısı ile tanışık olmayan bir köken bölgesi belki de daha muhtemeldir ki bu da bizi yeniden batıya götürür(...)”²¹³ Savı yardımcı olabilir. Çivi yazısı ile belki de henüz tanışmamış veya bunu kullanmayan hatta belki de politik bazı sebeplerden dolayı kullanamayan, ancak yine de Arzawa mektuplarında da görüldüğü üzere çivi yazısından haberdar olan Batı Anadolu'da, linguistik malzeme için salt taş kullanımından ve dil için de çivi yazısından ziyade hiyeroglif yazının bu malzemeye daha uyum sağlamasından bahsedilebilir. Söz konusu politik sebepler, kil üzerine ve çivi yazısı kullanmanın Hitit tekelinde olması gibi bir ihtimalden söz edilebilir. Ancak Amarna arşivindeki EA 32 numaralı tabletin (yani Tarhunnaradu'nun mektubunun) kil analizinden çıkan sonuç, onun hammaddesinin kuzey Ionia hatta muhtemelen Aiolia çevresi olduğunu göstermektedir.²¹⁴ Buna karşın aynı yayında EA 31 numaralı, yani Nimuvariya'nın (III. Amenophis, İ.Ö. 1390 – 1353) Tarhunduradu'ya yanıtının bulunduğu tabletin ise analiz için uygun olmadığı belirtilmektedir.

Bu noktada, yine bildik eski yanıtı soruyu sorulmaktadır; Neden Luwice değil de Hititçe? Özellikle Nimuvariya'nın Tarhunduradu'ya yönelik EA 31'deki şu ifadelerine bakınca bu soruyu sormak gerçekten oldukça önemli görünmektedir;

²¹³ Hawkins 2010, s. 155.

²¹⁴ Hawkins 2009, s. 80. Ayrıca; Goren ve diğerleri 2004, *Inscribed in clay: Provenance study of the Amarna Letters and other ancient Near Eastern texts*. Tel Aviv.

(8) *'evlerin, eşlerin, oğulların, asillerin,*

(9) *ordun, atın, sana ait olan her şey,*

(10) *memleketlerinle birlikte her şey iyi olsun.'*²¹⁵

Burada bahsedilen kavramlara bakınca, hepsinin bir devlet liderinden bir diğer devlet liderine yazılan türde ifadeler olduğu görülür. Hitit dönemi için Batı Anadolu'da bir devlet örgütlenmesinin neredeyse tüm işaretleri görüldüğü halde bunun somut bir kanıtı bulunaabilmiş değildir. Her ne kadar Tarhundaradu'nun EA 31 numaralı mektubunun ilk tableti kayıp olsa da, her iki mektup da incelendiğinde neredeyse hangisi Kral (LUGAL), hangisi Büyük Kral (LUGAL.GAL) anlamak zor denilebilir. Ancak Tarhundaradu'nun Hititçeyi tercih etmesi bir zorunluluk olabilir. Çünkü hüküm sürdüğü coğrafyadaki etnik unsur her ne olursa olsun, o tipik bir Luwili adı taşıyordu. Ancak Mısır ile Luwice haberleşmesi söz konusu olamazdı. Tıpkı Mısır diliyle haberleşmesi söz konusu olamayacağı gibi... Tarhundaradu'nun elindeki kâtibin çağın diplomasi dili Akkadca konusunda bir ihtimal eğitimsiz olmasının yanında, III. Amenhotep'in kâtibinin de Hititçe bilgisi muhtemelen pek de iyi değildi.²¹⁶

Luwicenin hem kil hem de taş üzerine uygulanabildiği bilinmektedir. Çivi yazısının Hititçeye uygulanması oldukça kolay görünmektedir. Buradaki yanıtız sorulardan biri de, o dönem için Anadolu'da bulunan Asurluların yazım stili yerine Babil yazım stiline benimsenmiş olmasıdır.²¹⁷ Bu noktada Luwicenin de çivi yazısına uygulamasının Hattuşa kâtiplerince (hatta belki de başkentteki Luwili kâtiplerce) sağlandığını, ancak yine de Arzawalıların da çivi yazısından haberdar oldukları hatırlanmalıdır. Yine de Batı Anadolu'dakilerin dilin uygulanışı ile ilgili tutumlarını bilmekten uzağız. Dilin yerel kullanımından çok merkezi otoriteye dayanan kullanımı belki de bunu engellemektedir.

²¹⁵ Hawkins 2009, s. 77.

²¹⁶ Collins 2007, s. 4.

²¹⁷ Yiğit 2005, s. 82.

Örneğin İstanuwa metninde bile “*luwili*” ifadesine rastlanmamaktadır. Burada ana unsur, belirttiğimiz üzere dilleri yazıya geçirenlerin merkezde bulunması, yani “Hitit vatandaşı” olmasıdır. Sonuçta o dönem için Anadolu’da yazı Hititlerin tekelindeydi ve ancak yazıyı kullanan bir toplum uluslararası arenada boy gösterebilirdi. Zaten Arzawa’nın bu kısa “devletçilik” oyunu az sonra sona ermiştir.

Çivi yazısının Luwiceye uygulanması noktasında ise, zaten daha önceden bazı Luwice sözcükleri dillerine alıp bu sözcükleri Hititçeleştirmiş olan Hititler, bunun bir sıkıntısını yaşamamış olsalar gerek. Eldeki Luwice malzemenin ise İ.Ö. 16. yüzyıla kadar gittiği saptanmıştır.²¹⁸ Bu durumda en azından o zamandan beri birbirlerinden haberdar oldukları düşünülebilir. Aralarındaki sözlü geleneği ise biraz daha geriye götürmek olasıdır. Çivi yazısının kullanıldığı dönemlerde, aslında diller farklı olsa da bu yazı çeşidinin o diller arası birtakım benzerliklere ve kullanımda ortaklıklara sebep olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin bugün Anadolu’nun dört bir yanına dağılmış olan hiyeroglif yazılı bazı yazıtlardaki ad ve unvanlar Luwice olarak bilinmekle birlikte, aslında çivi yazısına uygun herhangi bir dilde de okunabilir.²¹⁹

Luwicenin en karakteristik özellikleri ise hiyeroglif yazıda görülür. Bu anıtlar, kalıcı olması için özellikle taş üzerine uygulandığı düşünülen eserlerdir. Genelde kahramanlık ifadeleri belirtirler. Hiyeroglifli yazıtlarda üç tip yazım bulunur; 1) logogramlar (Latince transkribe edilir), 2) determinatifler ve 3) hece yazıları.²²⁰ Bu durumda Luwice bir sözcük dört farklı şekilde yazıya geçirilebilir; 1) **logogram olarak**; DOMUS (ev), 2) **hece yazısı olarak**; parnan-za, 3) **logogram ve hece yazısı komplemant**; DOMUS-na-za, 4) **logogram+hece yazısı**; DOMUS-na-za parnan-za. Bu yazıtlarda görülen bir özellik ise, literatüre

²¹⁸ Hawkins 2010, s. 122.

²¹⁹ Hawkins 2010, s. 132.

²²⁰ Hawkins 2010, s. 145.

boustrophedon olarak geçen tarzdır.²²¹ Yani bir yazıt önce genelde bir eliyle kendisini gösteren kişi tasvirinin bulunduğu ve EGO (ben) olarak okunan taraftan başlar, satır sonunda alta geçip döner ve devam eder.

2.2.3. Din ve Kültür

Luwilerin din ve kültürü konusu, yukarıda tartışılan siyasi ve toplumsal yapılarıyla birlikte ele alınabilecek bir olgudur. Öyle ki, onların bir çeşit yarı göçebe toplum (*transhumans*) oluşları konusundaki görüşler ve bu şekilde düşünmeye sevk eden birtakım veriler, onların din ve kültürü konusunu bu bağlamda ele almayı mecbur bırakmaktadır. Tıpkı Mısır'da rastlanan örneklerinde görüldüğü gibi Anadolu'daki kaya anıtlarında dakrallarla tanrıların yan yana durmaları gibi unsurları barındıran dinsel bir tema bulunmaktadır. Coğrafyaya baktığımızda ise, yine benzer sorunlarla karşılaşyoruz; Luwilerin yayılım alanları... Eldeki veriler geniş bir coğrafyayı işaret etmekle birlikte din ve kültür alanında bu geniş coğrafyanın sunduğu bilgi çok kısıtlıdır. Luwi varlığının en derinden hissedildiği Batı Anadolu'da bile bu boşluğu bir nebze olsun doldurabilecek dinsel bir metin bulunmamıştır. Geri kalanlar ise bilindiği üzere Geç Hitit Devletleri Dönemi'ne (İ.Ö. yak. 1100 – 750) ait kaya anıtlarıdır.

Yakın zamanda yapılan bir araştırmada belirtildiğine göre²²², Bronz Çağı Batı Anadolu'lu kişi adlarının birtakım anlamları vardı. Örneğin; Tarhunta-paddu (**Tarhunt'un korumasında**) veya Anza-pahhadu ([**Tarhunt**] **bizi korusun**) gibi. Bundan yola çıkılarak dönemin en ünlü Batı Anadolu'lu lideri Tarhundaradu için de bir analiz yapılmış ve buradan Melchert'in önerisi ile hiçbir Bronz Çağı adının *-r* ile başlamadığı da göz önüne alınıp sözcüğün kökeni olarak *-aradu* kabul edilmiş ve bu sözcük için de “**dindar**” anlamı öne çıkarılmıştır. Sözcüğün esas kökeni ise *-ara* (arkadaş, yoldaş, dost)'dır. Bu durumda

²²¹ *Boustrophedon*: Pausanias bu yazı türü için “öküz dönüşü” anlamına gelen *boustrophedon* ifadesini kullanmış ve adı geçen sözcük bilim adamları tarafından söz konusu yazı stilini tanımlamak için kullanılmıştır. Malay 1987, s. 11.

²²² Yakubovich 2008, s. 113.

Tarhunderadu için “**Tarhunt’un yoldaşı**”, Piyamaradu içinse *piya-* (vermek) fiilinden hareketle “**dindarlık verilmiş**” veya “**(Tarhunt’un) dostluğu bahşedilmiş**” gibi bir anlam çıkmaktadır. *Theophor* (içinde tanrı adı geçen) adlar, Hititlerin yanı sıra diğer Yakın Doğu toplumlarında da oldukça yaygın bir uygulamadır. Hatta Hititlerde çoğu kralın, içinde tanrı adı geçen bir prenslik adı (genelde Hurrice) bir de krallık adı vardır. Tašmi-Šarri = III. Tudhaliya, Urhi-Tešup = III. Muršili gibi. Dinsel motiflerin toplum ve yönetim üstündeki etkileri tartışılmazdır. Belki Luwilerde de yukarıda andığımız adların da bir diğer krallık adları veya bunlar krallık adı iseler bir prenslik adları olabilir ama bu henüz yanıtlanamaz.

Bronz Çağı Hitit Anadolu’sundaki kişi adlarını konu alan bir *corpus*’a²²³ göre, *theophor* adlar arasında Luwi tanrıları ezici bir çoğunluk göstermektedir. Söz konusu çalışmada geçen 83 *theophor* addan 24’ü Hurrice, 59’u ise Luwicedir. Hatti ülkesinin çekirdeğini merkez alan son sosyolinguistik araştırmalara göre İ.Ö. 14. yüzyıldan itibaren nüfus, Hitit adlarından çok Luwi adları kullanılmasına sebep olacak kadar çoğunlukta Luwilerden oluşmaktaydı.²²⁴ Belki de bunda, II. Muršili’nin Arzawa seferi sonrası uygulamış olduğu, tarihin bilinen ilk “tehcir” politikası etkili olmuştur.

Tanrı sözcüğü, Hititçede *šiu(ni)-*, Luwicede ise *maššan(i)-* olarak kullanılmıştır. Yani birbirlerine yakınlıkları sık sık belirtilen bu iki halk tanrı gibi genel-geçer bir kavrama bu kadar farklı iki ad kullanmışlardır.²²⁵ Yine de, *maššan(i)-* ile *šiu(ni)-*’nin birbirini (en azından sözcüğün sonuna bakarak) andırdığı düşünülebilir. Ancak bazı linguistik detaylar düşünüldüğünde bu bir detaydan çok bir fark olarak karşımıza çıkmaktadır. Luwice *-nt*, *-šš* gövdeli sözcüklerden ve yine özellikle Batı Anadolu’daki kişi ve coğrafya adlarında rastladığımız *-ya* sonekli sözcüklerden bahsetmiştik. Bilinen birkaç Luwi tanrı ve tanrıçasının adları şöyledir; Assiya, Ayanti, Kinaliya, Tarhunt, Tiwad, Uramaššani... Luwilerin tanrılarına verdikleri bu adlar bariz bir biçimde dilin kendisini (Luwiceyi) hissettirmektedir. Belki bu,

²²³ Bkz. Herbordt 2005.

²²⁴ Hutter 2010a, s. 401 – 402.

²²⁵ Hutter 2010b, s. 199.

onların Hititler gibi kozmopolit bir yapıya bürünmeyip kendilerini daha iyi muhafaza edebilmeleriyle açıklanabilir.

II. Murşili'nin Arzawa devletleriyle ayrı ayrı yaptığı anlaşmalarda Luwi pantheonunu belirtecek ifadeler yer verilmemiştir. II. Muvattalli devrinde yapılan Alakşandu Anlaşması'nda ise Wiluša tanrıları arasında ilk olarak Karargâhın Fırtına Tanrısı sayılır.²²⁶ Yine II. Murşili devrinde yapılan bir hastalık duası metninde (*KUB XIV.13 i 16*) Arzawa'nın Fırtına Tanrısı'na seslenilirken, III. Hattuşili devrine ait bir festival metninde (*KUB XXVII.1 i 58*) Kuwaliya'nın Fırtına Tanrısı'ndan söz edilmektedir.²²⁷ II. Murşili devrinde Arzawa henüz bir devletken veya adı geçen kral tarafından yıkılmışsa bile Arzawa adı Hitit metinlerinde üç değişik şekilde kullanıldığından ve bu devirde henüz Hititlerle Arzawa birbirlerine düşman olduklarından belki bu sebeplerle onların tanrılarının ayrıntılarla sayılmaması anlaşılabilir. Ama III. Hattuşili devrinde, özellikle "Kuwaliya'nın Fırtına Tanrısı" ifadesi, Arzawa federasyonunun yıkılmasının ardından Mira-Kuwaliya ülkesinin diğer Arzawa devletlerine göre ayrıcalıklı konumunu²²⁸ gösteriyor ve onun eski Arzawa devletinin devamı, mirasçısı olduğu yönünde de bir işaret veriyor olabilir.

Luwi dini ile ilgili bir diğer özellik de, onların sağlık konusunda ne kadar hassas ve usta olduklarıdır. Hattuşa'dan ele geçen tabletlerde adı yazan ritüel sahiplerine bakıldığında, Arzawalılara rastlanır ve onların düzenlediği bu ritüeller hep sağlık sorunları ile ilgilidir. II. Murşili devrinde bile, veba salgınıyla ilgili olarak bu Arzawalı ritüel sahipleri, Batı Anadolu ve Ahhiyawalı tanrılar (*KUB V.6*) kullanılmıştır. Hititlerin Batı Anadolu ile dinsel alandaki bu temasları yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Gerek ritüel metinlerde gerekse anlaşmalarda adı geçen kimi yerel tanrı ve tanrıçaların zaten Hitit dünyasında bulunduğu mi yoksa Luwiler aracılığıyla Hititlere tanıtıldığı mı sorusu düşünülmektedir. Alakşandu Antlaşması'nda geçen

²²⁶ Karağuz 2002, s. 147.

²²⁷ Hutter 2010b, s. 201.

²²⁸ Anlaşmanın yapıldığı Mira-Kuwaliya ülkesi beyi Kupanta-Kurunta'nın babası Mašhuluwa'nın, I. Şuppiluliuma'nın kızı Muwatti ile evlenmiş olması sebebiyle.

lap-pa-li-u-na-aş ile Yunan Apollon, ^DIŞTAR-li-iş ile Aphrodite²²⁹, Miken Linear B tabletlerindeki *po-ti-ni-ja a-si-wi-ja* (Aşşuwa)²³⁰ ile Ephesoslu Artemis arasındaki ilişkilere dair pek çok çalışma yapılmıştır.

Bronz Çağı Batı Anadolu'su ile Hellen dünyası ve Hitit dünyası arasında birtakım etkileşimler olduğu gerçektir. Söz konusu dönem için Batı Anadolu'da yalnız Luwilerden bahsedilemiyor. Bu sebeple Arzawa topraklarındaki bazı Luwi geleneklerinin Demir Çağı'na dek devam etmiş olması olasıdır. Elbette bu durumda ele geçen her şeyi de "Luwili" olarak veya onlara ait diye tanımlamak pek doğru olmayacaktır. Hititler devrinde Batı Anadolu, pek çok etnik topluluğa vatan olmuş olabilir. Zaten Hellen dinsel öğeleri içinde de doğulu unsurlar daha önce ortaya konmuştu.²³¹ M. Hutter, bir Hitit-Luwi tanrısı (ama aslında Luwi) olan ve aynı zamanda II. Muvattalli'nin de kişisel tanrısı olan ^DU *pihaššašiš* (Şimşeğin Fırtına Tanrısı) ile Yunan geleneğinde Zeus'un şimşeğini taşıyan kanatlı at Pegasos arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyuyor.²³² Ayrıca Niemeier de 1994 kazı döneminde Milet'in Bronz Çağı'nı araştırmak üzere yaptığı bir kazıda ele geçirilen üç Minos mühüründen bahseder ve bunlardan birinde (**Levha – 2: Minos Mührü**) (pembe kuvarstan bir lentoid) kanatlı bir atla bir aslanın kavgasından bahseder.²³³ Burada vahşi hayvan kavgası motiflerini çok seven Anadolu kültürüyle doğaüstü canlıları sık kullanan Hellen dünyası arasında bir geçiş ve etkileşim olduğu düşünülmektedir. Ancak Luwilerin bu etkileşimin neresinde ve ne kadar payı oldukları konusu tartışmaya açıktır.

Luwilerin toplumsal kültürleri konusunda söylenebilecek her şey, Demir Çağı'ndaki Geç Hitit Kent Devletleri dönemine aittir. Bronz Çağı Luwileri için bu bağlamda

²²⁹ Hutter 2010b, s. 235, dn 232, Güterbock 1986, 223 – 228.

²³⁰ Morris 2001, s. 423.

²³¹ Bkz. Çapar 1993, ss. 101–111.

²³² Hutter 2010b, s. 237.

²³³ http://www.uni-heidelberg.de/presse/ruca/ruca1_2000/niemeier.html Ayrıca; Wolf-Dietrich Niemeier, "Milet in der Bronzezeit. Brücke zwischen Ägäis und Anatolien". *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 15, 1998/99, 85 – 100.

söylenilecek henüz pek bir şey yoktur. Bu dönemde Luwilere ait denilen arkeolojik materyalin Arami sanatıyla yakından ilişkisi, konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir.²³⁴

Arzawa, Mira, Hapalla gibi Bronz Çağı kent devletlerinin ve Apaşa, Milawanda gibi kentlerden Hitit metinlerinde bolca bahsedilmesine rağmen, bölgede arkeolojik olarak en çok dikkat çeken yer 1954 – 1959 yılları arasında kazılmış olan ve 2008 yılından itibaren Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Eşref Abay tarafından tekrar kazılmaya başlanan Beycesultan'dır. Mimari ve çanak-çömlek yapımı gibi bulgular, Hattuşa'daki Hititlerden veya Yunan anakarasındaki Mikenlerden farklı bir kültürü işaret etmekle birlikte, herhangi bir yazılı belge maalesef henüz ele geçmemiştir.²³⁵ Güncel bir makalede, Beycesultan'dakilerin hem Hitit, hem de Arzawa kültürlerinin odak noktasında kaldıklarından ve bu ikisinden herhangi birini -kültürel etkileşim anlamında- seçebilecekken yabancı öğelerden mümkün olduğunca uzak kalmayı deneyip kendi materyal kültürlerini yaratmaya çabaladıklarından bahsedilmektedir.²³⁶

²³⁴ Aro 2010, s. 246.

²³⁵ Aro 2010, s. 248.

²³⁶ Mc. Sweeney 2010, s. 15.

2.3. Batı Anadolu ve Ege'nin Diğer Bronz ve Demir Çağı Halkları

Bu bölümde tarih öncesi tanımı kullanıldı ama aslında Batı Anadolu İ.Ö. İkinci bin yılda yazıya henüz geçmemişken(?), Ege Bölgesi içinde bazı yörelerde yazının kullanıldığı bilinmektedir. Bunun da en ünlü örneği Minos uygarlığıdır.²³⁷ Ancak burada anlatılmak istenen, dilden ziyade siyasi yapıya yönelik bir durumdur. İ.Ö. İkinci bin yılda Ege'de bazı devlet oluşumları görülse de (Minoslular, Akhalar, Dorlar), İ.Ö. Birinci bin yıla dek Batı Anadolu'da "devlet" denebilecek herhangi bir oluşum yoktur.

Adı geçen coğrafya için, dahası hemen hemen bütün Yakın Doğu için, bahsedilebilecek bir diğer özellikse, buralara yerleşenlerin daima anaerkil (*materfamilias*) toplumlar oluşlarıdır. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse; Eski Mısır'da krallık kadın yanından aktarılıyordu (Hatşepsut örneği hatırlanabilir). İlk Sumer kent-devletlerinde bu anaerkil düzenin izleri rahatlıkla sürülebilir. Elam'da da böyle bir durumdan bahsedilebilir. Öyle ki, Persler anaerkilliği buradan devralmışlardır.²³⁸ Hattiler anaerkil tanrı ailesi ile²³⁹ ve Hititler de yasalarına koydukları maddelerle ve Yazılıkaya'daki *pantheon*la bunu yeterince göstermişlerdir.

Ege kültüründe de, tarihöncesi dönemlerde bu anaerkillik görülebilir. Girit'teki Rhea kültü, Anadolu'nun Kybele kültüne denk gelmektedir. Dinde tanrıça/tanrıçaların bu önemi, tapınmada da kendini göstermiş ve törenlerde kadınlar önemli roller almışlardır.²⁴⁰ Hitit ritüellerinde de kadınların rolü (^{MUNUS}SU.GI) gayet açıktır.

²³⁷ Alexiou 1991, s. 151.

²³⁸ Thomson 1995, s. 181.

²³⁹ Memiş 2002, s. 25 – 26.

²⁴⁰ Mansel 2011, s. 51 vd.

2.3.1. Aioller

Agamemnon'un soyundan gelen Aioller (yani onlara Aiol Yunanları da denebilir), Batı Anadolu'nun görece en verimli ve yaşama en elverişli yeri olan Hermos (**Gediz**) ve Maiandros (**B. Menderes**) ırmakları arasına yerleşerek, ticari ve tarımsal etkinliklerde bulunabilecek bir mevki de elde etmiş oluyordular. Dorların Hellas'a akınlarından sonra Hellas'taki Akhalar da muhtemelen Anadolu'da daha önce kurulmuş olan kolonilerine, şehirlerine doğru göçe başlamışlardır.²⁴¹

Aiol göçü için İ.Ö. 1124 tarihi verilmiştir. Ionlar gibi on iki kent δοδεχα πολις (= *dodeka polis*) kurmuşlardır²⁴²: Troas bölgesinde **Killa**; Kaikos'un ağzındaki **Pitane**; onun güneyinde veya bu çevrede **Gryneia**, **Myrina**, **Aigaia** ve **Cyme**; Hermos vadisinin tepelerinde **Temnos**; aşağı Hermos çevresinde **Larissa**, **Neonteikhos**, **Smyrna**; biraz daha güneyde Kolophon dolaylarındaki kıyıda **Notion** ve yeri bilinmeyen **Aigiroessa**.²⁴³ Daha önce de belirttiğimiz gibi Aiol göçü, Ion göçünün aksine daha kesin olarak izlenemez. Aiol göçü hakkında biri "geleneksel" diğeri ise "mitsel" olmak üzere iki tür materyal vardır ve bunların ikisinin de doğruluğu tartışılır durumdadır.²⁴⁴

Aiollerin Anadolu'ya gelirken iki yol kullandıklarından bahsedilir; kuzeyden ve karadan gelen birinci kol; adalardan ve denizden gelen ikinci kol. Kuzeyden gelen kol uzun ve zor bir yolculuk yaşamıştır, güneyden gelenler ise nispeten daha iyi bir yolculuk sonrası kıyıya ayak basıp burada Kyme kentini kurmuşlardır.²⁴⁵ Çanakkale Yarımadası'ndan Menderes Irmağı'na kadar uzanıp, Midilli Adası'nı da içine alan kıyı bölgesine Aiolis denilmiştir.²⁴⁶ Ancak söz konusu Aiol kolonistlerinin Batı Anadolu'ya gelirken kalkış

²⁴¹ Mansel 2011, s. 90.

²⁴² Herodotos, I.149.

²⁴³ Thomson 1991, s. 289.

²⁴⁴ Demir 2001, s. 107.

²⁴⁵ Thomson 1991, s. 291, Strabon, XIII. 1.3.

²⁴⁶ Tekin 2008, s. 52.

noktaları Boiotia ve Thessalia'dır.²⁴⁷ Bu yüzden Akhalar ve Dorlarla aynı dilin farklı lehçelerini kullandıkları yönünde tartışmalar mevcuttur.²⁴⁸

Aiollerin Anadolu'ya gelişlerinden sonra pek çok efsane türemiştir. Aiol adının, Hellen'in üç oğlundan birine (Aeolus) ait olduğu söylenir.²⁴⁹ Aiollerin soylarını dayandırdıkları ünlü kral Agamemnon, karısı Klytemnestra ve onun sevgilisi Aegisthus tarafından öldürülmüştür ve oğulları Orestes bunun intikamını almak için annesini öldürür ve daha sonra aklını yitirir ve Delphi'ye giderek bundan nasıl kurtulacağını araştırır.²⁵⁰ Öykü bu şekilde uzayıp gider.

Daha sonraları bu kez de Ion kolonizasyonunun başlamasıyla²⁵¹, Aiollerin üstünlükleri düşer ve tüm kentleri Ionların eline geçer ve bu şekilde de yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilirler.

2.3.2. Akhalar

Homeros, Troia Savaşı sırasında Agamemnon'un komutası altındaki herkesten Argoslular, Danaolar veya Akhalar diye söz eder.²⁵² Argoslular Argos'tan, Danaolar ise Danaos'tan geliyorlardı. Yani her ikisi de ayrı bir topluluğu, bir etnik kimliği betimliyordu. Muhtemelen Akha adı da aynı şekilde bir gelişim izlemişti ancak bu üçü arasından en çok kullanılan bu ad olmuştur.²⁵³ Danaolar ve Akhalar bir ulus adı olarak kullanılmış, üçüncüsü ise Argos kentinin orada bulunmasından dolayı tüm Peloponnesoslulara (Sparta) verilmiştir.²⁵⁴ Gerçekten Argoslular Argostan, Danaolar da Danaos'tan geliyorsa Akhalar nereden geliyorlardı? Onların adının bu şekilde uzun kalması ve sürekli kullanılması, şüphesiz Hitit metinlerinde geçen "*Ahhiyawa Ülkesi*" ifadesi sebebiyledir.

²⁴⁷ Demir 2001, s. 107.

²⁴⁸ Tekin 2008, s. 52.

²⁴⁹ Thomson 1995, s. 204. Diğer ikisinin adları **Dorus** ve **Xuthos**'tur. Xuthos'un da iki oğlu olmuştur; **Achaeus** ve **Ion**. Bu adlar belli ki, Hellenlerde millet bilincini oluşturmak veya canlı tutmak için üretilmiştir. Bu adlarda kişilerin gerçekten oldukları veya varsalar bile bu adlara sahip oldukları oldukça şüphelidir.

²⁵⁰ Demir 2001, s. 110.

²⁵¹ Tekin 2008, s. 67.

²⁵² Latacz 2004, s. 120.

²⁵³ Thomson 1991, s. 118.

²⁵⁴ Erhat 2007, s. 23.

Linear B tabletlerinden de bildiğimiz “*Achaiwia*” adı, Akhaların memleketi Akhaia’yı karşılar ve burası Peloponnesos’ta yer almaktadır. Burada Akhalar da tıpkı Aioller ve Ionlar gibi on iki kentten oluşan bir birlik kurmuşlardı: Önce **Pellene** gelir, Sikyon’dan çıkınca rastlanan ilk kent budur, sonra **Aigera** ve **Aigai**, bunlar hiç kurumayan ve adını İtalya’daki bir başka ırmağa vermiş olan Krathis Irmağı üzerindedirler; sonra **Bura** gelir, ondan sonra ise Akhalarla girdikleri savaşta yenilen Ionların göçtükleri **Helike**; sonra Peiros Irmağı yakınında **Aigion, Ryphe, Patras, Phares, Olenos, Dyme** ve kıydan içerdeki tek kent olan **Triata**.²⁵⁵ Yunan geleneğindeki bu on iki rakamı belli ki özel bir şeyleri karşılıyor. Aslında bu rakam, tüm kadim Yakın Doğu uygarlıklarında ve daha sonra da Hellen ve Roma dünyasınca tanınmıştır (Hititlerin 12 yer altı tanrısı, *Theogonia*’da, *Gaia* ve *Uranos*’tan doğan 12 Titan, Etrüsk krallarının her biri omuzlarında balta taşıyan 12 *lictor* (muhafız), Hz. İsa’nın 12 havarisi Anadolu’da 12 İmam vs.).

Akhaların Hellas’a ne zaman ve nereden geldikleri tartışmalıdır. Genellikle OH (İ.Ö. yak. 1900) veya GH (İ.Ö. yak. 1600) başlangıçları kabul edilmektedir. O dönemde Hellas’ta yaşayan Pelasglar, yeni gelenlere karşı duramamış ve Akhalar Hellas içlerine doğru yayılmaya başlamışlardır. Akhaların kökeni ise kesinleşmiş değildir. Hellas’a ilk giren Akhalar, buldukları bölgeye *Αχαΐα* (*Akhaia*) adını verdiler.²⁵⁶ Ege Göçleri’ne dek gerek Ege adalarında, gerekse Anadolu’da birtakım koloni faaliyetlerinde bulunmuş olan Akhalar, gemicilik ve denizcilik konusunda iyi bir donanıma sahip olsalar gerektir. Öyle ki Girit’i işgal etmişler, sonra da Kıbrıs’a ve Anadolu’ya uzanmışlardır.²⁵⁷

Akhalar hem bu kadar denizci bir toplum, hem de yerleşim yerleri itibariyle denizle iç içe bir durumda olmalarına rağmen Klasik Yunanca’da “deniz” anlamını veren iki sözcük de *θαλασσα* (*thalassa*) ve *ποντος* (*pontos*) Yunanca değildir. Akhalar ve onların soyağaçları o kadar karmaşıklaşmıştır ki, bir soyağacına veya bir olaya yerleştirilen bir kişi, bir başka

²⁵⁵ Herodotos, I.145.

²⁵⁶ Tekin 2008, s. 45.

²⁵⁷ Mansel 2011, s. 78.

soyağacına veya olaya kronolojik olarak asla uygun düşmemektedir. Akhaların soyu ise kendilerinden önce gelen Pelopid soyunun kurucusu ve Akhaların yerleşim yeri Peloponnesos'un isim babası Pelops sayesinde Zeus'a dek gidiyor.²⁵⁸

Akha medeniyetinin kültürel varlığı ve Bronz Çağı dünyasındaki rolü çok tartışılmıştır. Hitit metinlerine girmiş olan *Ahhiyawa Ülkesi*; Linear B tabletlerindeki *Akhaiwia*; Mısır yazıtlarındaki *Akaiwaşa*; İlyada'daki *Akhaioi* adlarının yanında, Batı Anadolu'da bol miktarda ele geçen Miken seramikleri; yerleşimleri; mezarları; malzemesi ve tüm bunların birbirlerine çağdaş veya yakın zaman dilimlerinde bulunmaları gerçekten anlamlıdır. Bryce bu konuda şöyle diyor;

“(...)Eğer Ahhiyawa-Miken eşitlemesi geçerli değilse, etkinliklerini aynı bölge ve zaman dilimi içerisinde göstermiş olan ve benzer isimli iki adet Geç Tunç Çağı uygarlığı olduğunu kabul etmeliyiz. Bunlardan Ahhiyawa, yalnız yazılı belgelerde var olmuş ama hiçbir arkeolojik iz bırakmamış; diğeri, yani Miken uygarlığı ise çok sayıda arkeolojik iz bırakmış ama yazılı kayıtlara hiç girmemiş olacaktır. Bunu bir tesadüf olarak geçiştirmek zordur.(...)”²⁵⁹

Akhaların asıl yerleşimlerinin Peloponnesos olduğunu hatırlarsak, buradan Ege adaları ve Ege dünyasıyla ilişkiye geçmeleri oldukça rahat olacaktır. Öyle ki, Girit; Rhodos ve Pamphylia'da yaşamış olan Akhalar ve onların kullandıkları lehçe, Kıbrıs'ta kullanılan lehçeye ve Aiolceye yakındır.²⁶⁰

2.3.3. Dorlar

Dorlar, Bronz Çağı boyunca Yunan anakarasına giren halkların sonuncusuydular.²⁶¹ Thomson'a göre kabile gelenekleri de en gelişmiş olanlar onlardı²⁶² ve zaten bu sayede, maden (özellikle demir) kullanımının toplumun belli bir kısmına değil herkese ait olabilmesi

²⁵⁸ Thomson 1991, s. 138 vd.

²⁵⁹ Bryce 2005, s. 58.

²⁶⁰ Thomson 1991, s. 134.

²⁶¹ Tekin 2008, s. 45.

²⁶² Thomson 1995, s. 115.

nedeniyle Mykenleri (Akhaları) yenilgiye uğratarak Yunanistan'da egemenliği ele geçirdiler²⁶³ ve Ege Göçleri'nin başlamasına sebep olup tüm Yakın Doğu dünyasının yeniden yaratılmasında araç oldular.

Dorlar İ.Ö. İkinci bin yılın sonlarına doğru Yunanistan'a girdiklerinde üç kabileden oluşan bir birlik halindeydiler; Hylleler, Dymanlar ve Pamphyller.²⁶⁴ Troia Savaşı'ndan sonra Yunanistan içinde bir hareketlilik baş gösterdi. Önce Thessalia'lılar bazı Boeiotia'lıları Arne'nin dışına sürdü. Sonra bu Boeiotia'lılar Korinth Körfezi'nin kuzeyindeki Kadmeis bölgesini işgal edip buraya Boeiotia adını verdiler. En sonunda ise Dorlar Herakleidlerle bir olup Troia Savaşı'ndan 80 yıl kadar sonra Peloponnesos'a yerleştiler.²⁶⁵ Dorlar muhtemelen önce kendi aralarında bir birlik kurarak Orta Yunanistan'daki Doris bölgesine geldiler ve önce Peloponnesos'a, sonra da denizi geçip Güney Ege'ye yerleştiler.²⁶⁶ Onlar bu yolculuklarını kendileri de belirtmişler ve kendilerini Yunanistan'ın yerli halkından saymamışlardır. Thessalia'dan Peloponnesos'un güney ucuna dek eski Akha yerleşimlerini tahrip edip buralarda kendi medeniyetlerini kurmuşlardır.²⁶⁷ Zaman içinde doğuya doğru sürekli bir hareket göstermeye başlayan Dorlar önce Girit'i ve bazı küçük Ege adalarını (Melos, Thera), sonra Rhodos, Kos adalarını ve On iki Adayı işgal edip²⁶⁸ Anadolu'ya geçerek Halikarnassos ve Knidos'u kurmuşlardır. Hatta Pamphylia ve Kıbrıs'ta bile Dor lehçesine ait bulgulara rastlanmıştır.²⁶⁹

Dorların Anadolu'ya yerleşimleri Troia Savaşı'ndan daha sonraları olmuştur. Onların gelip yerleştiği Halikarnassos'ta (Bodrum) bu sırada yerli Karlar ve Lelegler vardı. Dorlar günümüzde Bodrum Kalesi'nin olduğu yere yerleşirken, onlardan çekinen Karlar ve Lelegler iç kesimlere çekildiler. Zaman içinde bu üç halkın kaynaşmasına rağmen Dorlar hep ön

²⁶³ Thomson 1995, s. 115.

²⁶⁴ Thomson 1995, s. 115.

²⁶⁵ Hammond 2008, s. 690.

²⁶⁶ Thomson 1995, s. 114 vd.

²⁶⁷ Mansel 2011, s. 93.

²⁶⁸ Hammond 2008, s. 695.

²⁶⁹ Mansel 2011, s. 94.

planda oldular ve kent bir Dor kenti olarak anıldı. Öyle ki daha sonraları Apollon kültü etrafında birleşen diğer beş kent ile birlikte Dor *Heksapolis*'i denen bir birlik kurmuşlar²⁷⁰, ancak bir zaman sonra Halikarnassos birlikten çıkarılmıştır.²⁷¹ Dorlar da muhtemelen zaman içinde burada eriyip gitmişlerdir.

2.3.4. Ionlar

Dor göçünün ardından Yunanistan'da hareketli ve karışık bir ortam oluşmuştu. Bu sebeple İ.Ö. 12. Yüzyıl sonlarından İ.Ö. 7. yüzyıl sonlarına dek Yunanistan'dan, Ege ve Akdeniz sahillerine doğru bir göç hareketi başlamıştı.²⁷² Akhalar Ionları kovalayınca²⁷³, onlar da önce Attika'ya, oradan da Anadolu'ya geçtiler ve burada da tıpkı Peloponnesos'taki on iki Ion kenti gibi burada da on iki kentten oluşan bir birlik kurdular.²⁷⁴ Bu kentler; **Priene** (Güllübahçe), **Miletos** (Balat), **Myous** (Avşar Köyü), **Ephesos** (Selçuk), **Kolophon** (Değirmendere), **Lebedos** (Gümüldür), **Teos** (Sığacık), **Klazomenae** (Urla), **Phokaia** (Eski Foça), **Samos** (Sisam Adası), **Khios** (Sakız Adası) ve **Erythrai** (Ildırı). Birliğin merkezi Mykale (Samsun) Dağı'ndaki eski Melia kentidir ve burası daha sonra Panionion adını almıştır.²⁷⁵ Söz konusu birlik, dinsel ve siyasal nitelikli bir birlikti.²⁷⁶ Diğer Yunan boyları gibi onların da bir kurucu atası vardır; Xuthos oğlu Ion.²⁷⁷ Bu ad aynı zamanda, bugün dilimizdeki "Yunan" kavramının kökenini oluşturur.²⁷⁸

Birliğin kurulma gerekçesi olarak bazı önde gelen Ion kentlerinin, Ephesos'un güneyindeki Melia kentine savaş ilan etmesi gösterilmektedir. Çünkü söz konusu yerde,

²⁷⁰ Söz konusu kentleri; **Halikarnassasos** (Bodrum), **Lindos** (Rhodos Adası'nda), **Ialysos** (Rhodos Adası'nda), **Kameiros** (Rhodos Adası'nda), **Kos** (İstanköy Adası) ve **Knidos** (Reşadiye) şeklinde sıralayabiliriz. Bkz; Tekin 2008, s. 54.

²⁷¹ Taşdöner 2008, s. 98.

²⁷² Yakar 2007, s. 295.

²⁷³ Hammond 2008, s. 703.

²⁷⁴ Thomson 1991, s. 292. "Panionion Birliği."

²⁷⁵ Üreten 2003, s. 2.

²⁷⁶ Tekin 2008, s. 53.

²⁷⁷ Yukarıda, dn. 97.

²⁷⁸ Braun 2008, s. 1.

birliğin tanrısı *Poseidon Helikonios*'un tapınağı bulunmaktadır.²⁷⁹ Peloponnesos'taki birlik geleneğini Anadolu'da da devam ettiren Ionlar, Troia Savaşı olduğu sıralarda muhtemelen Yunanistan'dan ayrılmışlardı. Thomson'a göre ise, Peloponnesos'ta hiçbir zaman Ion adlı bir topluluk yaşamamıştı ve Ion adı, İonialıların Akhalı atalarına verdikleri isimden başka bir şey değildi.²⁸⁰ Thomson bu önerisini, Ionları Peloponnesos'taki on iki kentinden kovan Akhalının da aynı yerde on iki kent kurmaları ile savunuyor.

Kendilerinden önce Batı Anadolu'ya gelmiş olan Aiollerin kentlerini ele geçirmeye başlayan Ionlar, onların başka kentlere yerleşmelerine ise ses çıkarmadılar. Arkeolojik olarak, Ionların Batı Anadolu'da ilk yerleşimleri için İ.Ö. 1050 – 1000 tarihleri arası verilmektedir.²⁸¹ Bu da Aiollerin onlardan önce geldiklerini doğrular.

2.3.5. Karialılar

Antik kaynaklarda adları Pelasglar ve Lelegler ile birlikte geçen ve Homeros, Herodotos ve Thukydides tarafından Ege dünyasının en eski halkları olarak tanıtılan, bölgenin gizemli halklarından biridir Karialılar.²⁸² Anadolu'nun güneybatısında, bugünkü Muğla ilinin bulunduğu yerde yaşamışlar ve buldukları bölgeye de Karia denilmiştir.²⁸³ Karialılar, Anadolu'nun en eski halklarından olan ve yazısı henüz çözülememiş, İ.Ö. Üçüncü bin yıldan itibaren Karia denen bölgede yaşamış bir halktır.²⁸⁴

Karialıların tarihöncesi dönemine dair bilgiler çok azdır. Kendisi de bir Karia kenti olan Halikarnassos'lu olan Herodotos bile, kentin ve bölgenin eski tarihinden söz etmez. Buraya ait etnik ve coğrafi bilgiler Strabon'dan alınmaktadır. Ona göre, bölgenin en eski halkı Leleglerdi ve bunlar, Karialılar ile aynı halktan değildi.²⁸⁵ Halikarnassos, Dorların Hellas'a göçünden sonraki bir tarihte Dorlar tarafından kolonize edilmek suretiyle iskân edildi.

²⁷⁹ Tekin 2008, s. 53.

²⁸⁰ Thomson 1991, s. 124 vd.

²⁸¹ Hammond 2008, s. 712.

²⁸² Tekin 2008, s. 36.

²⁸³ Tekin 2008, s. 53.

²⁸⁴ Küçükeren 2006, s. 1.

²⁸⁵ Strabon, XIII.1.58.

Kolonistler, Peloponnesos'tan gelen bir miktar Dor idi. Bugünkü Bodrum Kalesi civarına gelip yerleştiler ve muhtemelen kente (Halikarnassos) adını veren de onlardı.²⁸⁶

Karialıların kökeni konusunda ise bilinebilecek hemen hiçbir şey yoktur. Dillerinin yakınlığı ve Likyaca gibi Karyacanın da Luwicenin bir devamı olabileceği iddiasından²⁸⁷ hareketle onların İ.Ö. İkinci bin yılda Batı Anadolu'da bir yerlerden göçüp Karia'ya geldikleri ihtimali varsa da bu sadece bir varsayımdır. Zaten Karia'nın İ.Ö. 6. yüzyıldan öncesi doğru dürüst bilinmez bile.²⁸⁸ Yine de Karialıların kendi kültürlerini dış etkilere karşı korumayı başardıkları bilinmektedir.²⁸⁹ Örneğin Kendisi Karia'da doğmuş olan Herodotos'un babasının adı olan Lykses ve amcasının adı olan Panyasis, Hellence değildir.²⁹⁰

2.3.6. Lelegler

Tarihöncesi dönemin Ege'deki bir diğer gizemli halkı da Leleglerdir. Antik kaynaklarda adları geçmesine rağmen, günümüze adlarından başka hemen hemen hiçbir şeyleri kalmamıştır.²⁹¹ Karialılarla aralarında belirgin bir ayırım olup olmadığı pek bilinmese de, tarihsel dönemlere girildiğinde Leleglerden artık hiç bahsedilmezken Karialılar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.²⁹² Hellen tarih geleneğine göre Lelegler Troas bölgesinde, Ege adalarında, Orta Hellas ve Peloponnesos'un bazı yerlerinde yerleşmişlerdir.²⁹³ Leleglerden Sparta'nın ilk yerleşimcileri olarak da bahsedilir. Ayrıca Peloponnesos'taki Megara kenti ve Messenia bölgesinin de ilk sakinleri onlardır.²⁹⁴ İ.Ö. Üçüncü bin yılın başlarında Ege adalarına gelip yerleşenlerin bakır madenini bildikleri ve bu kültürün Minos etkisi altında gelişip Peloponnesos'a ve Thessalia'ya yayıldığı göz önüne

²⁸⁶ Taşdöner 2008, s. 97.

²⁸⁷ Melchert 2010, s. 30.

²⁸⁸ Kuhrt 2009, II. Cilt, s. 224.

²⁸⁹ Thomson 1995, s. 186.

²⁹⁰ Thomson 1995, s. 186.

²⁹¹ Tekin 2008, s. 36.

²⁹² Thomson 1995, s. 186.

²⁹³ Mansel 2011, s. 19.

²⁹⁴ Thomson 1995, s. 188.

alınırsa, buradan Lelegler ve Kariyalılarla bir ilgi kurmaktan bahsedilebilir.²⁹⁵ Antropolojik açıdan ise ne Kariyalılar, ne Lelegler, ne de Pelasglar Hellen ırkına uymaktadır. Antropologlara göre onlar, görünüşleri itibariyle Akdeniz ırkına mensupturlar.²⁹⁶ Başka bir halkla da henüz akrabalıkları saptanamadığı için, onlar hep “Hellas’ın ve Batı Anadolu’nun yerli halkları” olarak bilinirler.

2.3.7. Minoslular

Minos uygarlığı, içinde barındırdığı yüksek kültür öğeleri ve tarihsel birikimi ile Hellen uygarlığının ve onun efsanelerinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Minos uygarlığının ana yerleşim yeri Girit Adası’dır. Adada, Neolitik dönemden itibaren yerleşim izlerine rastlanır ve bu izler, ileri bir kültürü işaret etmektedir. Bu dönem yerleşimcileri maden, yerleşim, tarım ve adada yaşamaları sebebiyle balıkçılık ve denizcilik gibi bilgilere sahiptiler.²⁹⁷ Çanak çömlekleri de benzer izleri ve formları taşımaktadır. Bu da Neolitik dönemde Batı Anadolu’ya Balkanlardan gelen göçün izlerinin Girit’te de olma ihtimalinin düşünülmesine yardımcı olur. Neolitik dönemde madenle tanışan Minoslular, denizcilik ve dış ülkelerle ilişkiler konusunda ilerlediler. Mısır, Anadolu ve Mezopotamya ile kurulan ilişkiler, Minos kültürünü etkiledi ve gelişimini sağladı. Ama Minoslular yine de orijinal bir kültür oluşturmayı becerdiler.²⁹⁸

İ.Ö. Üçüncü bin yıl ile beraber Girit’te Eski Saraylar Çağı (İ.Ö. yak. 1700 – 1400) denen bir dönem başlar. Bu dönemde adada ilk kez Knossos, Phaistos ve Mallia’da saray denebilecek boyutta yapılar inşa edilmiştir. Böylece adada artık yönetsel bir organizasyonun olduğu anlaşılmaktadır. Toplum içinde artık örgütlenme ve iş bölümü oluşturulmuştur ve sarayların üçünün de yer aldığı düz ovalarda tarım yapılabilmektedir. Özellikle Phaistos sarayında ele geçen ve farklı makamlardaki kişilere ait olan mühürler, artık

²⁹⁵ Thomson 1995, s. 196.

²⁹⁶ Alexiou 1991, s. 19.

²⁹⁷ Mansel 2011, s. 8.

²⁹⁸ Alexiou 1991, s. 20.

bir memur sınıfının da oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca artık Linear A dediğimiz yazı türü de ortaya çıkmış ve kullanılmaktadır. Eski Saraylar Çağı tabletleri, saraylara giriş-çıkış yapan mallarla ilgilidir.²⁹⁹ Bir diğer ilginç nokta ise, bu sarayların etraflarında sur olmamasıdır.³⁰⁰

Minoslular, kolonicilik konusunda oldukça becerikliydiler. Bu koloniler Yeni Saraylar Çağı'nda Ege Denizi'nin birçok yerinde, Kythera, Melos, Kea, Thera, Skopelos, Rhodos, Karpathos, ve Milet'te, mevcuttu. Minos *thalassokratisi*³⁰¹, söz konusu Yeni Saraylar Çağı'nda, Eski Saraylar Çağı'na (İ.Ö. yak. 2000 – 1700) göre daha az önem taşımaktaydı. Ama Minos kültürünün Girit dışına yayıldığı ve Peloponnesos'u etkilediğini söylemek mümkündür. Bu da muhtemelen karşılıklı ticaret, diplomatik ilişkiler ve kız alıp-verme yoluyla sağlanmış olabilir.³⁰²

Minos uygarlığı da anaerkil bir toplumdur. Öyle ki kazılarda ortaya çıkarılan fresklerde, anıtlarda ve mühürlerde Giritli kadınların dövüştükleri, boğa üstünden atladıkları, akrobatlık, araba sürücülüğü ve avcılık yaptıkları görülmüştür.³⁰³

Minos uygarlığı, İ.Ö. yak. 1400'lere doğru yıkıma uğramıştır. Bunda muhtemelen İ.Ö. 17. yüzyılda yaşanmış olan meşhur Santorini volkanı patlaması olayı etkili olmuştur.³⁰⁴ Söz konusu felaket, sarayların yıkımına yol açmıştır. İ.Ö. 16. yüzyılda gerçekleşen ikinci afet ise, Girit uygarlığının sonunu getirmiş, adada oluşan kargaşa ve yıkımdan muhtemelen faydalanmış olan Akhalar adaya gelerek Minos uygarlığına son vermişlerdir. İ.Ö. 1400'lerde adaya gelmiş olan Akhalar, burada yaklaşık 300 yıl kaldıktan sonra Dor istilasına direnememiş ve adadaki yerlerini Dorlara terk etmişlerdir.³⁰⁵

²⁹⁹ Alexiou 1991, s. 28.

³⁰⁰ Mansel 2011, s. 30.

³⁰¹ *Thalassocrati*: Deniz egemenliğine dayalı yönetim biçimi.

³⁰² Alexiou 1991, s. 46.

³⁰³ Thomson 1995, s. 198.

³⁰⁴ Yiğitbaşoğlu 2003, s. 71.

³⁰⁵ Mansel 2011, s. 58.

Tıpkı Anadolu'da Hititlerde olduğu gibi, Minoslular da boğaya büyük önem verir. Bunun da en önemli işareti kuşkusuz Minotauros efsanesidir.³⁰⁶ Yine boğa kültü ile ilgili olduğu düşünülen çifte baltaya da Hititlerde olduğu gibi Minos uygarlığında da rastlıyoruz. Önceleri ağaç kesmek için kullanılan bu çifte balta (Yun. *labris*), zamanla savaş ve tören baltasına dönüşmüştür.³⁰⁷

2.3.8. Pelasglar

Antik dünyanın en çok tartışılmış halklarından biridir Pelasglar.³⁰⁸ Herodotos'ta³⁰⁹ ve Strabon'da³¹⁰, onlardan bir zamanlar Batı Anadolu'da ve Hellas'ta yerleşik bulunan ama artık tarih sahnesinde olmayan bir halk olarak söz edilir. Pelasglar, Anadolu'da özellikle Kuzey Ege'de; Kyzikos'da (Erdek), Troas Larisa'da, Lydia'da, Lesbos'da (Midilli) ve Khios'ta, Hellas'ta ise Dodona (Orta Yunanistan) ve Thessalia'da yaşamışlardır.³¹¹ Pelasglar, Hellas'ta yaşadıkları bölgenin muhtemelen ilk sakinleriydiler.³¹²

Pelasglar, muhtemelen hem Ege'nin, hem de Hellas'ın kuzey taraflarından gelmiş bir halktır. Pelasgların soyu, kralları olan ve aynı zamanda evlilik kurumunun da kurucusu kabul edilen Kekrops'a dayandırılır.³¹³ Arkaik Yunanca'da deniz anlamına gelen *θαλασσα* (*thalassa*) [Attika lehçesinde *θαλαττα* (*thalatta*)], Yunanca değildir ve belki de Hellen kabileleri bu sözcüğü Hellas'a geldiklerinde burada yaşamakta olan Pelasglardan almış olabilirler.³¹⁴ Nitekim demokrat Atinalılar, Pelasg kökenli oluşlarıyla övünüyorlar ve kendilerine "Toprağın oğulları" diyorlardı.³¹⁵ Herodotos'a göre ise Attika halkı Hellenleşmiş Pelasglardır ve Hellas'a göçerken kendi dillerini bırakıp başka bir dil almışlardır.³¹⁶

³⁰⁶ Mansel 2011, s. 53.

³⁰⁷ Thomson 1995, s. 280.

³⁰⁸ Myers 1907, s. 170.

³⁰⁹ Herodotos, I.57.

³¹⁰ Strabon XIII.3.3.

³¹¹ Thomson 1995, s. 190.

³¹² Thomson 1995, s. 190, Herodotos, VII.94.

³¹³ Thomson 1991, s. 195, Herodotos, VIII.44.

³¹⁴ Thomson 1995, s. 191.

³¹⁵ Thomson 1995, s. 195.

³¹⁶ Herodotos, I.57.

2.4. Bölgenin Siyasi Durumu

Toplumların siyasi sistemleri dört ana başlık altında toplanmıştır; zümreler, kabileler, şeflikler ve devletler. İlk ikisi merkezileşmemiş, son ikisi ise merkezileşmiş yapılardır.³¹⁷ Bu noktada, en azından İlk Tunç Çağı Batı Anadolu toplumlarında bile Kalkolitik Dönem’de Balkanlar’dan gelen göçün izlerini sürebilmek mümkünse ve söz konusu Luwilerin de – eğer onlar bu göçmenlerden değilse bile – göçmenlerden etkilenip o kültürü tanımaları ve üstüne kendi kültürlerinden katkıda bulunmalarından bahsedilebilirse, arkeolojik verilerle daha sağlam bulgular ortaya konabilir.

2.4.1. Arzawa

Amarna tabletlerinde adına rastlanmasından sonra Arzawa’nın, Hitit devletinin Batı Anadolu ile ilgili hesaplarında her zaman onun karşısındaki esas güç unsuru olduğu anlaşılmıştır. Arzawa’nın İ.Ö. yak. 1400 – 1350 arası dönemi kapsayan ve Hititlerin siyasi açıdan zor durumda kaldığı bir zaman diliminde Mısır ile yaptığı yazışmalardan, o dönemde Batı Anadolu’daki siyasi boşluğu doldurmak istediği anlaşılmaktadır. Labarna ile başlayıp, neredeyse kesintisiz olarak IV. Tudhaliya devrine kadar süren ilişkilerde, Hitit devleti Arzawa konfederasyonunun içinde yer alan kent-devletlerle bireysel ilişkilerde de bulunmuştur. Onlarla ayrı antlaşmalar yapmış, Hattuša’dan bu bölgeye gelin göndermiştir.

Metinlerden öğrenilen bilgilere göre bu konfederasyonun merkezi Apaşa kentidir. Adı geçen kentin günümüz Ephesos antik kentinin yer aldığı İzmir’in Selçuk ilçesindeki Ayasuluk tepesi, Geç Tunç Çağı’ndan itibaren yerleşim gören bir yerdir. Söz konusu coğrafyaya bakıldığında da Gediz vadisinin doğal zenginliği, II. Murşili’nin bahsettiği esirleri götürmesi konusunda daha tutarlı bir fikir edinilmesine sağlayabilir. Adı geçen coğrafya, sahip olduğu çeşitli kaynaklarla bu kadar insanın yaşayabilmesine olanak sağlayacak ölçüdedir.³¹⁸

³¹⁷ Haviland 2002, s. 375.

³¹⁸ Ay 2010, s. 18.

2.4.2. Mira-Kuwaliya Ülkesi

Hitit siyasi yapısı içinde vassal devletler önemli bir rol oynamaktadır. Suriye’de Kargamiş, Doğu Anadolu’da Azzi-Hayaşa örnekleri göz önüne alındığında, II. Murşili’nin Arzawa ülkesini fethinden sonra bu bölgedeki esas unsur da Mira-Kuwaliya ülkesi olmuştur. Karabel anıtındaki figürün yerel bir krala ait olduğunun anlaşılmasından ve adının da Mira kralı Tarkašnawa olarak okunmasından sonra³¹⁹, adı geçen ülke için coğrafi tanımlamalar yapmak mümkün olabilmıştır. Batıda Šeha Nehri ülkesi, kuzeyde klasik Bityhnia, doğuda Pitašša ve güneyde muhtemelen Lukka veya Karkiša ülkesi bulunmaktaydı. Yani adı geçen ülke, günümüz Afyon-Denizli-Kütahya üçgeninde yer almaktaydı.³²⁰ Mašhuiluwa, Kupanta-Kurunta, Alantalli, Tarkašnawa gibi kralların hüküm sürdüğü Mira-Kuwaliya, II. Murşili’nin Arzawa seferinden sonra Batı Anadolu bölgesinin merkezi siyasi yapısı olarak sunulmaktadır.

2.4.3. Šeha Nehri Ülkesi

Adı geçen ülkenin, Arzawa konfederasyonu içinde görülüp görülmemesi gerektiği hakkında bazı görüşler sunulmuştur. *KUB XXIII.13* numaralı metnin incelenmesi ve Alakšandu Antlaşması’nda Arzawa ülkeleri sayılırken Šeha Nehri ülkesinden bahsedilmemesi, bu kuşkulara neden olmuştur. Adından anlaşılacağı üzere bir nehir yakınında olması beklenen Šeha için, Bakırçay veya Gediz ön plana çıkmaktadır.³²¹

2.4.4. Wiluša Ülkesi

Arzawa ülkesi içinde yer alan Wiluša ülkesi, genel olarak Kuzey Batı Anadolu’ya, klasik Troas bölgesine yerleştirilmektedir. Ad benzerliğinden dolayı sık sık Wiluša=Ilios ile eşitlenen kentte yerleşim, İlk Tunç Çağı’na kadar gitmektedir.³²² Wiluša ile Hitit devleti arasındaki ilişkilerin Labarna dönemine dek geriye gittiğini Alakšandu Antlaşması’ndan öğrenmemize rağmen, söz konusu ülkenin II. Tudhaliya zamanındaki Aššuwa konfederasyonu

³¹⁹ Bryce 2010, s. 51, Hawkins 1998, s. 1 vd.

³²⁰ Ay 2010, s. 54.

³²¹ Bryce 2010, s. 49.

³²² Korfmann 1994, s. 287.

içinde yer alması, bilim adamlarının bu iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi mi kötü mü olduğu konusunda bölünmesine yol açmıştır. Wiluša ülkesine dair en net bilgiler, II. Muvattalli zamanında Alakşandu ile yapılmış olan antlaşmadan alınmaktadır. Söz konusu antlaşmada Wiluša ülkesi Hatti ülkesinin bir müttefiki sayılıyor ve Hitit kralı Alakşandu'nun Wiluša tahtındaki hâkimiyetini kabul ediyordu.

2.4.5. Hapalla Ülkesi

Bir diğer Arzawa şehri olan Hapalla, Aşağı Ülke'ye yakın yerlere yerleştirilmek istenmiştir. Arzawa ülkeleri arasında sayılan Hapalla ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Madduwatta metninden, I. Şuppiluliuma'nın bölgeye yaptığı seferden ve II. Murşili'nin Hapalla kralı Targaşnalli arasındaki antlaşmadan bazı bilgiler edinilebilmektedir.

2.4.6. Karkışa Ülkesi

Hitit dönemi Batı Anadolu coğrafyası ile ilgili pek bilinmeyen bölgelerden birisi de Karkışadır. Ad benzerliğinden dolayı Karialılarla ve Karia bölgesi ile eşitlenmek istenen söz konusu coğrafya, Hitit metinlerinde ilk kez Aşşuwa konfederasyonu içinde geçmektedir.³²³ Ayrıca Karkışa, Harriyati ve Zippaşa ülkeleri ile de bir tutulmaktadır. Söz konusu isim, morfolojik olarak –h– harfinin –k– harfi ile benzer kullanımının bir örneği olabilir. Şeha Nehri ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ülkesinden kovulunca Karkışa ülkesine sığınmıştır. Arzawa konfederasyonunun II. Murşili tarafından mağlup edilmesinin ardından Karkışa, Kadeş Savaşı sırasında Hititlerin müttefikleri arasında sayılmaktadır.³²⁴

2.4.7. Maşa Ülkesi

Hitit metinlerinde değişik şekillerde anılan bir bölge olarak Maşa, genellikle klasik Mysia bölgesi ile eşitlenmektedir. Bu durumda İ.Ö. İkinci bin yıl Batı Anadolu coğrafyası içinde günümüz Balıkesir, İzmir'in doğusu, Manisa'nın Soma ilçesi civarı Maşa ülkesi için

³²³ Ay 2010, s. 77.

³²⁴ Ay 2010, s. 78.

düşünülebilir.³²⁵ Maša ülkesi, diğer Batı Anadolu'lu kentlerden farklı olarak Hitit metinlerine bir kült töreni vasıtasıyla da girmiş bir kenttir. Guršamaša kentinde, Hava Tanrısı Iyarri onuruna düzenlenen kült töreninde Hatti halkı ile Maša halkı adı altında ayrılan gruplar bulunmaktadır. Bunlardan Hattili gruba bronz silahlar, Maşalı gruba ise kamyş silahlar verilir ve temsili bir savaş canlandırılır. Doğal olarak da bronz silahlı Hatti halkı savaşı kazanır.³²⁶

³²⁵ Ay 2010, s. 91.

³²⁶ Bryce 2003a, s. 208.

2.5. Siyasi Yapı

Metinlerde Luwilerden bahsedilirken dillerinden ve kendilerinden haberdar olduğumuz diğer toplulukları; örneğin Hattileri veya Palaları özellikle yasalarda göremiyoruz. Luwiya ve Luwiler için yasalarda çeşitli göndermeler devam etse de göndermede bulunulan noktalar pek açık değildir. Ama Hatti ülkesi ile Luwiya (veya Arzawa) arasında bir ilişki söz konusudur.³²⁷

Hititlerin Batı Anadolu ve Ege dünyası ile İ.Ö. İkinci bin yıldaki ilişkilerini yansıtan arkeolojik veriler eksik ve yoruma açıktır. Schliemann'ın 1876'da Mora Yarımadası'ndaki Mykenai'de başlattığı kazılar sonucu ortaya çıkarılan kültür "Miken kültürü" olarak tanımlanır ve İ.Ö. yak. 1580 – 1200 yılları arasına tarihlenir. Bu kültür zamandizinsel olarak ise GH I-II-III şeklinde üç evre halinde tanımlanır.³²⁸ Bu kültürün Ege adaları ve Batı Anadolu kıyısındaki bazı yerleşimlerdeki izleri bilinmektedir. Bu noktada Hititlerle aralarında kalan Batı Anadolu'daki o dönemin oluşumlarından bahsetmek olasıdır. Özellikle Beycesultan'da İlk Tunç Çağı'nda yerleşmiş bulunan kültürün ne Miken ne de Hitit etkisi altında kalıp özgün bir kültür oluşturmaya çalıştığı belirtilmektedir.³²⁹ Buradaki saray yapısı ile de idari bir organizasyonun olduğunu düşünmek mümkün olmaktadır.

İlk Tunç Çağı'nın son evresinde (İ.Ö. yak. 2300 – 2000) Anadolu'nun genel siyasi görünümüne bakılacak olursa; maddi anlamda bir gücü elinde tutan, çevresindeki daha küçük yerleşim birimlerini veya çeşitli yollarla belirlenmiş sınırlarını kontrol edebilen, saray veya kamu binası amacıyla kullanılmış büyük ölçekli mimari yapılara sahip, etrafı surla çevrilmüş kentler veya kent-devletler görülmektedir.³³⁰ **(Harita – 6: Anadolu'nun Tunç Çağı'ndaki Siyasi Görünümü)**

³²⁷ Bryce 2010, s. 43.

³²⁸ Erkanal 2004, s. 90.

³²⁹ Mc. Sweeney 2010, s. 15.

³³⁰ Yiğit 2003, s. 178.

Bu açıdan Luwiya terimine baktığımızda, onun Hititler açısından bir devlet oluşumundan çok etno-coğrafi bir bütünlüğü anlattığı düşünülmektedir. Yani bir devlet gibi belirli sınırlara sahip olmayan genel bir bölgeyi kastediyor olmalıdır. Buna benzer olarak Hurri terimi de Mezopotamya'nın kuzey kısımlarına ve burada Hurrice konuşan nüfusa atfen kullanılmış durumdadır.³³¹ Söz konusu bölgede daha sonra Mitanni devleti ortaya çıkarken, Batı Anadolu'da da buna benzer olarak Arzawa devletinden söz edilebilir.

Kültür bölgeleri arasındaki etkileşim ve iç dinamikler, söz konusu kültür bölgelerinin sınırları içinde bir sosyo-politik bölümlenmeye ve yapılanmaya neden olur. İlk Tunç Çağı'nda Güney Mezopotamya'da da bazı bağımsız siyasal örgütlenmelerin olması, bunu göstermektedir. Ancak Batı Anadolu'da bu tür siyasal bir oluşuma sahiplik yapacak boyutta bir yerleşim henüz ortaya çıkarılamamıştır. Yine de Troia I. ile başlayan süreçte surların kentler etrafında konumlanmaya başlaması, bilinen anlamda kent oluşumundan bahsedilmesine olanak sağlar.³³²

Arzawa, siyasi anlamda birleşik bir oluşum olarak ilk kez I. Arnuwanda devrinde ortaya çıkar. CTH 143, onun babasıyla beraber Arzawa'ya karşı giriştikleri bir askeri seferi anlatır. Bu sefer, savaş alanından kaçmayı başarabilen "Arzawalı adam" Kupanta-Kuruntiya'nın yenilmesi ile sonuçlanmıştır. I. Arnuwanda bu metinde Arzawalı düşmanın herhangi bir kralından bahsetmemektedir.³³³

Hitit metinlerinde Kupanta-Kurunta adının iki ayrı kişi için geçmesi, Tarhunharadu adının bazen "Tarhundaradu" şeklinde karşımıza çıkması, Uhhamuwa adının farklı görevlerde ama birbiriyle neredeyse çağdaş kişiler için kullanılması gibi olaylar yüzünden, kronolojik sıralama ve olayların tarihsel örgü içindeki yeri oldukça tartışmalıdır. Yine de bu konuda yeni bir kaynak olarak Ortaköy mektupları yardımcı olabilmektedir. Buradan elde edilen sonuca göre;

³³¹ Bryce 2010, s. 44.

³³² Erkanal 2004, s. 93.

³³³ Yakubovich 2008, s. 98.

II. Tudhaliya – Madduwatta – Kupanta-Kurunta (Arzawalı adam),

I. Arnuwanda – Madduwatta – Kupanta-Kurunta (Arzawalı adam),

III. Tudhaliya – Uhhamuwa – Kupanta-Kurunta (Arzawalı adam) – Piyamaradu – Tarhunnaradu,

I. Šuppiluliuma – Kupanta-Kurunta (Arzawalı adam) – Piyamaradu – Atpa çağdaştır.³³⁴

Hititlerin İ.Ö. 15. yüzyılda içine düştükleri politik ve askeri sıkıntı, batıdaki Arzawa için fırsat oluşturmuş ve Arzawa kralı Tarhundaradu atağa geçmiştir; “Aşağı Ülke’den Arzawa düşmanı geldi ve o da Hatti yurtlarını bozdu ve Tuwanuwa’yı ve Uda’yı sınır yaptı.” (KBo VI.28 Öy 8 – 9) İ.Ö. 15. ve 14. yüzyıllarda, tüm Arzawa bölgesindeki konfedere yapılar birçok kez özel askeri amaçlar için bir araya gelmiş gibi görünmektedirler. Ama bu kentlerin hiç birleşik, siyasi açıdan birbirini tutan ve tek bir kralın yönetimi altında şekillendiğini gösteren bir bulgu yoktur. Buna karşın, Arzawa, Hitit krallığına karşı başlıca askeri tehdit unsurunu oluşturmuştur.³³⁵ Hatti ülkesinin bu zor durumundan haberdar olan Amenhotep’in Tarhundaradu’yla yakınlaşp “Her şeyin bittiğini ve Hatti ülkesinin felç olduğunu duydum.” demesi ise (EA 31, 26 – 27), Hitit Devleti’nin yıkılmasının ardından Anadolu’nun yeni efendisi olarak Tarhundaradu’nun görüldüğünü göstermektedir.³³⁶ En azından Mısır tarafından böyledir.

II. Murşili tahta çıktığı zaman da, batıdaki en büyük rakip Arzawa idi. Arzawa Ülkesi, Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünü kontrol altına alarak, zaten güç kaybetmiş olan Hitit Devleti’ni tehdit edebilecek duruma gelmişti. Arzawa’nın yanında, Ege Dünyası’nda önemli bir kuvvet durumunda olan Ahhiyawa da özellikle Batı Anadolu kıyılarını kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Annallerde Arzawa’nın adı, ilk olarak II. Murşili’nin ikinci yılında geçiyor. KUB XIV.16 I 22 vd.’da bahsedildiğine göre, Hitit ordusunun bir bölümü Aşağı

³³⁴ Süel 2001, s. 677.

³³⁵ Bryce 2005, s. 52.

³³⁶ Bryce 2010, s. 64.

Ülke’de, yani Arzawa ülkesi sınırlarında konuşlandırılmıştı. II. Murşili tahta çıktıktan kısa bir süre sonra, Aşağı Ülke’nin yöneticisi durumunda olan Hannutti ölmüştü. Bu denli önemli bir idarecinin ölmesi, doğal olarak bir otorite boşluğu yaratarak, Aşağı Ülke’nin sınır komşusu durumunda olan Arzawa’yı bir saldırı için teşvik edebilirdi. Bu olumsuzluğa rağmen II. Murşili’nin önceliği, kuzey sınırında yer alan Gaşga gruplarına yönelikti. Batı ve güney sınırlarında ise, ilk etapta mevcut durumu korumaya ve düşmanın ilerlemesini önlemeye çalışılmaktaydı.³³⁷ Nitekim kral, Arzawa ülkesini tamamen fethetmiş ve ülkeyi kendi yönetimi altında kalacak olan vassalleri arasında paylaştırıp 65.000 civarında NAM.RA’yı da alarak Hattuša’ya dönmüştür (*KBo III.4 Ay. III. 1 – 41*).

Bölgedeki yazıtlara bakıldığında ise, buradaki KARABEL, LATMOS, SPYLOS 1 ve SPYLOS 2 yazıtlarından hiçbirinin II. Murşili’nin Arzawa’yı fethinden öncesine tarihlenmediği görülür. Bu nedenle yazı sisteminin seçimi, özellikle Mira ülkesinin üzerindeki Hatti hegemonyasını bize yansıtmaktadır.³³⁸ Eğer Arzawa devleti bünyesinde yazılmış olan tabletler veya daha başka yazı materyalleri varsa da buna henüz ulaşamadığı için, söz konusu yazıtların Hitit kontrolü altındaki bölgelerde ve onların kontrol ettiği zamanlarda oluşturulduğu düşünülmektedir.

2.5.1. Devlet mi Federasyon mu?

Politik örgütlenme, toplumun iç düzeninin sağlanması ve diğer toplumlarla dış ilişkilerinin düzenlenmesidir. Söz konusu organizasyon merkezi olabileceği gibi (devletler, krallıklar, imparatorluklar), dağınık ve gayrı resmi (çeteler, gruplar, kabileler) de olabilir. Bu noktada toplumun sosyal kontrolü iki şekilde olabilir. Birincisi, bireyin utanma duygusuna ve doğüstü güçler (tanrılar) tarafından cezalandırılma korkusuna (II. Murşili’nin Veba Duası örneğini hatırlanabilir) dayanan içsel kontroldür. İkincisi ise, toplumun diğer üyelerinin olumlu veya olumsuz tavır göstermesine dayanan yaptırımlardır (örneğin Hitit Yasaları’ndaki

³³⁷ Alpaslan 2006, s. 60.

³³⁸ Yakubovich 2008, s. 128.

köle kaçırma olayı). Pozitif yaptırımlar olumlu davranışı teşvik ederken, negatif yaptırımlar olumsuz davranıştan caydırmak içindir. Söz konusu yaptırımlar yetkili bir otorite tarafından düzenlenir ve resmiyet kazanırsa “yasa” halini alır.³³⁹

İ.Ö. İkinci bin yılda Batı Anadolu ve Luwi toplumu hakkındaki tarihçe aslında Luwi dili konuşan bir nüfusu barındırdığı düşünülen yukarıdaki kent-devletler hakkında genel düşüncelerden ibarettir. Bu bölgelerin çoğunda Luwiler tek, hatta en büyük nüfus grubu bile olmayabilirler. Yine de söz konusu dönemde Anadolu etno-coğrafyasına bakıldığında, Luwiler için Batı Anadolu, en uygun yer gibi görünmektedir.³⁴⁰ Adı geçen kent-devletlerinin her birinin Hitit krallarıyla bilinen ve bilinmeyen ayrı birer hukuku vardı. Yani gerektiğinde veya Hitit kralları bölgeyle ilgilendiğinde, diğerlerinden bağımsız görüşmeler, yazışmalar veya anlaşmalar yapabiliyorlardı.

Bu noktada, Hititlerle hemen hemen aynı zamanlarda, Mykenai'deki kültürlerini oluşturan Akhalar ve Batı Anadolu'daki kent-devletler ile ilgili ilginç bir benzerlik göze çarpmaktadır. Herodotos'ta Akhaların 12 kentinden bahsedilmektedir.³⁴¹ Hitit metinlerinde Arzawa ve Aşšuwa konfederasyonları içerisinde geçen-geçmeyen Batı Anadolu'daki kent-devletlere bakıldığında da buna benzer bir durumla karşılaşılır; Küçük Arzawa³⁴², Şeha Nehri ülkesi, Appawiya, Wiluşiya, Taruşiya, Maşa, Hapalla, Mira-Kuwaliya, Harriyati, Zippaşla, Walma ve Karkişa ülkeleri. Söz konusu kentlerden Arzawa, Walma, Zippaşla ve muhtemelen Appawiya, I. Hattuşili'nin yıllıklarında da geçmektedir.³⁴³ Her ne kadar gerek Hellas'ta gerekse daha sonra Batı Anadolu'da kentler kuran topluluklar tek bir ulusa, Hellenlere aitse de, Batı Anadolu'daki söz konusu İ.Ö. İkinci bin yıl kentlerinin de tek bir etnik topluluğa ait olacağı henüz söylenemez. Ancak sonuçta buradaki kent-devletleri birbirlerinden ayrı da olsalar, bir çatı altında da toplansalar Hititleri oldukça uğraştırmışlardır.

³³⁹ Haviland 2002, s. 373.

³⁴⁰ Bryce 2010, s. 47.

³⁴¹ Herodotos, I.145.

³⁴² Bryce 2010, s. 49

³⁴³ Melchert 1978, s. 17.

Arzawa devletleri, II. Murşili'nin fethinden önce de sonra da, birbirlerinden ayrı örgütlenmeler içinde görülürler. Tek bir devlet olarak en büyük örgütlenmeleri, II. Tudhaliya zamanındaki 22 ülkelik Aşšuwa konfederasyonudur.³⁴⁴ Bu da, Sargon'un Anadolu seferi sırasında karşısına çıkan Anadolu kentleri birliğini hatırlatmaktadır.³⁴⁵

Batı Anadolu ile ilgilenmiş olan bir diğer Hitit kralı II. Muwattalli'dir. Hakkındaki belgelerin azlığı nedeniyle adı geçen kralın Batı Anadolu ile ilgili olarak neler yaptığını bilemiyoruz. Ancak Kadeş Savaşı onun devrinde yaşandığına göre, kralın Batı Anadolu'da bazı sorunlarla yeterince ilgilenememesi düşünülebilir. Nitekim bu dönemde Ahhiyawa da, Ege ve Batı Anadolu üstünde etkin konuma gelmiş, Batı Anadolu sahillerinde etkinlikler göstermeye başlamıştır.³⁴⁶ Daha sonraki dönemde, yani II. Muwattalli Mısır ile savaşa girişmeden yakın bir zaman önce Wiluša ülkesi kralı Alakşandu ile yapılan antlaşmadaki pek çok madde ve tedbirler muhtemelen onun batı sınırını ve buna ek olarak Suriye seferi için ihtiyacı olabilecek, asker teminini güvence altına almak için gösterdiği büyük çabayı yansıtır.³⁴⁷

Arzawa adı, Hitit metinlerinde Arzawa Ülkeleri (KUR.KUR^{MEŞ URU} Arzawa) olarak tanımlanan ve siyasi veya etnik olmasa bile en azından toprak bütünlüğünü belirten genel bir terim olarak karşımıza çıkar.³⁴⁸ Nitekim bu adı geçen kent-devletlerin hiçbiri diğeriyle bağımlı değildi ve siyasi bir birlik içinde de değildiler. Onların Hitit metinlerinde hep Hitit devletine karşı bir birlik içinde gösterilip savaşlarda bu kalabalık federasyona karşı kazanılan zaferlerden bahsedilirken, anlaşmalarda her zaman bu bölgeler ayrı ayrı anılmışlardır. Zaten her bir kent-devletin ve onun liderinin çağdaşları olan Hitit krallarıyla ayrı geçmişleri,

³⁴⁴ Bryce 2005, s. 124 – 125. “*Ama ben Hattuša'ya geri döndüğümde, şu ülkeler bana savaş ilan ettiler: [Jugga, Kişpuwa, Unaliya, [], Dura, Halluwa, Huwalluşiya, Karakiša, Dunda, Adadura, Parišta, [], []wa, Warşiya, Kuruppiya, []luišša (belki de Lušša), Alatra(?), Pahurina Dağı, Paşuhalta, [], Wiluşiya, Taruiša.*” KUB XXIII. 11//12.

³⁴⁵ Memiş 2002, s. 16.

³⁴⁶ Bryce 2010, s. 73.

³⁴⁷ Doğan Alpaslan 2007, s. 128.

³⁴⁸ Bryce 2010, s. 45.

hukukları ve kralın yanında ayrı konumları olduğunu, yine söz konusu anlaşmalar aracılığıyla öğrenmekteyiz.³⁴⁹

Luwiler açısından, eğer Laroche'in önerisine uyarak Lukka'yı Batı Anadolu'da yine Luwilerle ilgili bir etno-coğrafi tanım ve Lukkallılar da Luwiler olarak kabul edilirse, Hitit metinlerinde adı Alaşiya olarak geçen Kıbrıs kralı ile Mısır firavnu IV. Amenhotep / Akhenaten (İ.Ö. 1352 – 1336) arasındaki bir yazışma bilgi verebilir. Buna göre Mısır kralı, Alaşiya ülkesinde bulunan Lukkallıların Mısır'a karşı ada halkıyla birleştiğinden şikâyet etmiştir ancak Alaşiya kralı bunun olmadığını belirterek Mısır kralına gereken güveni vermek için uğraşmaktadır.³⁵⁰ Lukkallılar bir başka etkinlik içinde, bu kez Ugarit kralı ile Alaşiya kralı arasındaki bir mektuplaşmada görülür. Buna göre, Ugarit kralı düşmanların ülkesine geldiğini ve tüm askerlerinin Hatti ülkesinde, gemilerinin ise Lukka ülkesinde olduğunu belirtmektedir.³⁵¹

III. Murşili'nin (Urhi-Teşup), amcası Hattuşili ile girdiği taht mücadelesini kaybetmesi ve artık Hatti ülkesi kralı olan III. Hattuşili tarafından Nuhaşşe ülkesine sürgün edilmesine kadar geçen sürede Batı Anadolu'daki Hitit vassallerinin tutumları birbirlerinden bağımsızdır. Kupanta-Kurunta ve adı belli olmayan bir diğer vassal kral, eski kral III. Murşili'y, desteklerken, II. Muvattalli tarafından oturduğu tahta atanan Mašturi, onun oğlunu desteklememiş ve *"İkinci eşten olma bir çocuğu mu koruyacağım?"* demiştir.³⁵² Bu noktada Kupanta-Kurunta'nın Mısır kralı II. Ramses ile yaptığı yazışma, Hatti ülkesinin kralının gerçekte kim olduğu konusunda hem vassal devletlerin, hem de çevredeki diğer ülkelerin yaşadığı belirsizliği göstermektedir. Bu mektup, Hattuşa'da bulunmuştur. Söz konusu mektubun Kupanta-Kurunta'ya iletilip iletilmediği tartışılabilir. Ama burada asıl önemli konu, Tarhundaradu devrinde Mısır ile doğrudan yazışan Batı Anadolu devletleri, artık merkezi

³⁴⁹ Karauğuz 2002, s. 109 vd.

³⁵⁰ Ayyıldız 2007, s. 134, Bryce 2003b, s. 62.

³⁵¹ Bryce 2003b, s. 219.

³⁵² Karauğuz 2002, s. 199. CTH 105 § 8.

otorite olan Hititler aracılığıyla, yani Hattuša üzerinden bu iletişimi gerçekleştirmektedir.³⁵³

II. Muršili ile başlayan süreçte, artık Arzawa adı simgesel bir adlandırma olarak kalmış, Batı Anadolu vassalleri Hitit egemenliğini kabul etmiştir.

³⁵³ Beckman 1996, s. 124.

3. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

3.1. Batı Anadolu Arkeolojisinin Katkıları

Yazılı kaynaklar dikkate alınarak İ.Ö. İkinci bin yılda Batı Anadolu tarihi coğrafyası kapsamındaki bulgular değerlendirildikten sonra, arkeolojik malzemenin konu ile ilgili sunduğu bilgiler de incelenmelidir. Bölgede yapılmış ve yapılmakta olan kazılar ve yüzey araştırmaları sonucu elde edilmiş arkeolojik malzemeyi incelemede kolaylık sağlaması için Batı Anadolu, **Kuzeybatı – İçbatı Anadolu, Gediz Nehri çevresi ve Güneybatı Anadolu – Menderes Nehri çevresi** olarak üç alt bölüme ayrılabilir.³⁵⁴

Klasik Dönem kazılarının yoğunlukta olduğu Batı Anadolu'da, özellikle 1980'li yılların sonundan itibaren yapılmaya başlanan kazılar ve yüzey araştırmaları sayesinde İ.Ö. İkinci bin yıl malzemesi veren yerleşimlerin de olduğu anlaşılmıştır (**Harita – 7: Batı Anadolu'daki Arkeolojik Yerleşimler**).

Kuzeyden itibaren bakılacak olursa; **Kuzeybatı – İçbatı Anadolu Bölgesi**'nde Troia, Beşik – Yassitepe, Beşiktepe Mezarlığı, Yenibademli Höyük, Çavlum Köyü Mezarlığı, Şarhöyük, Demirchöyük – Sarıket Mezarlığı, Kusura Höyük ve Yanarlar Mezarlığı; **Gediz Nehri çevresi**'nde Panaztepe, Phokaia, Bayraklı – Tepekule Höyüğü, Liman Tepe – Klazomenai (Urla), Çeşme – Bağlararası, Bakla Tepe, Kolophon, Ulucak Höyük, Sardis, Bademgediği Tepesi, Gavurtepe, Ayasuluk Tepesi; **Güneybatı Anadolu – Menderes Nehri çevresi**'nde Kadı Kalesi, Milet, Iasos, Müskebi Mezarlığı, Beycesultan, Aphrodisias, Çine – Tepecik Höyüğü, Bademağacı Höyük, Harmanören Mezarlığı ve Karataş – Semayük – Bağbaşı yerleşimleri bulunmaktadır.³⁵⁵ İ.Ö. İkinci bin yılda, Batı Anadolu'da yukarıda ayrılmış alt bölümlerden en az bir yerleşmenin, sunduğu tabakalaşma ve verdiği malzeme açısından diğerlerinden daha ön plana çıktığı görülmektedir. Buna göre Kuzeybatı – İçbatı

³⁵⁴ Günel 1999, s. 3.

³⁵⁵ Özcan 2007, s. 84.

Anadolu Bölgesi'nde Troia ve Kusura Höyük³⁵⁶, Gediz Nehri çevresi'nde Liman Tepe ve Milet, Güneybatı Anadolu – Menderes Nehri çevresinde ise Beycesultan höyüğü buna örnek gösterilebilir. Adı geçen yerleşimlerden kıyı bölgelerde yer alanlarda Miken, iç kesimlerde yer alanlarda ise Hitit etkili eserler ele geçirilmiştir.³⁵⁷

Kuzeybatı – İçbatı Anadolu Bölgesi'nde yer alan Troia'da (Hisarlık Tepe) gerçekleştirilen kazılar sonucu dokuz tabaka saptanmıştır. Söz konusu dokuz tabakadan I. – V. tabakalar arası Eski Tunç Çağı'na, VI. tabaka ve onun safhaları Orta Tunç Çağı'na, diğerlerine göre biraz daha şüpheli olmakla birlikte VII. tabaka ve onun safhaları ise Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir.³⁵⁸ VII. tabaka üzerindeki şüpheler, söz konusu döneme tarihlendirilmek istenen efsanevi Troia Savaşı ile ilgilidir. VIIb safhasında, Troia seramiğinde kültüre bağlı bazı değişiklikler görülmekte ve *buckelkeramik* denen yeni bir tür seramik ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yeni seramik, Geç Tunç Çağı'na Macaristan'da ele geçen seramiklere benzemektedir. Anadolu'ya da Trakya üzerinden geldiği düşünülen bu yeni kültür hakkında bilinenler azdır.³⁵⁹

Afyon ilinin 55 km. güneybatısında ve Sandıklı ilçesinin 13 km. güneyinde yer alan Kusura Höyük, Kalkolitik Çağ'dan itibaren Demir Çağı'na kadar yerleşim görmüştür. Ayrıca Orta Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ve Hitit Krallık Dönemi'nin başlarına ait mezarlarla çağdaş basit toprak mezar ve küp mezarlar açığa çıkarılmıştır. Daha çok bir kent veya büyük bir taşra görünümünde olan Kusura Höyük'te açığa çıkarılan ve küçük bir tapınak olduğu düşünülen yapı içerisinde pişmiş topraktan boynuz biçimli objeler ve üzerlerinde geometrik şekillerin olduğu baskılı pişmiş toprak daire şeklinde baskılar ele geçmiştir.³⁶⁰

³⁵⁶ [http://tayproject.org/TA/Yages.fm\\$Retrieve?CagNo=2041&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/TA/Yages.fm$Retrieve?CagNo=2041&html=ages_detail_t.html&layout=web)

³⁵⁷ Özcan 2007, s. 84.

³⁵⁸ Günel 1999, s. 3.

³⁵⁹ Blegen 2008, s. 164.

³⁶⁰ Özcan 2007, s. 142.

Gediz Nehri çevresi'ndeki yerleşimlere bakıldığında, Liman Tepe öne çıkmaktadır. Burada 1992 yılından itibaren aralıksız olarak sürdürülen kazılarda, Neolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar kesintisiz bir yerleşimin izleri ortaya çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı'nda sahip olduğu gelişmiş savunma sistemi ile önemli ve güçlü bir kale yerleşimi olduğu anlaşılan Liman Tepe'nin bu dönemde bir de aşağı kentinin olduğu günümüze kalan bazı izlerden anlaşılmaktadır. Ancak ne yazık ki Liman Tepe'de büyük çaplı bir tahribat meydana gelmiştir. Sahil kesiminde olması nedeniyle Miken seramiği de bol miktarda ele geçirilmiştir.³⁶¹

Antik Milet kenti ise, Athena tapınağı çevresinde barındırdığı Tunç Çağı kalıntıları ile öne çıkmaktadır. İlk önceleri Minos, daha sonra ise Miken etkisi altında olduğu anlaşılan bu bölgede, özellikle Hitit dönemine tarihlendirilen yangın ve tahribat izleri, II. Murşili'nin buraya yaptığı saldırılar ile ilişkilendirilmek istenmektedir.³⁶²

Güneybatı Anadolu – Menderes Nehri çevresinde ise Beycesultan, Kalkolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağı sonuna kadar kesintisiz kırk tabakaya sahiptir. Bu özelliği de onu konumlandığı bölgede en iyi tabakalanmaya sahip yerleşim yapmaktadır. Batı Anadolu'daki diğer pek çok yerde görülen *megaron* tarzı yapılara da burada da rastlanılmakla beraber, yerel nitelikler de kazanmaya başlar. Söz konusu döneme ait önemli yapılardan biri kuskusuz "Yanmış Saray" olarak adlandırılan yapı kompleksidir. Saray yapısının aynı dönem Orta Anadolu Bölgesi saraylarıyla benzer özellikler taşıması, Beycesultan'ın Batı Anadolu dışında Orta Anadolu ile de ilişki içerisinde olduğunu gösterir. Burada adı geçen dönemde karşılaşılan tahribat, Hititlere bağlanmaktadır.³⁶³

Bunların yanında Panaztepe, Bademgediği Tepesi, Kadı Kalesi ve Çine Tepecik Höyükte'de Tunç Çağı yerleşimleri görülmektedir. Söz konusu yerleşimlerden Kadı Kalesi,

³⁶¹ Özcan 2007, s. 109, 110 ve 111.

³⁶² Özcan 2007, s. 133.

³⁶³ Özcan 2007, s. 120 vd.

Hitit dönemine tarihlenen tunç (tanrı veya savaşçı?) heykelciği ile³⁶⁴ Çine Tepecik Höyük ise hiyeroglifli Hitit dönemi mühürü³⁶⁵ ile ayrı bir yere sahiptir. Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde Miken, iç kesimlerinde ise Hitit etkisi hissedilirken kıyıya yakın yer alan bu iki yerleşmeden ele geçirilen söz konusu buluntular, Batı Anadolu'da araştırıldıkça ortaya çıkacak pek çok yeni bilginin de habercisi gibi görünmektedir.

3.2. Filolojik ve Arkeolojik Bulguların Yayınlar Işığında Değerlendirilmesi

George Thomson'un ünlü eserinde belirttiği üzere, Mısır'da tek bir ırmak yani Nil'in olması ve onun yılın belli dönemlerindeki taşkın hareketlerinin denetlenmesi, hesaplanması gibi örgütsel oluşumların çabalarının kuvvetli bir merkezi otorite tarafından denetlenmesi zorunluluğu, Mısır'ı her zaman tek bir kişinin idaresi altında olmaya zorlamıştır. Ancak Mezopotamya gibi özellikle Batı Anadolu'da da, ekonominin büyük ölçüde tarımsal faaliyetlere dayandığı bir dönemde ırmakların ve arazilerin bolluğu, söz konusu bölgelerin ve dolayısıyla da idarecilerinin her zaman birbirine bağımlı olması zorunluluğunu ortadan kaldırmış olabilir.³⁶⁶

Bu bağlamda İ.Ö. İkinci bin yılda Batı Anadolu'ya yerleştirilen kent-devletleri kendi kendilerine yetebildikleri için bir başka otorite tanımak istemiyor ve gerektiğinde bunun için mücadele ediyorlar şeklinde düşünülebilir. Bu da bölge halkının daha özgürlükçü, bireysel idare altında daha toplumsal olmalarının yanında tıpkı Mezopotamya gibi bu ayrılıkçı ve aşırı özgürlükçü doğalarının bir getirisi olarak ortak bir paydada birleşmemeleri sonucu eninde sonunda bir başka idarenin altına girmelerine sebep olmuştur.

Hitit kralı Ammuna'ya karşı olan devletlerin arasında Arzawa ülkesinin, söz konusu metinde "Arzawiya" olarak geçmesi gibi, Wiluša devleti de "Wilušiya" ülkesi olarak geçmektedir ve her iki kullanımın da bir başka tekrarına henüz rastlanmamıştır. Daha sonraki yazımlarda bunlar yerine Arzawa ve Wiluša kullanımları görülür. Söz konusu gramatik

³⁶⁴ Özcan 2007, s. 129.

³⁶⁵ Günel – Herbordt 2010, s. 1 – 11.

³⁶⁶ Thomson 1995, s. 27.

(dilbilgisel) oluşumun, bu yöredeki Luwi nüfusundan ve bölgedeki egemen dilin Luwice olmasından (sondaki *-ya* eki sebebiyle) kaynaklandığı düşünülebilir. Bu konu belki abartılmış olabilir. Ancak Hititli kâtibin “dil sürçmesi” gibi basite alınacak bir sebeple Arzawa yerine Luwiya yazdığını düşünmek de pek mantıklı görünmemektedir. Elbette kâtiplerin de yaptığı hatalar bulunmaktadır ama mevcut bilgilere uymayan her durumu buna bağlamak biraz kolaycılık gibi görünmektedir. Daha sonraki metinlerde (elbette şimdilik), Luwiya kullanımının bir daha görülmemesi oldukça anlamlıdır ancak Ammuna devrinde de bölgeden “*Arzawiya*” olarak bahsedilmekte ve bu kullanım da şimdilik bir daha karşımıza çıkmamaktadır.

Luwiler için herhangi bir devletten söz edilemese de, Hitit metinlerinde geçen Luwiya teriminden hareketle, burada kastedilenin bir etno-coğrafya olduğu düşünülmektedir.³⁶⁷ Batı Anadolu’nun İ.Ö. İkinci bin yıl siyasi yapısı içinde, Luwiya teriminin Hitit krallığı gözünde daha sonraları Arzawa (arkaik olarak *Arzawiya*) olarak değiştirilmesi anlamlıdır. Bu siyasi yapı, etnik birliğe dayalı ancak yine de birbirlerinden bağımsız birtakım yerel beyliklerin ortaya çıkışını tanımlayabilir. Burada dikkat edilecek nokta, her iki adlandırmanın da benzer filolojik kurallara dayanmasıdır. Hecelersek, Lu-(wi)-(ya) ve Ar-za-(wi)-(ya) (veya daha sonraki şekliyle Ar-za-wa) şeklinde bir yapı elde edilir.

Batı Anadolu’da o dönem için bu şekilde pek çok yer adından söz etmek olasıdır; Appawiya, Wiluşiya, Taruwiša, Aššuwa, Kuwaliya hatta Ahhiyawa bile bunların içinde sayılabilir. Kaldı ki ondan da ilk olarak Ahhiya (*KUB XIV.1, Öy. 13*) olarak bahsedilmekte, ancak daha sonra Ahhiyawa olarak karşımıza çıkmaktadır.

İ.Ö. 14. yüzyıldan itibaren nüfus, Hitit adlarından çok Luwi adları kullanılmasına sebep olacak kadar çoğunlukta Luwilerden oluşmaktaydı.³⁶⁸ Muhtemelen bunda, II. Murşili’nin Arzawa seferi sonrası uygulamış olduğu, tarihin bilinen ilk “tehcir” politikası

³⁶⁷ Bryce 2010, s. 44.

³⁶⁸ Hutter 2010a, s. 401 – 402.

etkili olmuştur. Ayrıca Anadolu geneline yayılmış olan hiyeroglif yazıtlı kaya anıtları incelendiğinde, bunlardan Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenip, bir Hitit kralını betimleyenlerden hiçbirinin (SİRKEĻĬ = II. Muvattalli, FRAKTĬN = III. Hattuşili, TAŞÇI III. Hattuşili, İMAMKULU = III. Hattuşili, HATİP = Kurunta, YALBURT = IV. Tudhaliya), II. Murşili döneminden öncesini kapsamadığı görülür. Söz konusu durumu, adı geçen kralın uygulamış olduğu bu “tehcir” politikasına bağlamak da olasıdır. Bu bağlamda Luwiler, güncel yayınlarda bahsedildiği gibi gerçekten Güney Anadolu hattı boyunca yayıldılarsa bile, söz konusu faaliyetin II. Murşili döneminden öncesine tarihlenmediği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Akay 2007. R. Akay, “Dil Değişiminin Dilsel ve Toplumsal Nedenleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 4 (1), 2007, 1 – 9.
- Akdeniz 2001. E. Akdeniz, “Büyük Menderes Ovası’ndaki Prehistorik Merkezler ve Bunların Ege Prehistoryasındaki Yeri”. *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. (ed.) A. A. Öztürk. İzmir 2002, 158 – 175.
- Akurgal 1950. E. Akurgal, “Bayraklı Kazısı: Ön Rapor”. *DTCF Dergisi* 8 (1), Ankara, 1 – 51.
- _____1958. E. Akurgal, “Yortankultur Siedlung in Ovabayındır bei Balıkesir”. *Anatolia III*, Ankara, 157 – 164.
- _____1988. E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*. Ankara: Turistik Yayınları.

- Alexiou 1991. S. Alexiou, *Minos Uygarlığı*. (Çev. Elif Tül Tulunay). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Alkım 1980. U. B. Alkım, “1979 Dönemi İkiztepe Kazıları”. *II. KST Bildirileri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1980, 151 – 154.
- Alp 2001. S. Alp, *Hititlerin Mektuplaşmaları*. İstanbul: TEBE Yayınları.
- Alpaslan 2006. M. Alpaslan, “*II. Murşili ve Dönemi*”. Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Alpman 1981. A. Alpman, “Hurriler”, *A.Ü. DTCF TAD* 14 (25), Ankara 1981, 283 – 313.
- Anthony 2007. D. Anthony, *The Horse, The Wheel and Language: How Bronz-Age Riders From the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*.

Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Archi 2010.

A. Archi, “Two New Hittite Documents From Northern Syria”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1. Cilt, Ankara 2010, 45 – 52..

Aro 2010.

S. Aro, “Sanat ve Mimari”. *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*. H. C. Melchert (ed.). (Çev. Barış Baysal-Çiğdem Çidamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Ay 2010.

Ş. Ay, “Kadeş Savaşına Katılan Batı Anadolulu Kavimler ve Bunların Anadolu Tarihindeki Yeri”. Yayınlanmamış Doktora tezi. Afyonkarahisar; Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Ayyıldız 2007.

S. Ayyıldız, “*Hitit Metinlerinde Alaşiya Ülkesi*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Blegen 2008. C. Blegen, "Troy VII". CAH II (2) (3. bs.), 161 – 164.
- Boysal 1971. Y. Boysal, "Batı Anadolu'da Son Araştırmalar Ahhiyava Sorunu". *Anatolia*, 15, 1971, 63 – 72.
- Braun 1982. T. F. R. G. Braun, "The Greeks in the Near East". CAH III (2) (3. bs.), 1 – 31.
- Bryce 2003a. T. R. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. (Çev. Müfit Günay). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- _____ 2003b. T. R. Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. London & New York: Routledge.
- _____ 2005. T. R. Bryce, *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.
- _____ 2010. T. R. Bryce, "Tarih". *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*. H. C.

- Melchert (ed.). (Çev. Barış Baysal-Çiğdem Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Burke 2002. P. Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Burney 2004. C. A. Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*. Oxford: The Scarecrow Press.
- Collins 2007. B. J. Collins, *The Hittites and Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Coşkun 1989. Y. Coşkun, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerin Işığı Altında İlkçağda Tuuannua”. *Belleten* 53 (207–208). Ankara 1989, 477 – 485.
- Çapar 1981. Ö. Çapar, “Ahhiyawa Sorunu”. *AÜ DTCTF TAD* 14 (25), Ankara 1981, 387 – 413.
- Demir 2001. M. Demir, “Making Sense of the Myths Behind Aiolian

- Colonisation". *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 5–6, Muğla 2001, 107 – 142.
- Demircioğlu 1967. H. Demircioğlu, "Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında". *A.Ü. DTCTF TAD* 5 (8), Ankara 1967, 443 – 459.
- Dinçol 1970. A. M. Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Doğan Alpaslan 2007. M. Doğan Alpaslan, "II. Muvattalli ve Dönemi". Yayınlanmamış Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Doğu 1988. A. F. Doğu, "Köyceğiz ve Dalaman Çevresindeki Tarihi Yerleşme Alanlarının Jeomorfolojik Birimlerle İlişkisi (Güneybatı Anadolu)", *A.Ü. DTCTF Dergisi*, 32 (1–2), Ankara 1988, 319 – 328.

- Emre 2010. K. Emre, ‘‘Kaniş’in Keřfinin Hikâyesi’’. *Anadolu’nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumu, Asurlular İstanbul’da sergisi katalogu*. F. Kulakoğlu, S. Kangal (ed.), Kayseri 2010, 20 – 23.
- Erhat 2007. A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (15. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erim 1980. K. Erim, ‘‘Aphrodisias 1979’’. *II. KST Bildirileri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1980, 37 – 39.
- Erkanal 2004. A. Erkanal, ‘‘Anadolu-Miken İlişkileri’’. *Arkeo Atlas Dergisi* 3, İstanbul 2004, 90 – 93.
- Erkanal ve Günel 1996. H. Erkanal ve S. Günel, ‘‘1995 Yılı Liman Tepe Kazıları’’. *XVIII. KST Bildirileri* (1. Cilt), T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1996, 231 – 260.

Erkanal ve Özkan 1996.

H. Erkanal ve T. Özkan, "1995 Yılı Bakla Tepe Kazıları". *XVIII. KST Bildirileri* (1. Cilt), T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1996, 261 – 280.

Erol 1996.

O. Erol, "Büyük Menderes Deltasının Foto-Jeomorfolojik İncelenmesi". *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 9, 1996, 1 – 42.

Gerber 2001.

C. Gerber, "Latmos Beşparmak Dağları'ndaki Prehistorik Buluntulara Ait İlk Sonuçlar". *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. (ed.) A. A. Öztürk. İzmir 2002, 194 – 198.

Goetze 1928.

A. Goetze, *Madduwattaš*, in: *MVAeG* 32, Leipzig 1928.

_____ 2008.

A. Goetze, "The Hittites and Syria". *CAH II* (2) (3. bs.), 252 – 273.

Günbattı 2010.

C. Günbattı, “Eski Anadolu’da Yapılan İlk Antlaşmalar”. *Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kanış-Karumu, Asurlular İstanbul’da* sergisi kataloğu, F. Kulakoğlu, S. Kangal (ed.), Kayseri 2010, 70 – 73.

Günel 1999.

S. Günel, *Panaztepe II. M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*. Ankara: TTK Yayınları.

Günel – Herbordt 2010.

S. Günel – S. Herbordt, “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik“ *AA* (2010) 1, 1–11.

Güterbock 1986.

H. G. Güterbock, “Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa and Hittite History.” M. Mellink (ed.), *A Symposium Held at Bryn Mawr Commentaries* 1986, 33 – 44.

Hammond 2008.

N. G. L. Hammond, “The Literary Tradition for the Migrations”. *CAH II* (2) (3. bs.), 678 – 713.

- Hansen 1997. O. Hansen, "KUB XXIII 13 – A Possible Contemporary Bronze Age Source For the Sack of Troy/Hisarlık?", *BSA* 92, 1997, 165 – 167.
- Haviland 2002. W. A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*. (Çev. Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Hawkins 1998. J. D. Hawkins, "Tarkašnawa King of Mira 'Tarkondemos'. Boğazköy Sealings and Karabel", *AnSt* 48 1998, 1 – 31.
- _____ 2009 J. D. Hawkins, "The Arzawa Letters in Recent Perspective". *BMSAES* 14, 2009, 73 – 83.
- _____ 2010 J. D. Hawkins, "Yazılar ve Metinler". *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*. H. C. Melchert (ed.). (Çev. Barış Baysal-Çiğdem Çidamlı). İstanbul Kalkedon Yayınları.

- Herbordt 2005. S. Herbordt, *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Großreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*. Mainz 2005.
- Herodotos. Herodotos, *Tarih*. (Çev. Müntekim Ökmen) (3. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hoffner 2009. H. A. Hoffner (ed.), *Letters From the Hittite Kingdom*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Hornung 2004. E. Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hutter 2010a. M. Hutter, Methodological Issues and Problems in Reconstructing “Hittite Religion(s)”. VII. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1. Cilt, Ankara 2010, 399 – 416.
- _____ 2010b. M. Hutter, “Luwi Dininin Nitelikleri”. *Anadolu'nun Gizemli*

- Halkı Luviler.* H. C. Melchert (ed.). (Çev. Barış Baysal-Çiğdem Çidamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Imparati 1992. F. Imparati, *Hitit Yasaları.* (Çev. Erendiz Özbayoğlu) İtalyan Kültür Derneği: Ankara 1992.
- Karauğuz 2002. G. Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri.* Konya: Çizgi Kitabevi.
- Koçman 2004. A. Koçman, “Yanık Ülke’nin Doğal Anıtları: Kula Yöresi Volkanik Oluşumları.” *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 13, İzmir 2004, 5 – 15.
- Korfmann 1984. M. O. Korfmann, “Beşik-Yassitepe ve Beşik - Sivritepe 1983 Ön Raporu”. *VI. KST Bildirileri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1984, 107 – 120.

_____ 1994.

M. O. Korfmann, “1993 Yılı Troia Çalışmaları”. XVI. KST Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, 239 – 262.

Kökten 1949.

K. Kökten, “1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor”. *Belleten* 19 (52), Ankara, 811 – 831.

Kuhrt 2007.

A. Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu, Yaklaşık M.Ö. 3000–330*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Küçükeren 2006.

C. Küçükeren, “Kim Bu Karyalılar?”. *Bodrum Life Kültür ve Sanat Dergisi*, Bodrum, Nisan-Mayıs-Haziran 2006.

Lamb 1937.

W. Lamb, “Excavations at the Kusura Near Afyon Karahisar-II”. *Archaeology* 87, London, 217 – 274.

- Larsen 1972. M. T. Larsen, "A Revolt Against Hattusa". *JCS* 24, 1972, 100 – 101.
- Latacz 2004. J. Latacz, *Troy and Homer, Towards a Solution of an old Mystery*. Oxford: Oxford University Press.
- Lloyd-Mellart 1955. S. Lloyd-J. Mellart, "Beycesultan Excavations: First Preliminary Report". *AnSt* 5, 39 – 92.
- Macqueen 1968. J. G. Macqueen, "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C." *AnSt* 18, 169 – 185.
- _____ 2009. J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. (Çev. Esra Davutoğlu). (2. bs.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Magie 2001. D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti*, (Çev. Nezih Başgelen – Prof. Dr. Ömer Çapar) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Malay 1987. H. Malay, *Epigrafi: (yazıtbilim)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Mangaloğlu 2006. D. S. V. Mangaloğlu, “*M.Ö. İkinci Binde Batı Anadolu’nun Deniz Ticareti*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Mansel 2011. A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*. (11. bs.) Ankara TTK Yayınları.
- Mellart 1955. J. Mellart, “Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia”. *IstMitt* 6, 53 – 88.
- Mc. Sweeney 2010. N. Mc Sweeney, “Hittites and Arzawans: a view from western Anatolia”. *AnSt* 60, 2010, 7 – 24.
- Melchert 1978. H. C. Melchert, “The Acts of Hattušili I”. *JNES* 37 (1), 1 – 22.
- Melchert 1993. H. C. Melchert, *Cuneiform Luvian Lexicon*. Chapel Hill: 1993.

- _____ 2001. H. C. Melchert, *Cuneiform Luvian Corpus*. (Son güncelleme 20/7/2001).
- _____ 2008. H. C. Melchert, "Luvian". *The Ancient Languages of Asia Minor*. R. D. Woodard (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ 2010. H. C. Melchert, "Prehistorya" ve "Dil". *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*. H. C. Melchert (ed.). (Çev. Barış Baysal-Çiğdem Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Memiş 1994. E. Memiş, "Hitit Devletinin Batı Anadolu Politikası", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, Konya 1994, 367 – 375.
- _____ 2002. E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. (4. bs.) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Meriç 1988. R. Meriç, "Antik dönemde küçük menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bir bakış". *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 4, 1988, 202 – 213.

Morris 2001.

S. P. Morris, “The Prehistoric Background of Artemis Ephesia. A Solution to the Enigma of Her ‘Breasts’?” Ulrike Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, *OAI* 37, 423 – 434.

Mountjoy 1998.

P. A. Mountjoy, “The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Myceneans and the Kingdom of Ahhiyawa”. *AnSt* 48, 1998, 33 – 67.

Mutluay 2010.

N. Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*. Ankara: Alter Yayıncılık.

Müller 2001.

M. Müller, “Mısırlılar Ne Biliyorlardı? Troia’yla Ticari Bağlantılar Hakkında Bilgiler”, Anonim, *Traum und Wirklichkeit, Troja* (Ausstellungskatalog Stuttgart 2001) Troia sergisi katalogu ve Türkçesi, İstanbul 2001, 51 – 53.

- Myers 1907. J. L. Myers, "A History of the Pelasgian Theory". *JHS* 27, 170 – 225.
- Özcan 2007. R. Özcan, "Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binyıl Batı Anadolu Tarihi Coğrafyası". Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özgüç 1986. T. Özgüç, "New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B.C." *Ancient Anatolia. Essays in honor of Machteld J. Mellink*, Wisconsin, 31 – 47.
- Peschlow 2001a. A. Peschlow, "Latmos Dağları Prehistorik Kaya Resimleri" *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. A. A. Öztürk (ed.). İzmir 2002, 176 – 193.

_____ 2001b.

A. Peschlow, "Latmos'da Hititler".
*Birinci Uluslararası Aşağı Büyük
Menderes havzası Tarih, Arkeoloji
ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. A.
A. Öztürk (ed.). İzmir 2002, ss.
199 – 204.

Sevin 2003.

V. Sevin, *Başlangıçtan Perslere
Kadar Anadolu Arkeolojisi*. (3. bs.)
İstanbul: Der Yayınları, İstanbul.

Singer 1983.

I. Singer, "Western Anatolia in the
Thirteenth Century B.C. According
to Hittite Sources". *AnSt* 33, 1983,
205 – 217.

Sperling 1934.

J. W. Sperling, "Kum Tepe in the
Troad Excavations". *Hesperia:
The Journal of the American
School of Classical Studies at
Athens*, pl. 69 – 81, 305 – 364.

Starke 2001.

F. Starke, "Milattan Önce İkinci
Binin Güç Dengesi İçinde Troia.
Wilusa Ülkesinin Tarihi". Anonim:
Traum und Wirklichkeit, Troja

- Ausstellungskatalog (Stuttgart 2001). Troia sergisi kataloğu ve Türkçesi, İstanbul 2001, 34 – 45.
- Strabon. Strabon, *Geographika*. (Çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Süel 2001. A. Süel, “Ortaköy Tabletleri Işığında Batı Anadolu İle İlgili Bazı Konular Üzerine”, *Akten des IV. Hethitologischen Kongress, StBoT 45*, 2001, 670 – 678.
- Taşdöner 2008. K. Taşdöner, “Karia Kenti Halikarnassos: Hellenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi”. *Adıyaman Üniversitesi SBE*. 1 (1), 96 – 107.
- Tekin 2008. O. Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thomson 1991. G. D. Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler – Tarihöncesi Ege I*. (Çev. Celal

- _____ 1995. Üster). (3. bs.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Turner 2006. G. D. Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler – Tarihöncesi Ege II.* (Çev. Celal Üster). (2. bs.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Umurtak 2002. B. S. Turner (ed.), *The Cambridge Dictionary of Sociology.* New York: Cambridge University Press.
- Ünal 2002. G. Umurtak, “Some Observations on a Lead Stamp Seal from the Bademağacı Excavations”. *Anatolica XXVIII*, 159 – 169.
- _____ 2003. A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu 1.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal-Ertekin-Ediz 1991 – 1992. A. Ünal-A. Ertekin-I. Ediz, “1991’de Boğazköy Hattuša’da

Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadça Adak Yazıtı – The Hittite Sword from Boğazköy Hattuša, Found in 1991 and its Akkadian Inscription”. *Müze/Museum* 4, Ankara, 1990 – 1991 – 1992, 46 – 49.

Üreten 2003.

H. Üreten, "Panionion Birliği'ne Bağlı Üç Karya Kenti ve Attika-Delos Deniz Birliği". *Kültür, Turizm ve Sanatta Aydın* 25, Aydın 2003, 14 – 23.

_____ 2010

H. Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Tanrı ve Kültleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Veenhof 2010.

K. R. Veenhof, “Eski Asur Kronolojisi ve Kaniş”. *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul'da sergisi kataloğu*. F. Kulakoğlu, S. Kangal (ed.), Kayseri 2010, 30 – 39.

Yakar 1976.

J. Yakar, "Hittite Involment in Western Anatolia". *AnSt* 26, 1976, 117 – 128.

_____ 2007

J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağları'nda Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. (Çev. Selen Hırçın Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi.

Yakubovich 2008.

I. S. Yakubovich, "Sociolinguistics of the Luvian Language". Yayınlanmamış Doktora tezi. The University of Chicago, Chicago.

Yaylalı 2001.

S. Yaylalı, "Aşağı Büyük Menderes Havzası ve Nerolitik Kültürü". *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*. A. A. Öztürk (ed.) İzmir 2002, 147 – 157.

Yiğit 2003.

T. Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal

- Görünümü”. *AÜ DTCTF TAD* 21 (33), Ankara 2003, 167 – 182.
- ____ 2005. T. Yiğit, “Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı”. *AÜ DTCTF TAD* 24 (37), Ankara 2005, 79 – 86.
- ____ 2006. T. Yiğit, “M.Ö. II. Binyılda Denizli ve Çevresi”. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1. Cilt. A. Özçelik ve diğerleri (ed.)*, Denizli 2006, 7 – 11.
- Yiğitbaşıoğlu 2003. H. Yiğitbaşıoğlu, “Santorini Volkanı ve Minoan Püskürmesinin Türkiye'deki İzleri”. *A.Ü. DTCTF Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), Ankara 2003, 69 – 74.

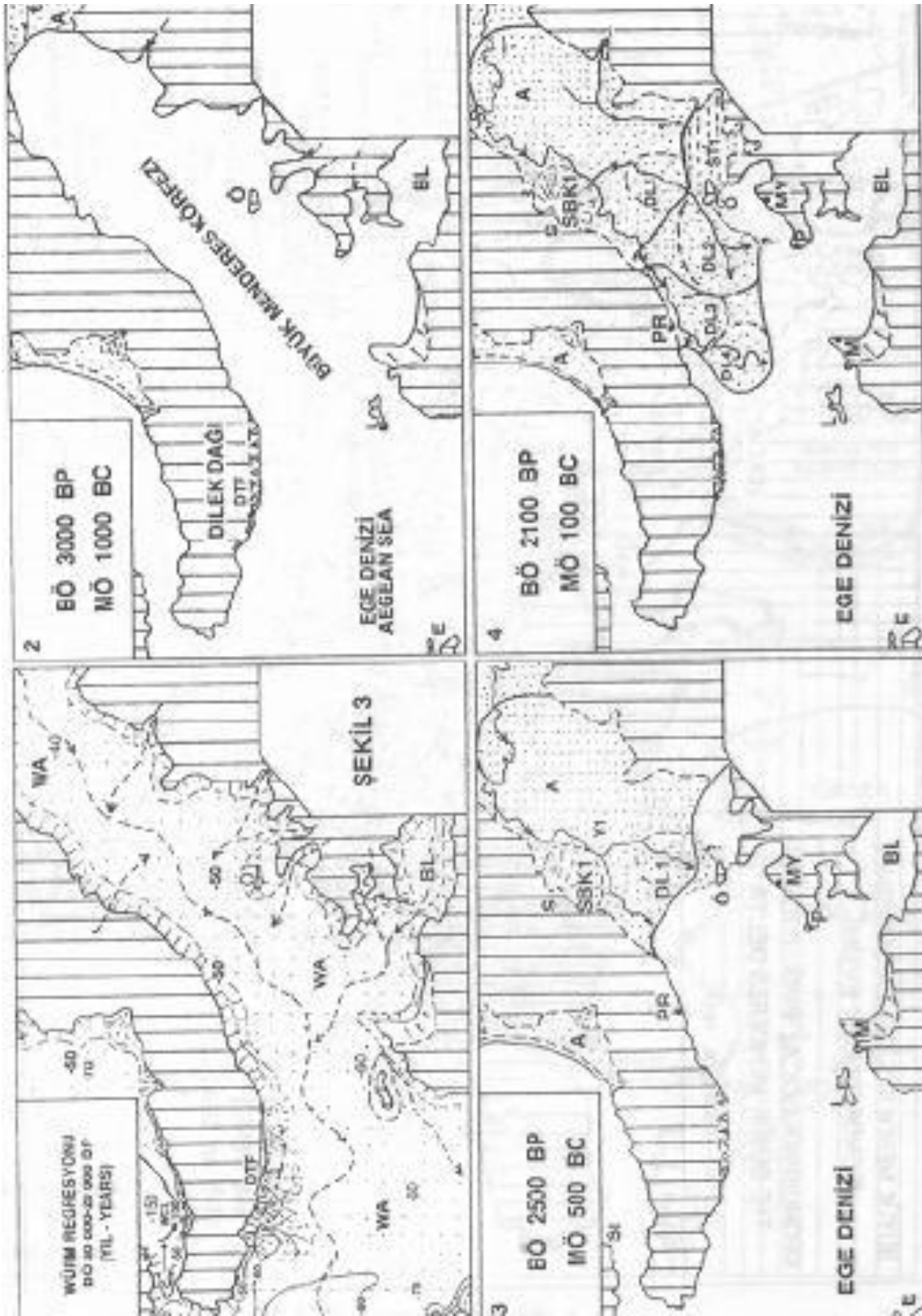
İnternet Tabanlı Kaynaklar

- <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/jeolojik/index.htm>
- www.linguistics.ucla.edu/people/Melchert/webpage/CLUVIAN.pdf
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- <http://tayproject.org/trhome.html>
- <http://classic-web.archive.org/web/20020209215817/www.asor.org/HITTITE/Onomasti.html>
- http://www.uni-heidelberg.de/presse/ruca/ruca1_2000/niemeier.html
- <http://turkinst.org/tr/dosyalar/index.htm>
- http://www.mta.gov.tr/v2.0/indexb.php?id=maden_yataklari
- <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/HPM/hethportlinks.html>

Harita – 1: Ege Bölgesi ve Vadileri

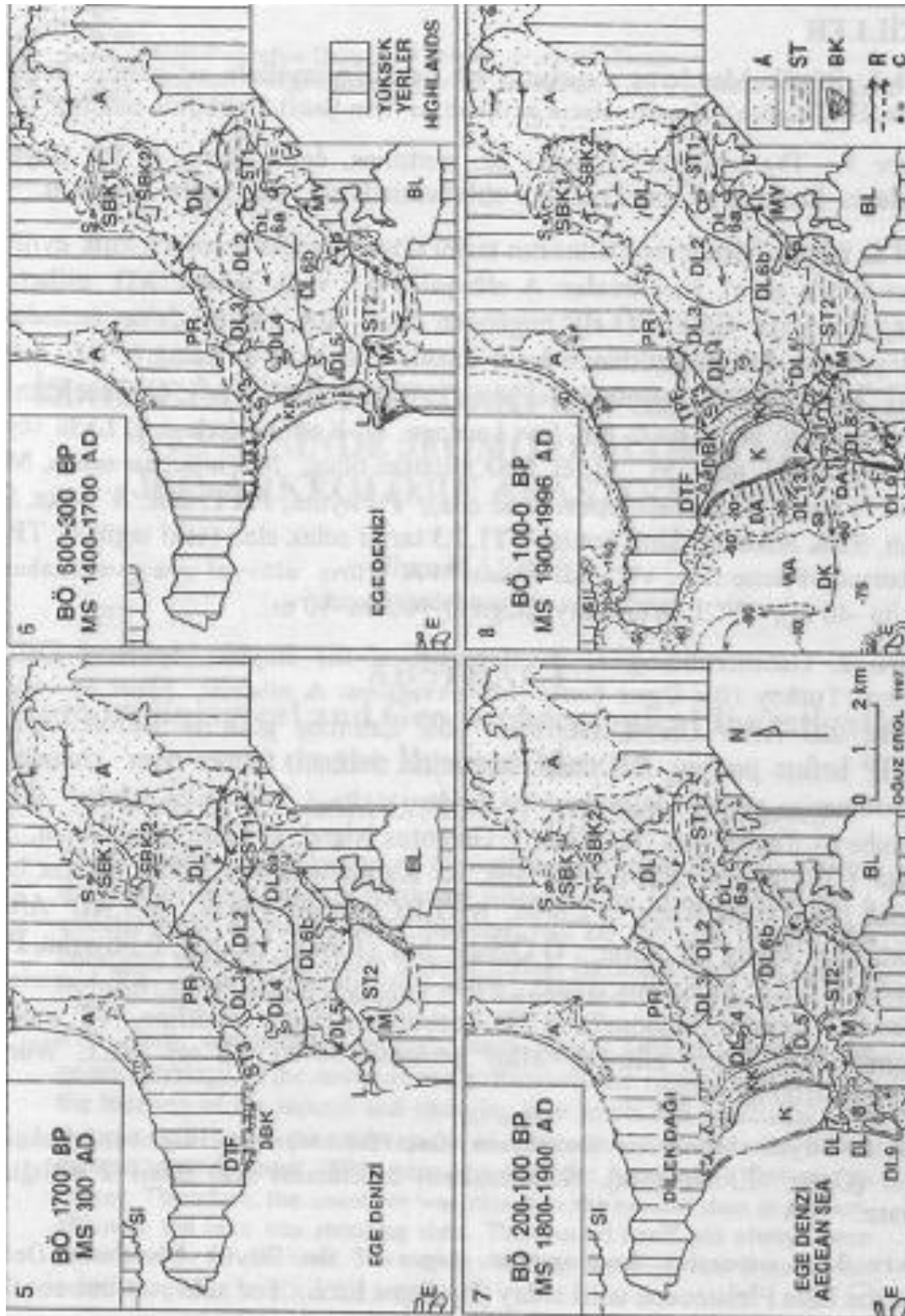
(Bulut 2008)

Harita – 2: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapısı 1

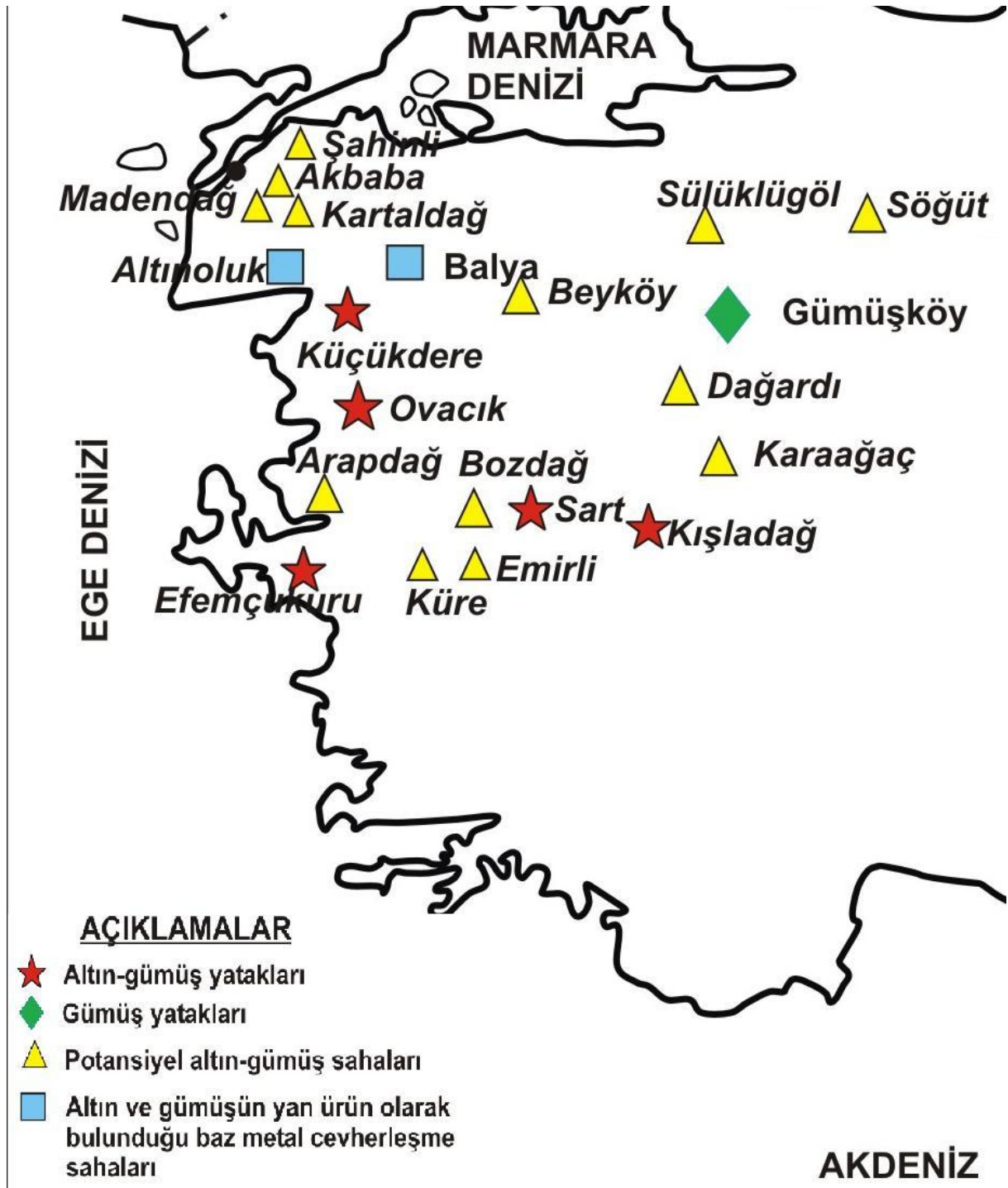
(Erol 1996, s. 41)

Harita – 3: Menderes Havzası ve Tarihsel Yapısı 2

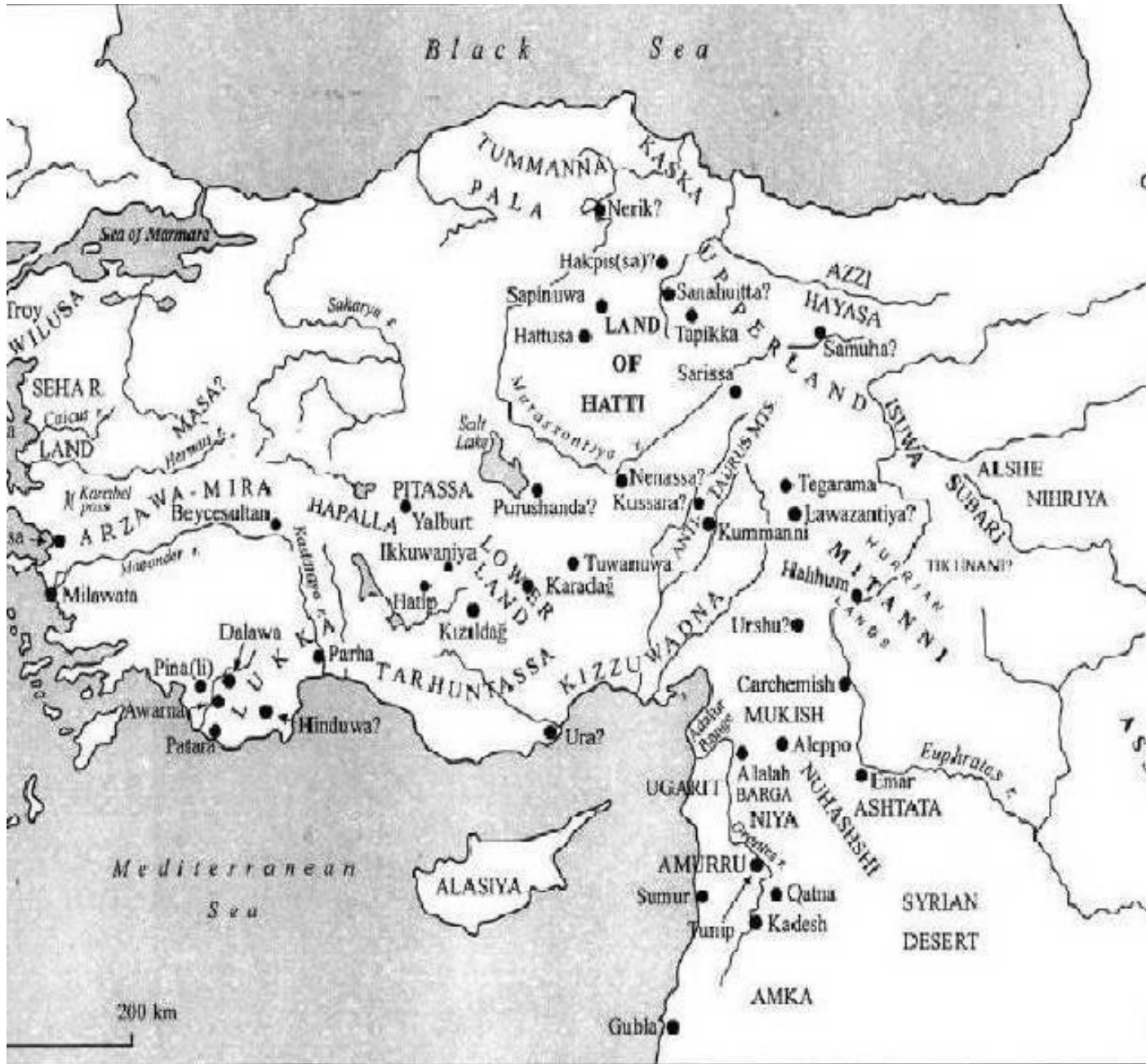
(Erol 1996, s. 42)

Harita – 5: Batı Anadolu Altın ve Gümüş Yatakları

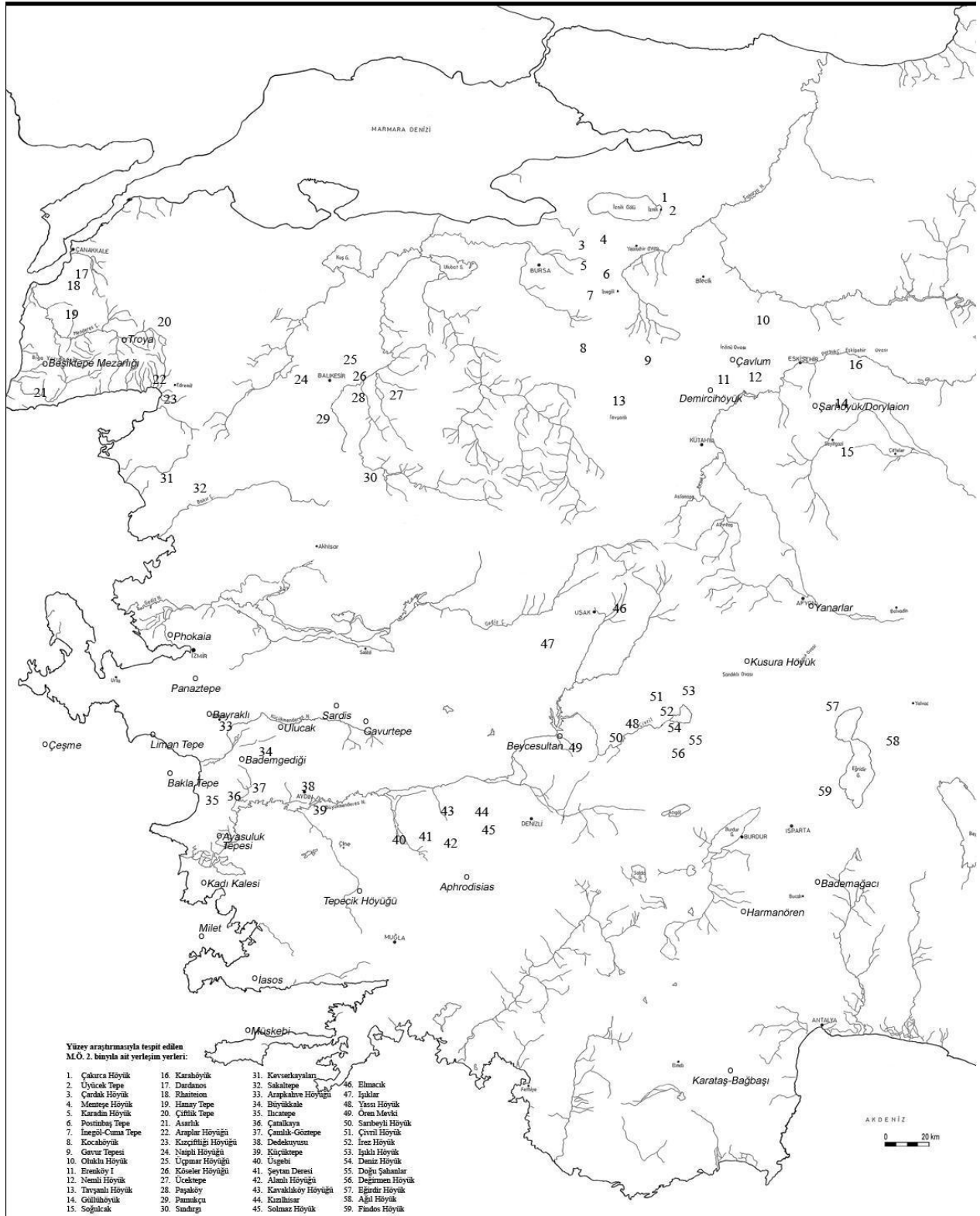
(http://www.mta.gov.tr/v2.0/index.php?id=maden_yataklari internet adresindeki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır)

Harita – 6: Anadolu'nun Tunç Çağı'ndaki Siyasi Görünümü

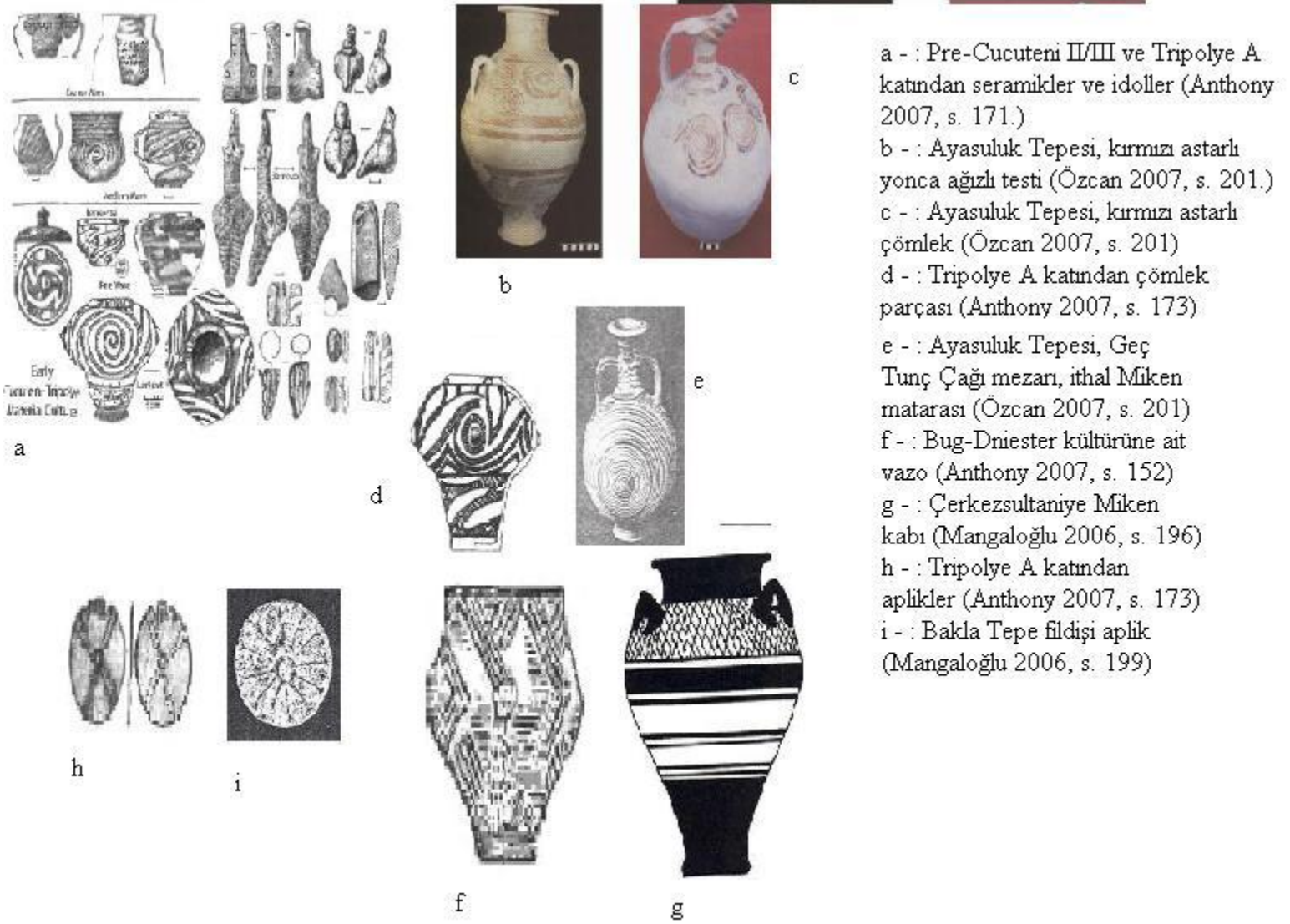
(Bryce 2005, s. 43)

Harita – 7: Batı Anadolu'daki Arkeolojik Yerleşimler

(Özcan 2007)

Levha – 1: Balkanlarda ve Batı Anadolu’da Ele Geçen Bazı Seramikler

(Özcan 2007, Mangaloğlu 2006 ve Anthony 2006 eserlerindeki bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.)

Levha – 2: Minos Mührü

http://www.uniheidelberg.de/presse/ruca/ruca1_2000/niemeier.html

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali Osman TİRO
Doğum Yeri ve Tarihi : 27/08/1984 Köyceğiz/MUĞLA

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı.
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce.
Bilimsel Faaliyetleri : Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Aygül SÜEL başkanlığında Ortaköy/Şapinuwa Hitit kenti arkeolojik kazıları. 2008 –

İş Deneyimi

Projeler : TÜBİTAK Desteğinde ve Adnan Menderes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Gökçe ŞİMŞEK başkanlığında “Kentimizdeki Kültür Varlıklarını Keşfediyoruz Bilim Okulu” projesi kapsamında rehber olarak. 12/06/2011 – 05/08/2011.
Çalıştığı Kurumlar : Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, Kısmi Zamanlı Çalışma Bursu kapsamında, veri hizmetleri hazırlama elemanı olarak. 2009 – 2011.

İletişim

e-posta Adresi : aliosmantiro48@gmail.com

Tarih : 12/12/2011